

ОЛЕНА ІЩЕНКО, АНДРІЙ ІЩЕНКО, ЮЛІЯ БАРАНОВА

Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ

Ч А С Т И Н А Д Р У Г А

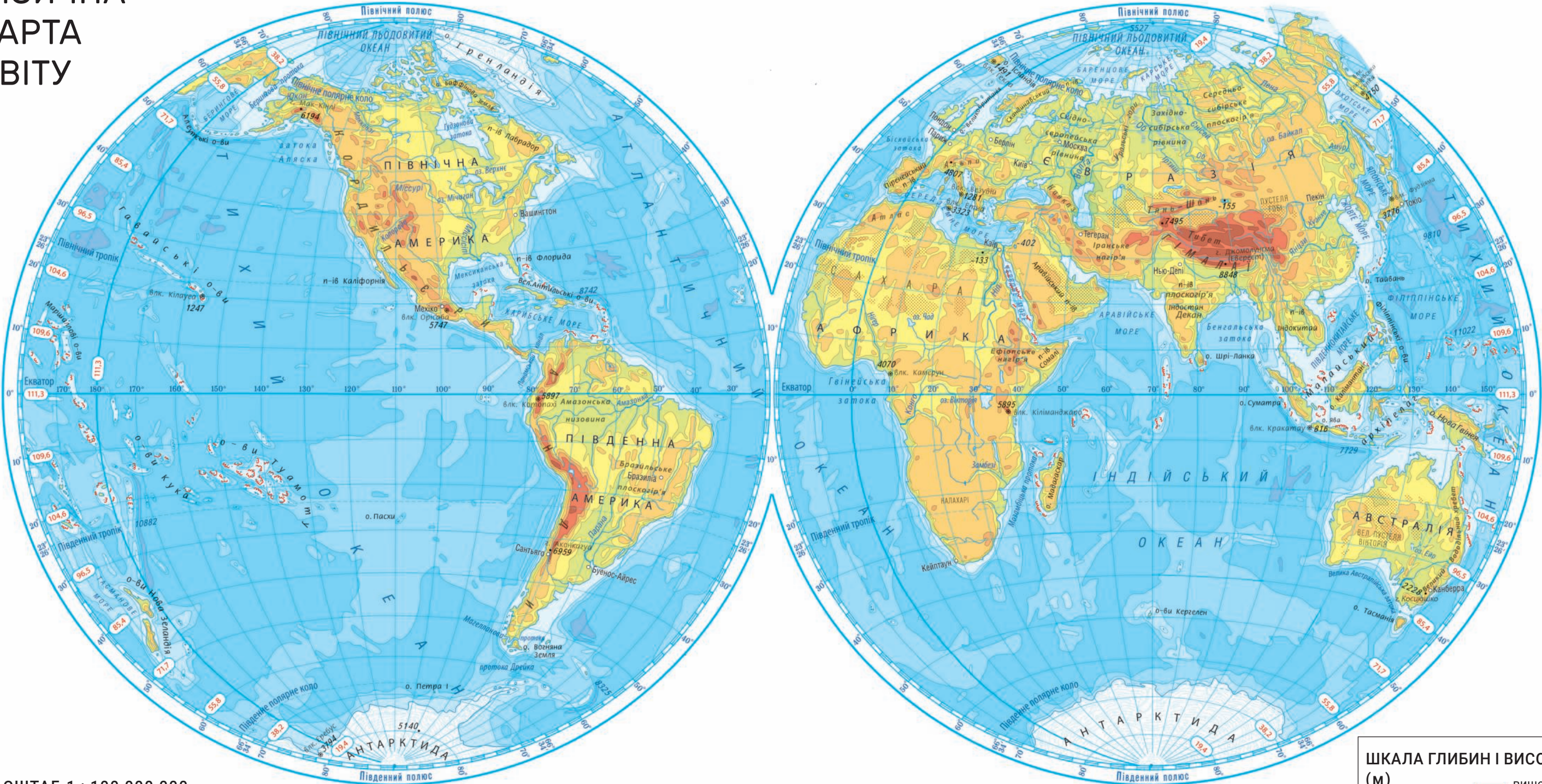
Видавництво
ітера

ФІЗИЧНА КАРТА СВІТУ

ЗАХІДНА ПІВКУЛЯ

СХІДНА ПІВКУЛЯ

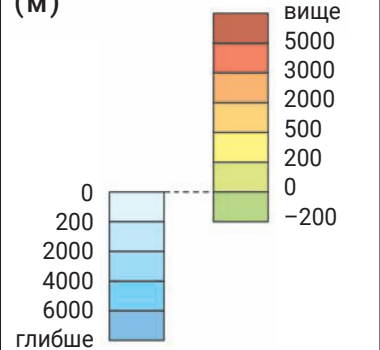

МАСШТАБ 1 : 100 000 000

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

- Річки й водоспади
- Озера
- Болота
- Піски
- Вулкани діючі
- Коралові рифи
- Льодовики та материкова крига
- 6959 Позначки висот над рівнем моря
- 10882 Позначки глибин

ШКАЛА ГЛИБИН І ВИСОТ
(м)

Олена Іщенко, Андрій Іщенко, Юлія Баранова

Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ

Підручник інтегрованого курсу для 4 класу
закладів загальної середньої освіти
(у 2-х частинах)

Частина 2

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
Літера ЛТД
2026

УДК [501:37.016](075.2)

I-98

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 27.01.2026 №111)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Автори:

Олена Іщенко, Андрій Іщенко, Юлія Баранова

Відповідно до Типової освітньої програми колективу авторів
під керівництвом Р. Б. Шияна

Іщенко О. Л.

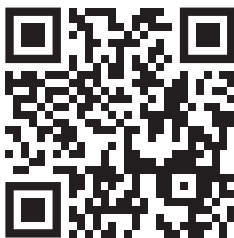
I-98 Я досліджую світ : підруч. інтегрованого курсу для
4 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х частинах) : Ч. 2
/ О. Л. Іщенко, А. Ю. Іщенко, Ю. Б. Баранова. – Київ :
Літера ЛТД, 2026. – 128 с.

ISBN 978-966-945-579-6

ISBN 978-966-945-581-9 Ч. 2

УДК [501:37.016](075.2)

Інтерактивний електронний додаток

<https://iads-4k-2026.e-litera.com.ua/>

Як працювати з е-додатком

<https://l.edpro.ua/l/e-book/list>

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

РОБОТА В ПАРІ

ВЧУСЯ ВЧИТИСЯ

РОБОТА В ГРУПІ

ТЕХНОЛОГІЇ

ISBN 978-966-945-579-6

ISBN 978-966-945-581-9 Ч. 2

© Іщенко О. Л., Іщенко А. Ю.,
Баранова Ю. Б., 2025

© «Літера ЛТД», 2026

V. ПЛАНЕТА ЗЕМЛЯ

Земля сьогодні і в минулому

*Як відображають Землю на глобусі?
Що фізична карта розповідає
про земну поверхню і природні об'єкти?
Як дізнаються про минуле Землі?
Якими були динозаври?*

СЛОВА ТИЖНЯ

екватор
Північний полюс
Південний полюс
паралелі
меридіани
гори
рівнини
скаміянілості
палеонтолог

Як відображають Землю на глобусі?

1. Навіщо потрібен глобус? Чим відрізняється глобус від карти?
2. Розкажіть, що зображено на глобусі. Покажіть на глобусі екватор, Північний і Південний полюси.

Екватор – уявна лінія, що розташована на однаковій відстані від Північного і Південного полюсів. Він розділяє Землю на Північну і Південну півкулі.

Є ще одна уявна лінія, яка розділяє Землю на Східну і Західну півкулі. Її називають **початковим меридіаном**.

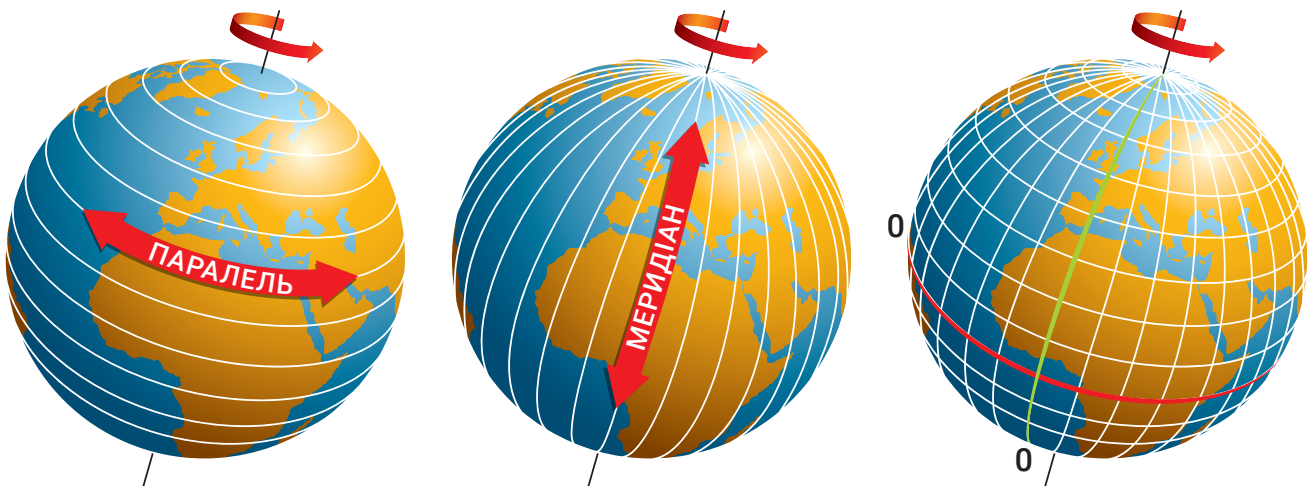
3. На Землі є дивовижне місце: хоч у який бік ви дивитиметеся з нього, це завжди буде південь. Покажіть на глобусі цю точку.

4. Пригадайте, навіщо на деяких картах є сітка. Як нею користуватися?

На глобус нанесено горизонтальні лінії – **паралелі** й вертикальні лінії – **меридіани**. Кожну з них пронумеровано. Перетинаючись, вони утворюють сітку, за допомогою якої можна визначити положення будь-якої точки на поверхні Землі.

Паралелі розташовані паралельно до екватора. Екватор – це нульова паралель.

Усі меридіани проходять через Північний і Південний полюси. Початковим – нульовим меридіаном – домовилися вважати меридіан, який проходить через Гринвіцьку обсерваторію у Великій Британії.

5. Знайдіть на глобусі або карті півкуль нульовий меридіан. Покажіть паралелі й меридіани; Північну й Південну, Східну та Західну півкулі.

6. Чи однакову довжину мають усі паралелі? Чи однакову довжину мають усі меридіани?

7. Знайдіть на глобусі або карті півкуль Україну. У яких півкулях вона розташована?

8. Знайдіть меридіан, поблизу якого лежить місто Київ. Які міста на Землі розташовані біля цього меридіана? Поблизу якої паралелі лежить місто Київ? Які міста на Землі розташовані біля цієї паралелі?

Великі ділянки суходолу, які з усіх боків омиваються водами морів і океанів, називають **материками**, або **континентами**. Їх шість: Євразія, Африка, Північна Америка, Південна Америка, Австралія і Антарктида.

У деяких школах світу дітей вчать, що Європа і Азія – це різні континенти, а Південна і Північна Америка – один.

Також на глобусі зображено п'ять океанів: Тихий, Атлантичний, Індійський, Північний Льодовитий і Південний.

9. На якому материку розташована Україна?

10. Навчіться показувати на глобусі або карті півкуль материки й океани, що їх омивають.

11. Розгляньте діаграму. Що вона показує? Поставте одне одному кілька запитань за діаграмою.

Дуже давно існував один материк, який учені назвали **Пангея** (дізнайтеся чому). Потім земна кора почала рухатися, материк розділювався на частини, які віддалилися одна від одної.

Що фізична карта розповідає про земну поверхню і природні об'єкти?

1. Пригадайте, якими картами ви користувалися. Що відображають на фізичній карті?

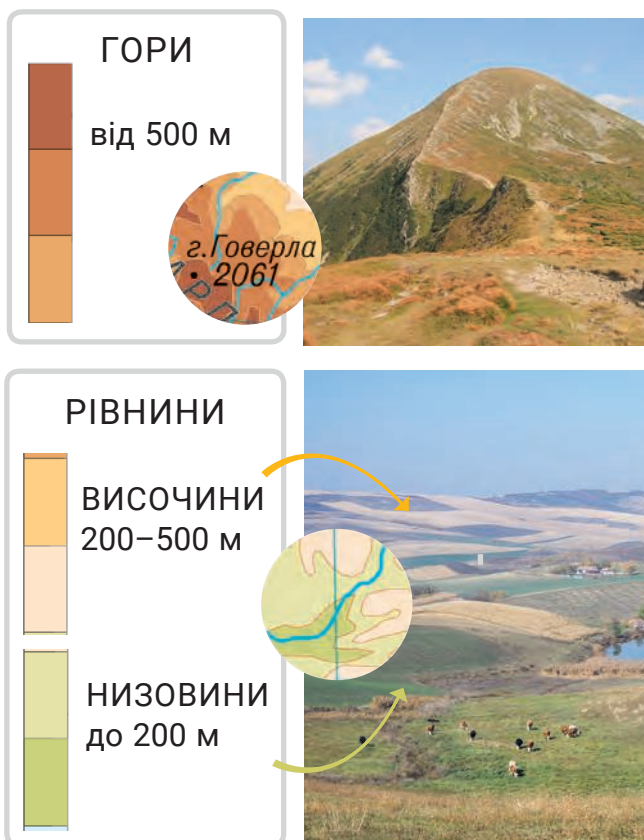
На фізичній карті відображають форми земної поверхні (рельєф) та природні об'єкти.

2. Складіть розповідь за схемою за допомогою запитань.

1. Які є основні форми земної поверхні суходолу?
2. На які форми поділяють рівнини?
3. Яка висота гір, височин, низовин?
4. Яким кольором позначають гори, височини, низовини на фізичній карті?

На фізичній карті позначають такі природні об'єкти, як материки, океани, острови, півострови, моря, гори, вулкани, пагорби, рівнини, річки, озера, льодовики, водоспади та ін.

ОСНОВНІ ФОРМИ ЗЕМНОЇ ПОВЕРХНІ СУХОДОЛУ

3. Знайдіть легенду до карти півкуль на форзаці. Які природні об'єкти там позначено?

4. Роздивіться карту півкуль на форзаці. Де, на вашу думку, розташовані найвищі гори на Землі? Поясніть, як ви міркували.

Найвищі гори на Землі розташовані в Азії (це частина материки Євразія). У горах Гімалаях – більш як 100 вершин заввишки понад 7000 м. А в Андах (Південна Америка) висота деяких гір перевищує 6000 м.

5. Розгляньте фото. Порівняйте гору і пагорб.

1 – вершина; 2 – схил; 3 – підніжжя.

Гора

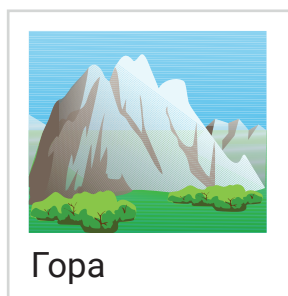
Пагорб

6. Створіть навчальні картки до теми уроку.

1. Складіть аркуш А4 чотири рази. Виріжте 16 карток. Використовуйте цупкий папір, наприклад з альбому для малювання.
2. Розподіліть терміни – назви природних об'єктів – між членами групи. На лицьовому боці напишіть назву природного об'єкта (острів, півострів, пагорб, гора тощо). Зробіть малюнок, наприклад:

Навчальні картки
допомагають
краще запам'ятати
матеріал.

Гора

Материк

Атол

3. Знайдіть визначення терміна в словнику. Запишіть його на зворотному боці картки.
4. Поскладайте картки у скриньку за алфавітом. Працюйте з картками на наступних уроках, доповнюйте новими термінами.

7. По черзі розкажіть одне одному, що ми можемо дізнатися про Землю за допомогою фізичної карти.

Як дізнаються про минуле Землі?

1. Втисніть невеликий предмет у пластилін (наприклад, маленьку фігурку тварини, гілочку, листок). Обміняйтеся відбитками. Про що вони можуть розповісти?

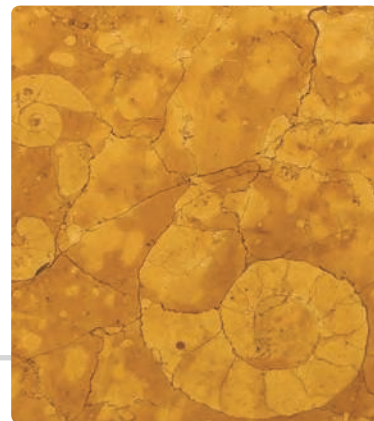
Дізнатися, якою була Земля мільйони років тому, допомагають **палеонто́логи**. Вони вивчають викопні рештки організмів, або **скам'янілості**. Це можуть бути кістки, зуби тварин, які жили дуже давно, або ж відбитки рослин чи тварин. Їх знаходять також у льоду або бурштині – скам'янілій смолі хвойних дерев.

Скам'янілості можуть розповісти про розмір та форму істоти. Зуби підкажуть, була тварина м'ясоїдною чи рослиноїдною. Кістки допоможуть дізнатися, як тварина рухалася. Досліджуючи скам'янілості, учені роблять висновки про те, як змінювалися умови життя, рослини і тварини.

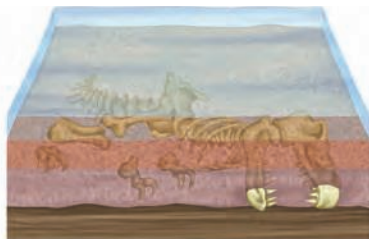
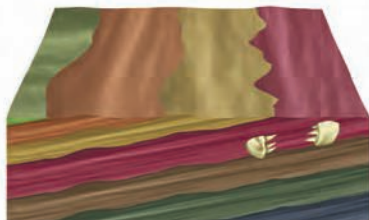
Як утворювалися скам'янілості? Тіло померлої тварини вкривалося шарами мулу, піску, ґрунту. М'які тканини розкладалися, а кістки та зуби поступово кам'яніли. Їх і знаходять через мільйони років у гірських породах.

Комаха мільйони років тому потонула у смолі й скам'яніла в бурштині.

У мармурі на стінах станції метро «Університет» в Києві збереглися відбитки амонітів – молюсків, які жили 100–400 мільйонів років тому й вимерли одночасно з динозаврами.

2. За текстом і фото припустіть, який вигляд мали згадані території мільйони років тому. Уявіть і намалюйте.

Відбиток листя папороті
на кам'яному вугіллі
Донбасу

Біля міста Дружківка на Донбасі можна побачити скам'янілі дерева завдовжки до 10 м, яким 300 мільйонів років. У прадавні часи ця територія була вкрита болотяними лісами. Це місце є геологічною пам'яткою природи – заповідником «Дружківські скам'янілі дерева».

Відбитки ракоскорпіонів, скам'янілості морських їжаків та викопні рештки давніх морських мешканців знайдено на території Тернопільської області. Їм близько 100 мільйонів років.

3. Виберіть одне із запитань і дайте на нього письмову відповідь.

1. Що таке скам'янілості?
2. Як утворилися скам'янілості?
3. Про що дізнаються вчені за допомогою скам'янілостей?

Якими були динозаври?

1. Динозаври вимерли 65 мільйонів років тому – ще до того, як з'явилися люди. Як ми дізнаємося про те, що вони справді існували і якими вони були?

Ми не знаємо точно, яким був голос динозаврів, як вони поводитися, якого були кольору. Вчені змогли дізнатися про динозаврів, вивчаючи скам'янілості. У різний час на Землі на суходолі й у воді мешкало багато різних видів динозаврів. Так само, як і сучасних тварин, учені розділяють динозаврів на групи. В одну групу об'єднують тварин зі спільними важливими ознаками. Такий поділ називають класифікацією.

2. Розгляньте одну із класифікацій динозаврів.
За якими ознаками динозаврів об'єднано в групи?

ТИРАНОЗАВР

М'ясоїдні
двоногі

ДИПЛОДОК

Гігантські
рослиноїдні
чотириногі

ТРИЦЕРАТОПС

Рогаті рослиноїдні
чотириногі

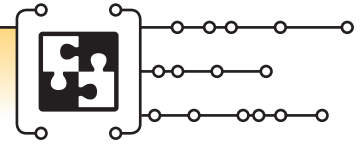
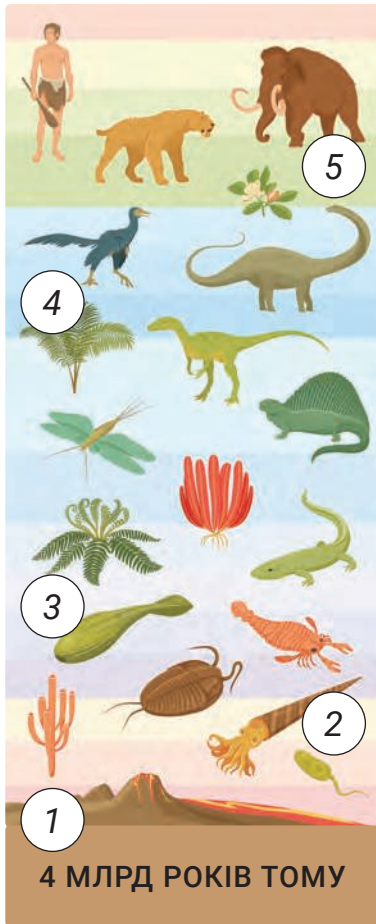
СТЕГОЗАВР

Рослиноїдні
чотириногі
з величезними
кістковими
пластинами
й шипами
на спині та хвості

3. Принесіть на урок енциклопедії, книжки, журнали, роздруківки і підготуйте розповідь про динозаврів, які вам найбільше подобаються (де жили, як пересувалися, що їли, до яких груп належать).

Робота з природними матеріалами. Геологічний час

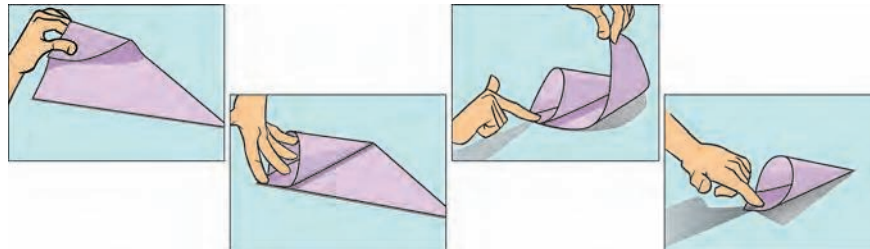

Наведена лінія часу спрощено показує, як формувалася земна кора та розвивалися живі істоти. Історію Землі ділять на ери: архейська (1), протерозойська (2), палеозойська (3), мезозойська (4) та кайнозойська (5) (запам'ятовувати назви не потрібно). Цю лінію часу читають знизу догори. Саме в такій послідовності ми будемо виконувати роботу.

Для роботи потрібні: папір А4, клей-олівець, ножиці, прозора пластикова пляшка, ручка, скотч; природні сипкі матеріали (бобові та крупи – горох, квасоля, пшоно, рис, гречка тощо).

1. Пригадайте, як без лінійки отримати трикутник із паперового прямокутника. Відріжте трикутник із аркуша паперу А4.

2. Складіть папір, як на схемі, щоб отримати лійку. Закріпіть край клеєм.

3. Засипте в пляшку за допомогою лійки п'ять шарів різних сипких матеріалів та закрийте кришкою.

4. Підпишіть назви ер на шматочках паперу. Приклейте їх скотчем до пляшки.

Які ще сипкі матеріали (природні або штучні) можна використати для роботи? Чи можна використати тільки один матеріал, наприклад квасолю?

Океани та інші водойми

*Які бувають водойми? Чим особливі океани?
Яким є життя на різних глибинах океану?*

Які бувають водойми?

1. Пригадайте, що таке гідросфера і чому вона важлива.

2. Які водойми України ви знаєте?
Яку водойму ви бачили останнім часом?

СЛОВА ТИЖНЯ

Світовий океан
водойма
океан
солоний
прісний

Водойма – це природне або штучне скупчення води на земній поверхні або під нею. Водойми класифікують за кількома ознаками.

3. За допомогою схеми розкажіть, які бувають водойми.

4. Запишіть на картках назви водойм:

Дунай, Київське водосховище, Тихий океан, Мертве море,
Панамський канал, ставок у парку, струмок у горах
(можете додати свої приклади).

Розкладіть їх за трьома ознаками:

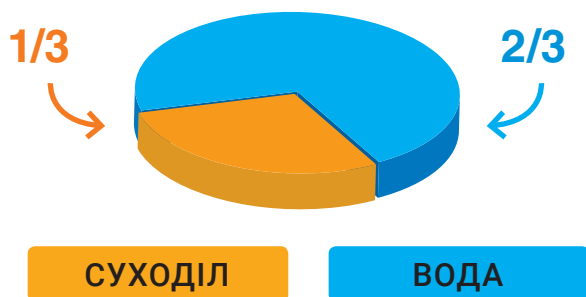
- а) солоність;
- б) походження;
- в) рух води.

5. Наведіть приклад водойми,
що одночасно є:

- а) прісною, природною, проточною;
- б) солоною, природною, стоячою;
- в) прісною, штучною, стоячою.

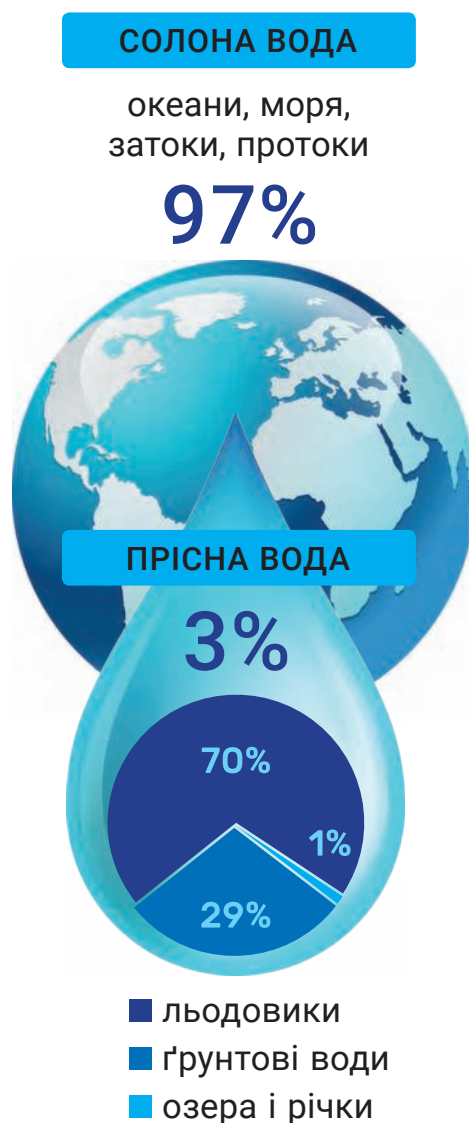
6. Намалюйте в зошиті хмару слів
із центральним словом ВОДОЙМА.

7. Розгляньте діаграму та інфографіку.
Що вони допомагають уявити?

8. Підготуйте повідомлення про одну
водойму, наведену як приклад на карті
думок (або виберіть іншу), за планом:

1. Назва.
2. Розташування.
3. Вид водойми за трьома ознаками.
4. Цікавий факт.

Чим особливі океани?

1. Які з перелічених відомостей про океани ми можемо отримати з фізичної карти: назва, розташування, глибина, солоність, температура, походження назви, рослини і тварини океану?
2. Пригадайте, що таке колообіг води в природі й фотосинтез.
3. Прочитайте. Випишіть 6–8 ключових слів, які допоможуть пояснити, чому океани важливі для Землі та людей. Складіть з ними усне пояснення.

Водний простір, який вкриває більшу частину поверхні Землі, називають **Світовим океаном**. Материки розділяють Світовий океан на 5 океанів, однак межі між океанами умовні.

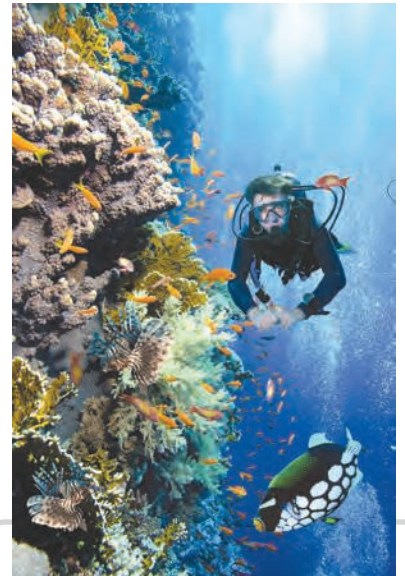
Вода, що випаровується з поверхні океанів, утворює хмари й повертається дощем, наповнюючи річки та ґрунт вологою.

Теплі й холодні океанічні течії переносять тепло, завдяки чому клімат біля узбереж м'якший.

Мікроскопічні водорості у воді виробляють понад половину всього кисню, яким ми дихаємо. У безмежних глибинах живуть мільйони істот – від крихітних організмів до синіх китів-велетнів.

Океани – це транспортні шляхи, по яких кораблі доставляють мільйони тонн вантажів у різні куточки світу. У прибережних частинах добувають нафту, газ, кухонну сіль, інші корисні копалини. Океани дають людям рибу, речовини для ліків і косметики та ін.

Сміття, особливо пластик, отруйні речовини, розливи нафти загрожують життю не тільки морських мешканців, а й людей. Держави світу намагаються спільно вирішити екологічну проблему забруднення Світового океану.

Океани є джерелом неймовірних вражень від подорожей і відпочинку.

На узбережжі Південного океану мешкають імператорські пінгвіни.

Середня температура поверхні океанів, °C

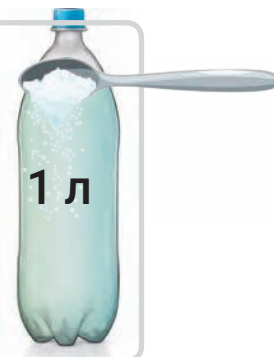
Атлантичний	17
Індійський	22
Південний	0
Північний	-1
Льодовитий	-1
Тихий	19

Північний Льодовитий океан зазвичай вкритий льодом. На льоду живуть білі ведмеді.

Тихий океан такий великий, що в ньому можуть поміститися всі материки!

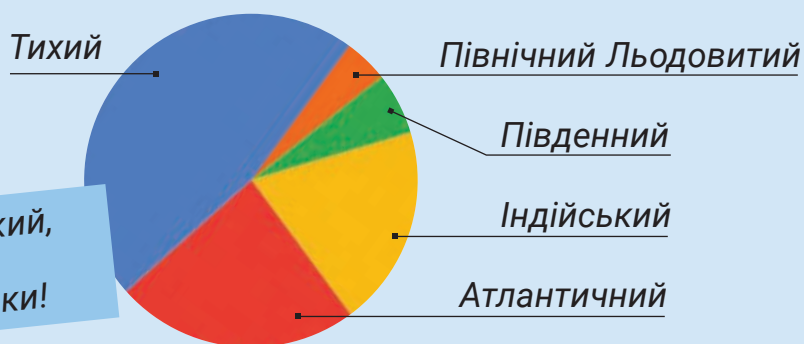
1 л морської води містить близько 35 г солі. Однак солоність океанів різна. Вона залежить від випаровування, танення льодовиків, кількості річок, що в них впадають.

4. Використавши інформацію в підручнику та фізичну карту, дайте відповіді на запитання.

1. Якими материками розділені Тихий і Атлантичний океани?
2. Який океан омиває Австралію на сході?
3. У який бік від Євразії розташований Індійський океан – на північ чи на південь?
4. Який океан найбільший? А найменший?
5. Який океан найглибший? (Погляньте на кольори карти.)
6. Який океан найтепліший? А які найхолодніші? Чому?
7. Індійський океан солоніший за Північний Льодовитий. Припустіть чому.
8. Біля якого полюса живуть білі ведмеді?
9. Що загрожує океанам?

ПОРІВНЯННЯ РОЗМІРІВ ОКЕАНІВ ЗА ПЛОЩЕЮ

Яким є життя на різних глибинах океану?

1. Якими ви уявляєте умови життя на дні океану? Чим відрізняється дно океану від морського?

Що глибше занурюєшся в океан, то холоднішою стає вода, зменшується кількість світла й кисню. Товща води створює сильний тиск.

До 200 м углуб від поверхні океану сягає сонячне світло, а вода прогрівається. Поверхневі води океану найбільше заселені. Тут є планктон – дрібні організми, що не можуть протистояти течії (бактерії, водорості, молюски, личинки, ракоподібні, безхребетні). У поверхневих водах живуть риби, кальмари, черепахи, змії, ссавці. Водорості поширені переважно в морях та прибережних зонах океанів, адже їм потрібне світло.

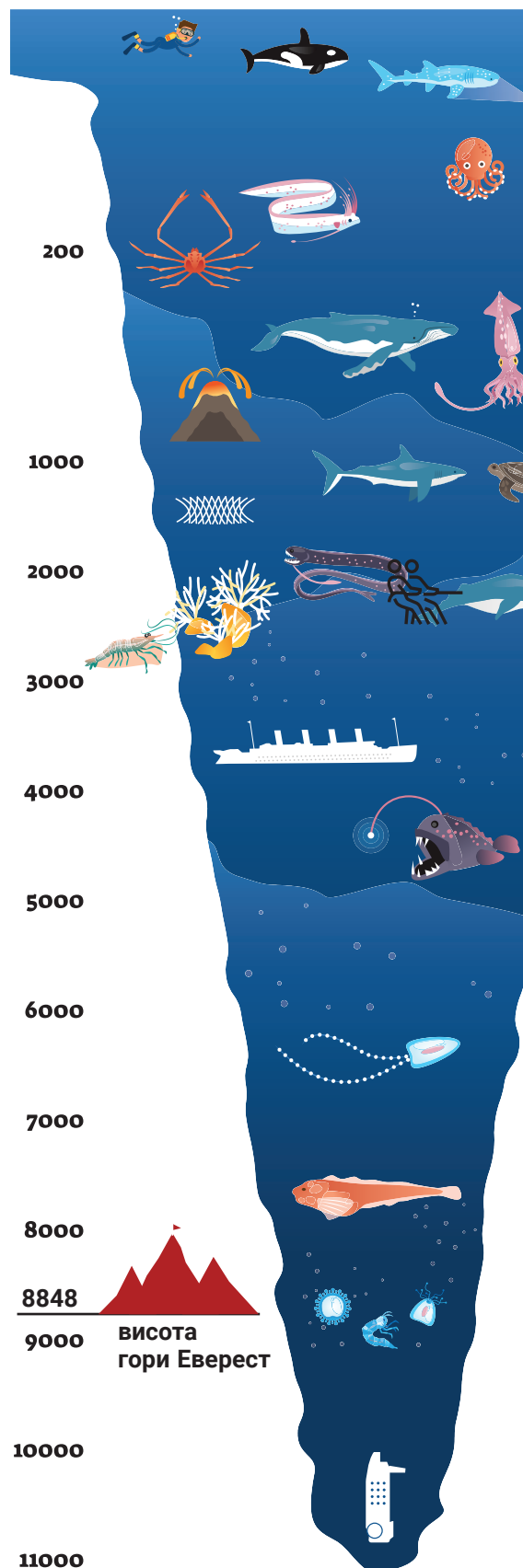
200–1000 м від поверхні океану. Сюди не проникає сонячне світло. Істоти, що тут мешкають, часто мають великі очі.

1000–4000 м від поверхні океану. У цілковитій темряві деякі мешканці глибин «запалюють» власне світло, щоб побачити здобич. А, наприклад, кашалоти пірнають сюди для полювання.

4000–6000 м від поверхні океану. Тут холодно й темно, тому й мешканців дуже мало. Здебільшого це безхребетні, як-от морські зірки.

Від 6000 до 11 000 м починається дно океану, де температура є близькою до нуля.

2. Поясніть, чому на різній глибині живуть різні тварини. Чому їх найбільше біля поверхні?

3. Розгляньте фото і прочитайте описи. Назвіть пристосування тварин до середовища. Припустіть, на якій глибині живуть ці тварини.

Гігантські водорості ламінарії можуть сягати 20 м завдовжки й утворювати густі зарослі. Як і інші рослини, вони виробляють кисень.

4. Нижче якої глибини не можуть рости ламінарії? Чому?

Морський коник чіпляється хвостом-гачком за водорості, щоб його не знесло течією. Його тіло забарвлюється під колір довкілля – так коник не тільки маскується від хижаків, а й чатує на здобич. Вертикальне плавання без великих плавців економить енергію.

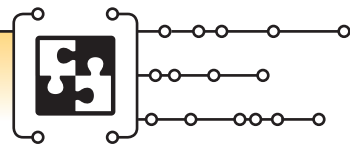

На голові риби-вудильника – «вудка» з бактеріями-«ліхтариками», щоб приманити жертву в пітьмі. Гігантська паща та еластичний шлунок дають цій рибі можливість ковтати здобич, більшу за неї саму. Міцні скелет і шкіра витримують високий тиск.

5. Вигадайте тварину, яка мешкає на глибині 3000 м. Намалюйте її. У підписах зазначте щонайменше три пристосування.

6. Виберіть мешканця океану і напишіть, як він пристосувався до середовища. Зверніть увагу: як дихає, рухається, отримує їжу, захищається.

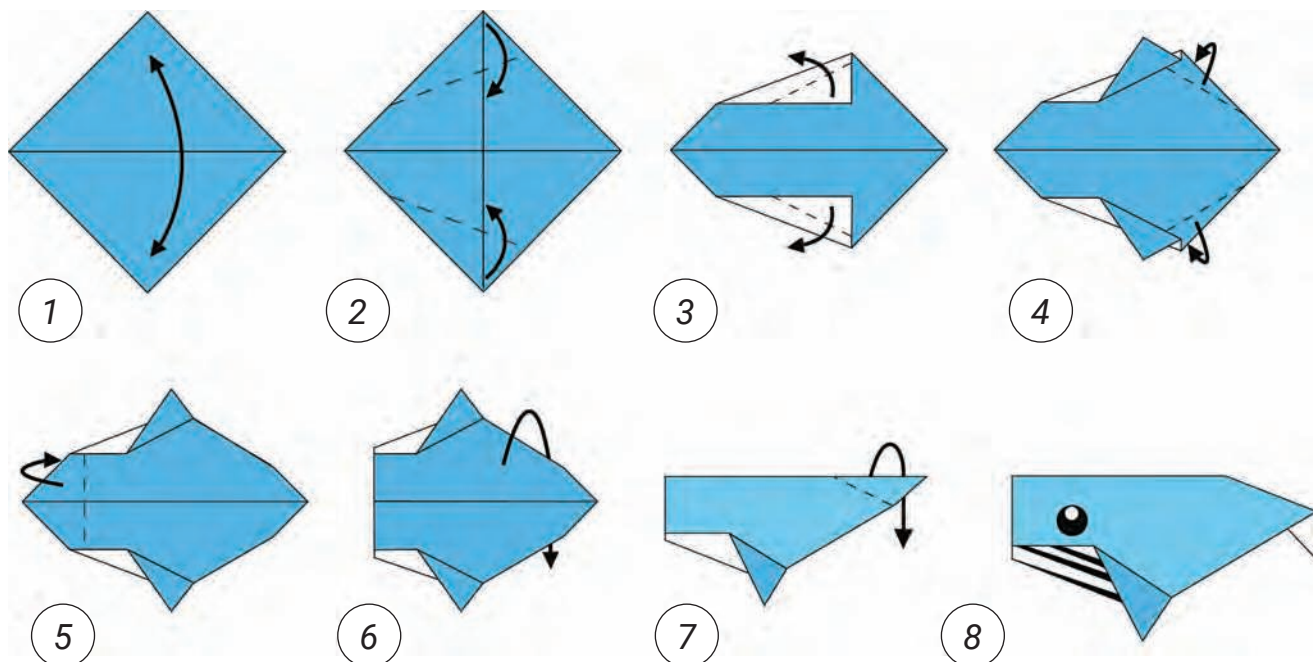
Оригамі «Кашалот»

Для роботи потрібні:

синій або сірий папір, чорний фломастер.

1. Складіть кашалота за схемою. Намалюйте фломастером очі та зуби.

У голові кашалота є біла жироподібна маса. Завдяки їй він регулює плавучість під час пірнання. Занурюватися кашалот може на глибину понад 2 км і перебувати під водою аж півтори години.

2. Дізнайтеся, де мешкає кашалот. Чому китів поділяють на зубатих та вусатих? Що таке китовий вус?

3. Що легше – жир чи вода? Якщо шматочок вершкового масла покласти у воду, він потоне чи спливе?

Природні зони

Що таке природні зони?

Як пристосовуються до життя в пустелі?

Як адаптуються в савані?

Чим особливий тропічний ліс?

Як виживають у тундрі?

Що таке природні зони?

- 1.** Розкажіть одне одному, яка сьогодні погода.
Про що саме ви розповіли, які слова використали?

СЛОВА ТИЖНЯ

.....
клімат
природні зони
пустеля
савана
тропічний ліс
тундра

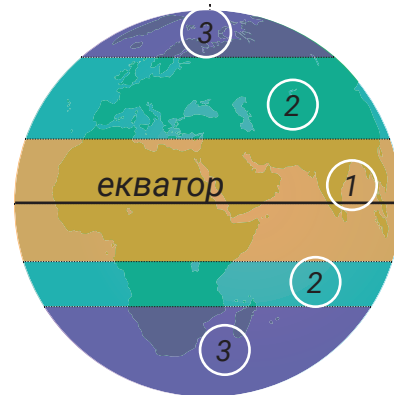
Погода може змінюватися щодня і навіть щогодини. Коли описують погоду, говорять про температуру повітря, хмарність, опади, силу і напрямок вітру, вологість (кількість водяної пари в повітрі), тиск повітря.

Клімат – це типова погода, що спостерігається протягом багатьох років.

Клімат місцевості часто пов'язаний з її розташуванням на Землі – із тим, прямо чи під кутом падають сонячні промені. Поблизу екватора буде спекотніший клімат, ніж біля Північного та Південного полюсів. А між цими двома зонами по обидва боки від екватора розташовані території з помірним кліматом.

- 2.** Які твердження стосуються погоди, а які – клімату?

- 1.** У Сахарі протягом року майже не буває дощу.
- 2.** Завтра температура впаде до $+3^{\circ}\text{C}$.
- 3.** Зранку 16 травня 2025 року на горі Піп Іван у Карпатах випав сніг.
- 4.** У Карпатах зими зазвичай сніжні й холодні.

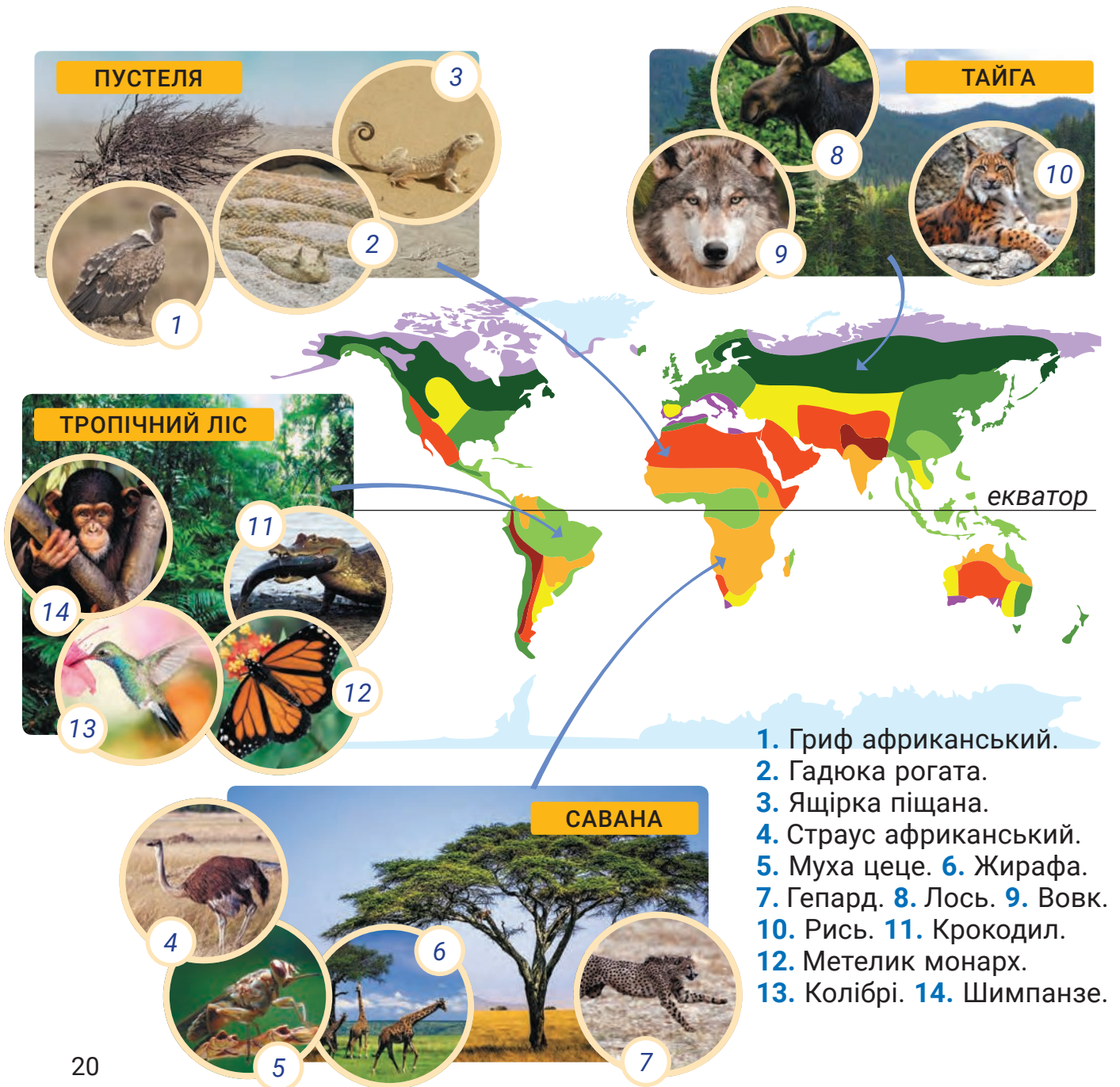

- 1** – жаркий пояс (сонячні промені падають прямо): високі температури, зима і літо схожі.
- 2** – помірні пояси: чітко виокремлюються чотири пори року.
- 3** – холодні пояси: низькі температури, по пів року полярний день і полярна ніч.

3. Чому слони не живуть поблизу Північного полюса, а білі ведмеді – в Африці? Чому в різних місцях Землі живуть різні тварини?

Учені об'єднують території зі схожими характеристиками в природні зони. **Природні зони** – це ділянки суходолу або води з певним кліматом, типом поверхні, ґрунту, рослинного й тваринного світу. Тварини та рослини мають таку будову й поведінку, які допомагають їм виживати. Такі особливості називають **адаптацією** (пристосуванням).

4. Погляньте на фото. Висловіть припущення, як рослини і тварини пристосувалися до життя у своїх природних зонах.

	Льодовики й полярні пустелі		Мішані й листяні ліси		Савана
	Тундра		Тропічні вологі ліси		Пустеля
	Тайга		Степ		Середземноморська рослинність
	Альпійські луки і гірські ліси				

5. Ознайомтеся з легендою карти природних зон. Знайдіть природні зони на карті. Назвіть материки, на яких вони розташовані.

6. За якими ознаками можна класифікувати тварин на фото? Позмагайтеся, хто назве найбільше ознак.

СТВОРЮЄМО ДІОРАМИ ПРИРОДНИХ ЗОН (протягом наступних уроків)

Діорама – це об'ємна модель-картина, у якій у маленькій коробці або на підставці відтворюють певне місце: його рельєф, рослини, тварин.

1. Виберіть природну зону, дізнайтеся про її клімат, рельєф, рослини, тварин.
2. Визначте, що й кого ви будете зображати.
3. Підготуйте матеріали: взуттєву коробку, папір, пластилін (або готові фігурки тварин), шматочки губки тощо, природні матеріали, фарби, пензлик, ножиці, клей, маркер.
4. Намалюйте ескіз.
5. Зробіть тло, сформуєте рельєф (за потреби – додайте водойми), пофарбуйте у відповідні кольори.
6. Зробіть рослини і тварин.
7. Додайте дрібні деталі й підписи.
8. Додайте письмовий опис (чотири абзаци):
1. Клімат. 2. Об'єкти неживої природи. 3. Рослини (назви та приклади адаптації). 4. Тварини (назви та приклади адаптації, зокрема ті, що ви використали в діорамі).
9. Перевірте і презентуйте свою роботу.

Як пристосовуються до життя в пустелі?

1. Пригадайте, які потреби мають рослини і тварини. Як вони їх задовольняють?

У пустелі Сахара (Африка) була зафіксована найвища температура $+58^{\circ}\text{C}$. Але така спека панує лише вдень, уночі температура різко знижується. Різниця між денною та нічною температурою може становити до 40°C .

Пустеля Атакама (Південна Америка) – найсухіша, там дощ може випасти всього раз на рік. Ґрунт пустелі – пісок. Крізь нього дощова вода швидко проникає в глибину.

2. За зображеннями та наведеними фактами розкажіть, як рослини і тварини пристосовані до життя в пустелі. Зробіть припущення про інші пристосування. Чому багато тварин пустелі ведуть нічний спосіб життя?

Має довгий корінь, щоб дістатися води. Товстий стовбур зберігає вологу.

Колючки захищають рослини від поїдання тваринами. Листя має воскову плівку, щоб зберігати вологу.

Має розгалужений тоненький корінь, щоб швидко поглинати воду під час дощу.

Світле забарвлення відбиває промені сонця і допомагає маскуватися.

Великі вуха допомагають позбутися зайвого тепла.

Має запас поживних речовин у горбах. Їсть колючки, довго обходиться без води.

Як адаптуються в савані?

1. Знайдіть на карті природних зон савани. Де відносно екватора вони розташовані? На яких материках?

Савани – це рівнинні зони з трав'янистою рослинністю, де трапляються поодинокі дерева або чагарники. Більшість тварин і птахів савани харчуються травою, маскуються в ній та влаштовують житло.

Трави швидко ростуть і можуть досягати висоти 3–4 м. Вони мають довгі корені, у яких запасують воду і поживні речовини. Тому рослини стрімко відроджуються після того, як їхні верхівки з'їдають тварини, або після пожеж.

Баобаб у сезон посухи скидає листя, у сезон дощів воно знову з'являється. Товстий стовбур баобаба зберігає воду. Дерево має вогнетривку кору.

2. Чим схожі трави і дерева савани?

Копитні тварини ходять стадами, щоб уберегтися від хижаків. Хижаки дуже швидко бігають, щоб наздогнати здобич на рівнинній території.

Зебра має пласкі зуби, щоб їсти траву.

Лучний собачка в разі небезпеки швидко ховається в норі.

3. В африканській савані живуть найпрудкіші тварини світу. Чому так сталося?

4. Чому травоїдні савани переміщуються стадами?

5. Складіть карти думок «Пристосування рослин савани», «Пристосування тварин савани». Перевірте роботи одне одного.

Чим особливий тропічний ліс?

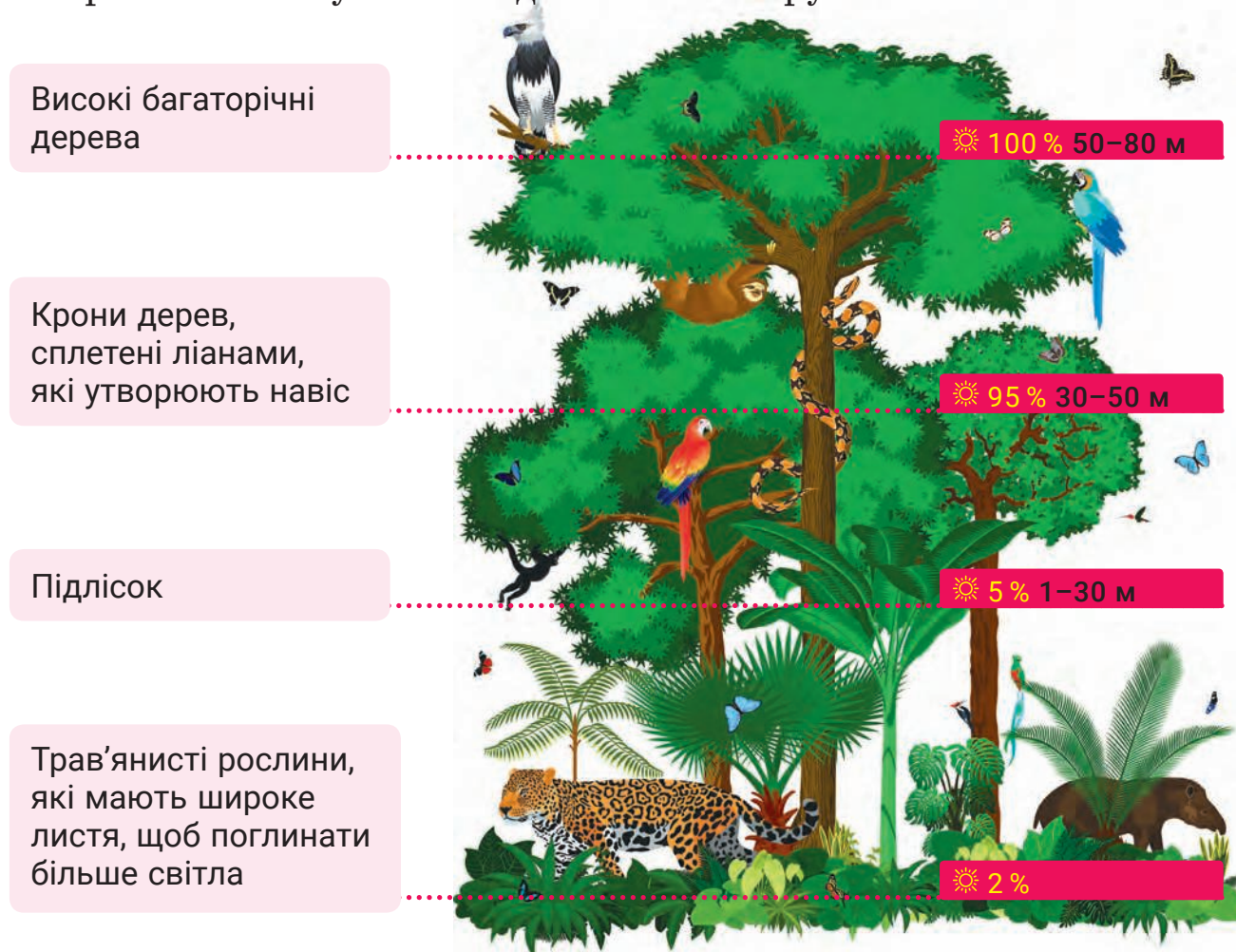

1. Чи є поблизу вашого міста чи села ліс? Які рослини там ростуть?

У тропічному лісі, що розташований обабіч екватора, найбільше видів рослин і тварин серед усіх природних зон. Тут багато дощів і теплий клімат: температура повітря від $+20$ до $+34^{\circ}\text{C}$ цілий рік.

У тропічному лісі родючий лише верхній шар ґрунту, а далі – глина. Тому корені дерев не проникають глибоко. Через те що ліс занадто вологий, рослини виділяють зайву вологу краплями на кінчиках листя. У тропічному лісі можна побачити плоди або квіти просто на стовбурі дерев. Солодкі соковиті плоди – їжа для багатьох тварин.

Тропічний ліс умовно поділяють на 4 яруси.

2. За малюнком-схемою розкажіть про особливості тропічного лісу (висота дерев, скільки сонячного світла отримують).

3. Порівняйте ліс вашого регіону з тропічним.

Як виживають у тундрі?

- 1.** Знайдіть на карті природних зон тундру.
Чому там мало рослин і тварин?

Тундра – найхолодніша природна зона – розташована на територіях із вічною мерзлотою. Літо тут триває 2–3 місяці з температурою повітря до $+12^{\circ}\text{C}$, причому відтаєє лише невеликий шар ґрунту. Улітку сонце не заходить. Зима довга (8 місяців), сніжна, із сильними вітрами і температурою до -60°C . Узимку в тундрі панують сутінки.

Пристосування рослин

- Рослини мають неглибоке коріння.
- Рослини низькі й часто ростуть згруповано, щоб захиститися від холоду й вітру.
- Червоний, фіолетовий, бордовий кольори квітів і мохів притягують більше сонячних променів і приваблюють птахів.

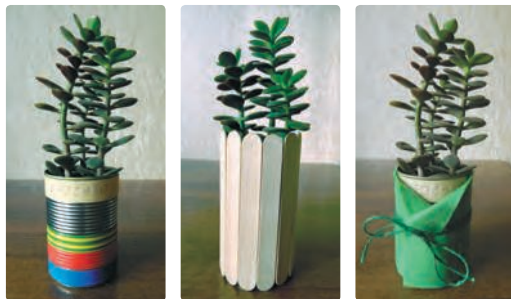
Пристосування тварин

- Захист від холоду: густа шерсть, прошарок жиру.
- Збереження тепла: маленькі вуха, короткі лапи.
- Зручність пересування: широкі пухнасті лапи не дають провалюватися в снігу; кігті запобігають ковзанню по льоду.
- Маскування: сезонна зміна кольору шерсті чи оперення.
- Міграція на південь.

- 2.** Запишіть спільні й відмінні риси арктичної тундри і пустелі.
3. Чому в тундрі немає дерев або вони потворної форми?
4. Чи може зебра жити в тундрі, а білий ведмідь – у савані? Доведіть свою думку.
5. Порівняйте мініатюрну пустельну лисичку фенека і полярну лисицю песця.

Догляд за рослинами. Сукуленти

До уроку попросіть дорослих загнути гострі краї бляшанки та зробити отвори в її дні.

Горщик для рослини має бути трохи більшим за її коріння. На дно додають керамічні черепки, пінопласт або керамзит для відтоку зайвої води.

Керамзит виготовляють із глини та сланцю, отже, це екологічний матеріал. Його використовують у будівництві як утеплювач, а іноді і як звукоізоляційний матеріал. Має пористу структуру, завдяки чому легко вбирає воду, але віддає її повільно.

Відповідно до розмірів коріння рослини доберіть бляшанку.

Для роботи потрібні:

бляшанка, дренаж, ґрунт для сукулентів, рослини, матеріали для оздоблення, одноразова ложка, вода. Для оздоблення можна використати кольорову ізоляційну стрічку, фетр, тканину, декоративні палички, шпагат тощо.

Порядок роботи

- 1.** На дно бляшанки насипте невеликий шар дренажу. Додайте зверху шар ґрунту.
- 2.** Поставте рослину в горщик, розправте коріння, підсипте ґрунту.
- 3.** Полийте, щоб ґрунт ущільнився. За потреби додайте ґрунту.
- 4.** Задекоруйте бляшанку.

Які ще предмети можна використати повторно як горщики для рослин?

ПІДСУМОК МІСЯЦЯ

1. Назвіть 6 материків і 5 океанів.
2. Що таке материк?
3. Де на Землі найспекотніше і чому?
4. Чому вода на Землі не закінчується?
5. Як рослини і тварини пристосувалися до життя в пустелі?
6. На які частини ділить Землю екватор?
А Північний і Південний полюси
Б Північну і Південну півкулі
В Західну і Східну півкулі
Г Природні зони

5 РЕЧЕНЬ

УКРАЇНСЬКА МОВА

Виберіть одну з тем і напишіть 5 речень.

1. Як мають поводитися люди, щоб не завдавати шкоди Світовому океану?
2. У якій природній зоні ви хотіли б жити і чому?
3. Навіщо людям дізнаватися про минуле Землі?

МАТЕМАТИКА

- Уявіть, що ви маєте перетнути пустелю Сахару з півночі на південь – а це 1200 км. Швидкість вашого верблюда 60 км/год. Скільки годин триватиме подорож? (Час на відпочинок не враховуємо.)
- Страус і антилопа біжать до водопою з тої самої точки. Вони мають здолати 180 км. Швидкість страуса – 60 км/год, а антилопи – 90 км/год. Хто прибіжить раніше і на скільки?

ПРОЄКТ МІСЯЦЯ

Неймовірні рослини

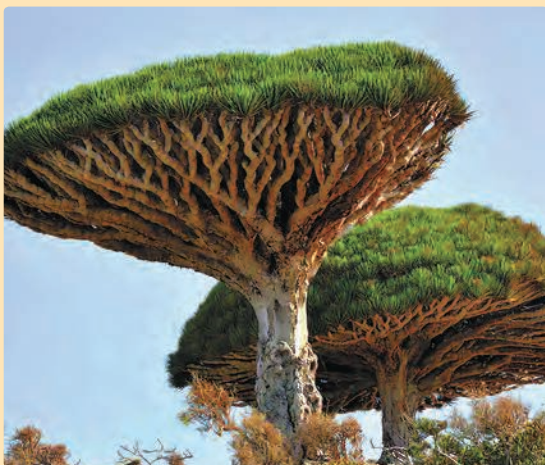

1. Об'єднайтеся в групи по 4–6 учнів і виконайте проєкт.

Мета: дізнатися, які неймовірні рослини є на нашій планеті.

ДІЗНАЙТЕСЯ

Які рослини їдять тварин?
Які рослини найотруйніші?
Які рослини найбільші?
Які рослини найшвидше ростуть?
Які рослини мають найбільші квіти?
Які рослини найдовше живуть?
Інші запитання на ваш вибір.

СКЛАДІТЬ
паспорт рослини.

ПІДГОТУЙТЕ

цікаві короткі розповіді,
ілюстрації, фото, відео.

ПРИДУМАЙТЕ

запитання, тести, щоб перевірити, чи всі були уважними.

2. Оцініть роботу своєї групи (див. пам'ятку на с. 123).

VI. ШАНУЙМО РІЗНОМАНІТТЯ

Євразія

З яких джерел можна дізнатися про Європу?

Які пам'ятки є візитівками європейських столиць?

Як дістатись «із варягів у греки»?

Чому природа Азії така різноманітна?

СЛОВА ТИЖНЯ

.....
материк
частина світу
пам'ятка
«із варягів у греки»

З яких джерел можна дізнатися про Європу?

1. Покажіть на карті Євразію. Які океани її омивають?

2. Прочитайте статтю з дитячої енциклопедії. Які нові факти ви дізналися?

У материку Євразія виділяють дві частини світу – Європу й Азію. А материки Північна Америка й Південна Америка, навпаки, об'єднують в одну частину світу – Америку.

Умовну межу між Європою та Азією проводять по Уральських горах, Каспійському морю і півночі Кавказьких гір.

3. У якій півкулі розміщена Європа?

На якому материку і в якій частині світу розташована Україна?

У Європі розташовано майже 50 країн. 27 із них об'єдналися в Європейський Союз (ЄС), щоб було легше торгувати й подорожувати, забезпечувати мир і добробут. У більшості країн Євросоюзу є спільна валюта – євро.

Україна – найбільша за площею країна, чия територія повністю розміщена в Європі. Далі йдуть Франція, Іспанія, Швеція, Норвегія. Найменшою країною світу є Ватикан – держава-місто в центрі Рима (столиці Італії).

Мешканців Європи називають європейцями.
Назвіть і запишіть, як називають громадян кількох європейських країн: Німеччина – німці, Данія – данці, ...

4. Знайдіть і покажіть на карті-схемі найбільші країни Європи.

Дунай – друга за довжиною річка Європи. Австрійський композитор Йоганн Штраус написав вальс «На прекрасному блакитному Дунаї». Цей вальс – неофіційний гімн Австрії.

5. Покажіть на карті країни, через які тече Дунай.

Гори Альпи.

Гора Монблан (4810 м), найвища вершина Європи, розташована на кордоні Італії та Франції. Її назва перекладається як «Біла гора».

6. Здійсніть віртуальну подорож за допомогою сервісу Google Street View (запит: Google Street View Монблан).

7. Нехай один із вас називає європейську країну, а інший – її столицю. Потім один називає столицю, а інший – країну. Користуйтеся політичною картою.

8. Які джерела інформації ви використали, щоб ознайомитися з Європою? Які джерела допоможуть вам дізнатися більше?

9. Створіть картку-презентацію «Я знаю три...» (домашній проект).

Ідея картки. Ви вибираєте материк або частину світу і готуєте мініплакат (А5–А4) із серією фраз «Я знаю три...», щоб на уроці:
1) назвати приклади; 2) показати об'єкти на карті чи ілюстрації;
3) поділитися коротким фактом.

1. Виберіть материк або частину світу (Африка, Південна Америка, Північна Америка, Європа, Азія, Австралія, Антарктида).
2. Подумайте, що вас цікавить: країни, міста, річки, гори, пустелі, тварини, рослини, пам'ятки, страви тощо (мінімум 2 рубрики по 3 приклади).
3. Знайдіть інформацію в атласі, дитячій енциклопедії, на безпечному сайті тощо. Запишіть факти на чернетці.
4. Оформіть мініплакат. Угорі на аркуші запишіть назву материка (частини світу), своє ім'я та прізвище. У кожній рубриці сформулюйте одну фразу-тезу, наприклад:
Я знаю три річки Африки: Ніл, Конго, Нігер.

На уроці додайте факти:

Ніл – найдовша річка Африки, Конго – найповноводніша. Назва річки Нігер означає «велика річка», або «річка річок».

5. Намалюйте чи наклейте ілюстрації. Пишіть без помилок, акуратно і зрозуміло.
6. Підготуйтеся до презентації. У вашому виступі має бути не більш як 40 слів, щоб встигнути за 60 секунд. Потренуйтеся вдома перед дзеркалом. Перевірте, чи можете швидко показати на карті потрібні об'єкти.
7. Виступайте із презентацією на початку кожного уроку теми.

Головна мета – показати, що ви вмієте шукати, систематизувати й презентувати інформацію.

Які пам'ятки є візитівками європейських столиць?

1. Поясніть значення слів *пам'ятка*, *візитівка*. Яка різниця між природною та історичною пам'яткою? Чому пам'ятки потрібно берегти?

Колізей – одна з найбільш відвідуваних пам'яток Рима. Його почали будувати в 72 р. н. е. Колізей був призначений для масових видовищ, як-от гладіаторські бої. Він міг умістити понад 50 тисяч глядачів. Завдяки винайденню бетону (у той час – суміш води, вапна і щебню) багато споруд давнього світу збереглися до сьогодні.

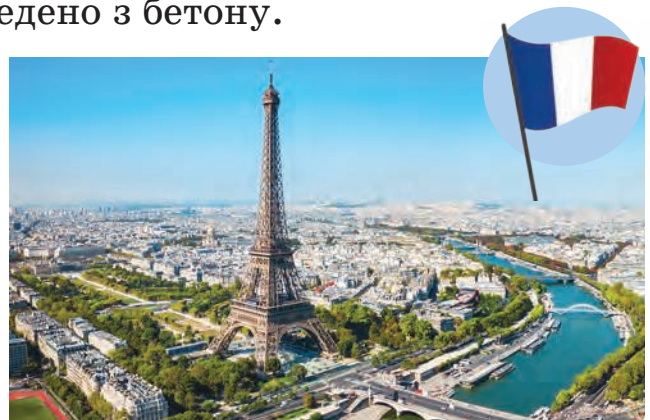

Празькі куранти встановили 1410 року. Один із творців годинника був професором математики й астрономії в університеті. Годинник показує роки, місяці, дні та години, час сходу й заходу Сонця і Місяця, положення сузір'їв зодіаку. У центрі розташована Земля, навколо якої обертається Сонце. Щогодини відбувається невелика вистава, яку розігрують лялькові фігурки.

Вже понад сто років символом Парижа є Ейфелева вежа. Її названо на честь конструктора Густава Ейфеля. Висота вежі – понад 300 м. Її побудували в 1889 році, і понад 40 років вона була найвищою спорудою у світі. Ейфелева вежа складається з майже 20 тисяч металевих деталей, скріплених двома з половиною мільйонами заклепок. Фундамент зведено з бетону.

2. Де розміщені згадані пам'ятки? Обчисліть, скільки їм років. Чим вони вражають і сьогодні? Без яких досягнень науки й техніки їх неможливо було би побудувати?

3. Яка пам'ятка, на вашу думку, є візитівкою Києва? Яка пам'ятка є чи могла би бути візитівкою вашого міста чи села?

Як дістатись «із варягів у греки»?

1. Прочитайте і поясніть, які транспортні засоби використовували наші предки і чому.

У 10–11-му століттях країни Європи з півночі на південь пов'язував торговий шлях «із варягів у греки». Це водна дорога Дніпром та іншими річками, якою пливли скандинави-варяги до Візантії, де жили греки. Подорож тривала не менш ніж три місяці.

На ділянках між водоймами судна перетягували (волочили) по суші на котках. Або ж товари переносили чи перетягували на судна в іншій водоймі. Згадка про це збереглася в географічних назвах: Волочиськ (Хмельницька обл.), Переволочна (Чернігівська обл.) та ін.

Цим торговим шляхом ходили купці, купуючи і продаючи товари. Разом із заморським крамом вони привозили розповіді про інші країни, культуру і традиції різних народів.

Якщо той самий шлях перенести на сучасну карту, то його крайня північна точка лежатиме у Швеції, а крайня південна – у Туреччині.

2. Що зараз пов'язує різні країни між собою? Як ми сьогодні дізнаємося про інші країни?

3. Розгляньте фрагмент розкладу прямих рейсів літаків за маршрутом Стокгольм – Стамбул.

ВИПІТ	ПРИПІТ
11:15	15:45
23:15	05:10

- Скільки триває політ?
- Від Стокгольма до Стамбула 6782 км. За допомогою калькулятора обчисліть, із якою швидкістю летить літак.
- За допомогою карти з'ясуйте, над якими країнами пролітає літак.

Чому природа Азії така різноманітна?

1. У якій півкулі розташована Азія? Які океани її омивають?
2. У яких природних зонах розташована Азія? Чому рослинний і тваринний світ Азії дуже різноманітний?

Азія є частиною материка Євразія. Вона займає майже третину суходолу Землі.

Азія розташована у всіх природних зонах. Тут є і місця, вкриті льодовиками, і пустелі та тропічні ліси.

На території Азії розташована гора Джомолунгма (Еверест) – найвища точка світу. Її висота 8848 м. А узбережжя Мертвого моря є найнижчим суходолом планети – 395 м нижче від рівня моря.

ГОРА ДЖОМОЛУНГМА

Мешканців Азії називають азійцями. Назвіть і запишіть, як називають громадян кількох азійських країн: *Індія – індійці, Лаос – лаосці, ...*

В Азії живе близько 2/3 населення Землі. Найбільше людей мешкає в Китаї та Індії – понад 1/3 населення світу. В Азії розмовляють більш ніж двома тисячами трьомастами мовами.

3. Знайдіть згадані об'єкти на карті. У яких країнах вони розташовані?

4. Розгляньте фото і прочитайте про трьох представників родини ведмедевих, які мешкають в Азії. Поясніть, що в них спільного, а чим вони відрізняються і чому. Створіть порівняльну таблицю. Обговоріть, які графи в ній мають бути.

Ведмідь білий. Вага 150–600 кг, довжина тіла 2–3 м. Найбільший сучасний хижак суходолу. Майже не вживає рослинної їжі. Їсть тюленів, птахів, гризунів, моржів (що

важать удвічі більше за самого ведмедя). Щільне хутро та товстий шар жиру добре ізолюють його організм від холоду, білий колір чудово маскує під час полювання. Він може полювати на суходолі, на морській кризі, а також у воді, бо є чудовим плавцем. На підшвах лап ведмедя росте жорстке хутро, яке запобігає ковзанню і зберігає тепло.

Ведмідь бурий. Вага 400–600 кг, довжина тіла близько 2 м. Один із найбільших наземних хижаків. Живе в лісах із листяних порід, чагарників і трав, у високогірних лісах. Бурій ведмідь усеїдний, але раціон у нього на 3/4 рослинний. Живиться переважно ягодами, плодами, горіхами, зеленими рослинами, а також комахами, їхніми личинками, рибою. Однак цієї їжі він зазвичай з'їдає дуже багато. Полюючи на копитних, виявляє неймовірну силу та невтомність у переслідуванні жертв. До зими ведмідь нагулює підшкірний жир (до 180 кг) і з осені залягає в барліг.

Велика панда. Вага 100–150 кг, довжина до 1 м 50 см. Чорно-біле забарвлення допомагає пандам добре маскуватися серед бамбука. В основному вони мешкають у горах, прохолодних вологих лісах Китаю. Основна їжа панди – бамбук. Щоб отримати достатньо енергії, вони їдять майже весь день – близько 20 кг бамбука щодня. У них потужні щелепні м'язи і великі зуби, які дають змогу ламати і жувати бамбукові стебла. Якщо бамбука бракує, панди інколи їдять рибу, комах або птахів, фрукти. Через вирубування лісів пандам загрожує зникнення.

кує, панди інколи їдять рибу, комах або птахів, фрукти. Через вирубування лісів пандам загрожує зникнення.

5. Підготуйте повідомлення про карликову березу, сосну, бамбук і верблюжу колючку. Поясніть, як вони пристосувалися до умов довкілля.

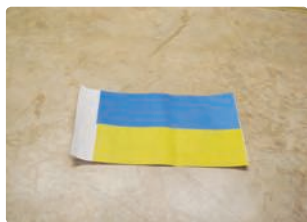
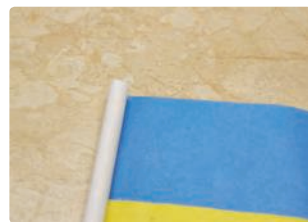
Комбінування матеріалів. Прапори країн Європи

Для роботи потрібні: кольоровий та білий папір, клей ПВА, соломинка для напоїв, ножиці.

Оберіть країну Європи та дізнайтеся, який у неї прапор. Підготуйте необхідні матеріали. Для прикладу виготовимо прапор України.

- 1.** Виріжте основу прапора – прямокутник 17×10 см із білого паперу. Розмір прапора 15×10 см, 2 см – місце для приклеювання до соломинки.
- 2.** Синя та жовта частини прапора – це однакові прямокутники. Обчисліть їхній розмір. Виріжте і приклейте на основу з обох боків.
- 3.** Приклейте основу до соломинки.

Державний (національний) прапор є одним із символів країни. Описи державних прапорів зафіксовано в конституціях. Є спеціальні документи, у яких записано порядок підняття і спускання державного прапора.

Зневага до національного прапора є злочином у будь-якій країні світу. Її розглядають як зневагу до нації та держави.

Загальновідомим знаком жалоби є приспускання державного прапора та прикріплення до нього чорної стрічки.

Які ви знаєте традиції, пов'язані з державним прапором?

Прапор якої європейської країни має такі самі кольори, як український?

У прапорах яких країн Європи використано однакові кольори?

Африка, Північна Америка, Південна Америка

*Які рекорди б'є Африка? Як надихає Африка?
Хто відкрив Америку?
Що зображають на поштових марках?
Чим знаменита Тітікака?*

СЛОВА ТИЖНЯ

Сахара
Ніл
пристосування
візерунок
відкриття Америки
поштова марка

Які рекорди б'є Африка?

1. Які океани омивають Африку? У якому тепловому поясі розташована Африка? Який там клімат?

2. Зверніть увагу на кордони між Єгиптом і Суданом, між Єгиптом і Лівією, Лівією і Чадом. Що незвичайного ви помітили?

Кейптаун (Південно-Африканська Республіка), місто на краю Африки, і пласка Столова гора

Африка – другий за площею і населенням материк у світі. Тут розташовані 54 країни, у яких розмовляють більш ніж двома тисячами мов. Ці країни дуже різні за культурою і способом життя.

Кордони між багатьма африканськими країнами проведені наче під лінійку. Такі кордони називають геометричними. Їх встановлювали західноєвропейські загарбники-колонізатори, які не зважали ні на природні особливості, ні на спільноти людей, які там жили. Через це чимало африканських країн,

маючи величезні природні багатства, досі потерпають від воєн і багатьох інших тяжких проблем.

3. Знайдіть на карті столиці Марокко, Нігерії, Тунісу, Ефіопії, Замбії.

Мешканців Африки називають африканцями.

Назвіть і запишіть, як називають громадян кількох африканських країн:

Конго – конголезці, Того – тоголезці, Гана – ганці, Мадагаскар – малагасійці, ...

4. Знайдіть на карті пустелю Сахару. Запишіть, через які країни тече річка Ніл.

В Африці розташована найбільша у світі пустеля – Сахара і тече одна з найдовших річок у світі – Ніл.

Африканський слон – найбільший ссавець суходолу. Його вага може сягати 7000 кг, а висота в плечах – до 4 м.

В Африці мешкають чотири із п'яти найшвидших сухопутних тварин світу – гепард, антилопа гну, газель Томсона і лев.

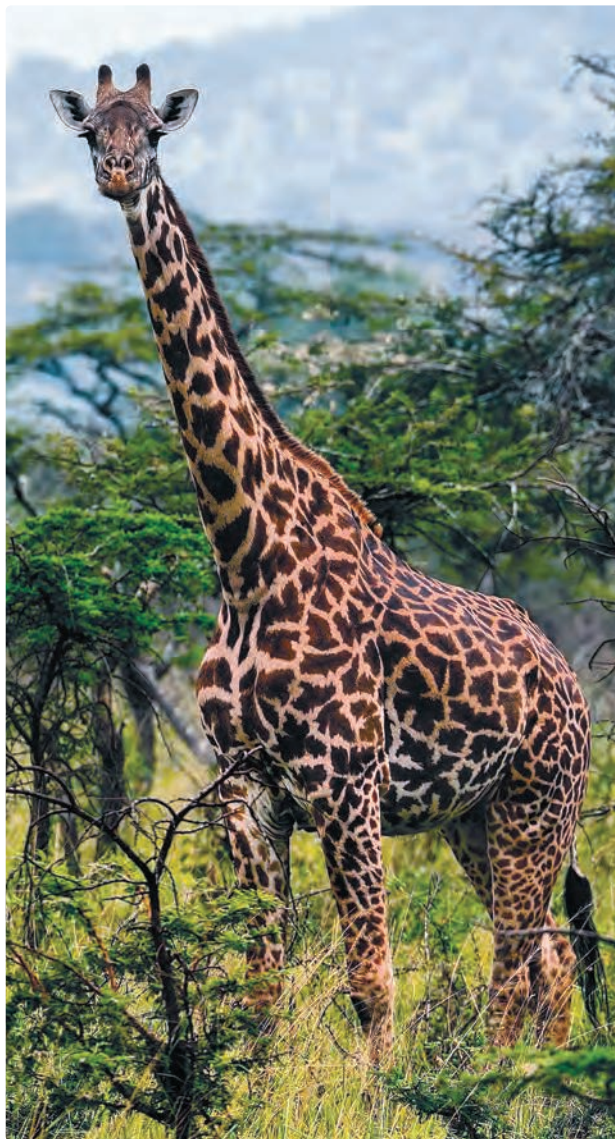
75–80 км/год

115 км/год

75–80 км/год

75–80 км/год

5-метрові жирафи – найвищі ссавці. Жирафи, зебри, горили, гіпопотами, шимпанзе та антилопи гну мешкають лише в Африці.

5. Розгляньте фото і розкажіть, як тварини-рекордсмени Африки пристосувалися до життя в екстремальних умовах.

Як надихає Африка?

1. Де люди беруть ідеї для творчості? Що вас надихає на створення фото, малюнків, віршів чи оповідань, відео, різних виробів?

2. Роздивіться фото та візерунки. Що в них спільного?

Самобутня природа Африки століттями надихає африканців на творчість. У виробках ручної роботи митці відтворюють те, що бачать навколо. Саме тому в африканському одязі, прикрасах, килимах, тканинах, кошиках для зберігання речей і навіть в архітектурі можна впізнати місцеві рослинні й тваринні візерунки.

3. Що надихнуло митців на створення цих орнаментів?

4. Вийдіть на вулицю й уважно подивіться навколо. Які візерунки можна побачити? Створіть власний орнамент. Можете використати різні техніки.

Хто відкрив Америку?

1. Що може розповісти карта про Північну й Південну Америку?
2. Назвіть три найбільші країни Америки (див. атлас).
3. Прочитайте описи. Спробуйте дібрати до них зображення на туристичній карті.

 Піраміду Кукулькана (Мексика) збудував народ мая 1000 років тому. У ній 365 сходінок – по одній на кожен день року. Двічі на рік, під час рівнодення, сонячна тінь утворює на схилі піраміди «тіло» пернатого змія, ніби сам бог Кукулькан спускається на землю.

Ведмідь гризлі – один з найбільших і найлютіших північноамериканських хижаків (висота 2,4–2,5 м, вага до 450 кг).

 Статуя «Христос-Спаситель» (Ріо-де-Жанейро, Бразилія). Висота 39,6 м, маса 1145 т. Розташована на вершині 200-метрової гори.

Зелена анаконда – одна з найбільших змій у світі (від 5 до 11 м завдовжки, вага до 250 кг). Неотруйна, вбиває жертву, обвиваючи і стискаючи її.

4. Прочитайте і поясніть, як відкриття Колумба змінило уявлення європейців про Землю.

Першовідкривачем Америки вважають Христофора Колумба. Щоправда, сам він думав, що в 1492 році відкрив шлях до Індії.

І корінне населення назвав індіанцями.

Того ж року інший мореплавець, Америго Веспуччі, припустив, що землі, відкриті Колумбом, – то нова частина світу. І згодом її назвали на його честь – Америкою.

У пошуках кращого життя до Америки почали їхати європейці. Переважна частина земель опинилася під владою Іспанії, Португалії, Великої Британії, Франції. А корінне населення знищували і витісняли з їхніх територій.

До подорожі Колумба європейці уявляли Землю так: на одному боці – Європа, Азія й Африка, а далі за велетенським Атлантичним океаном – «порожнеча» або казкові землі, описані лише в легендах. Тож європейські карти довелося переробити.

Для європейців Америка стала «відкриттям», бо вони раніше про неї не знали, але для мільйонів корінних народів це була батьківщина.

ХРИСТОФОР КОЛУМБ

5. Найпоширенішими мовами Південної Америки є португальська й іспанська, а Північної – англійська, іспанська та французька. Подумайте чому.

6. За малюнком розкажіть, як змінився рослинний і тваринний світ Європи й Америки після Колумбового відкриття.

З АМЕРИКИ В ЄВРОПУ

Какао, ваніль, боби, гарбуз, авокадо, ананас, кабачок, соняшник, кукурудза, картопля, помідор, жоржина, чорнобривці, індик, ондатра, нутрія, морська свинка

З ЄВРОПИ В АМЕРИКУ

Кава, яблуко, огірок, капуста, горіх, кавун, пшениця, овес, бузок, нарцис, тюльпан, кінь, корова, вівця, курка, бджола медоносна, домашня кішка, собака

Що зображають на поштових марках?

1. Що таке поштова марка?
Для чого використовують марки?
2. Прочитайте. Знайдіть на карті згадані географічні назви.

У Канаді живе близько 15 млн бобрів. Мабуть, саме тому бобра зобразили на першій канадській поштовій марці в 1851 році.

Перші поштові марки у США з'явилися в 1847 році. На марці номіналом 5 центів зобразили Бенджаміна Франкліна – одного із засновників США. Марку номіналом 10 центів випустили із зображенням Джорджа Вашингтона – першого президента США, батька-засновника країни.

У 20-му столітті в Мексиці виходила серія марок із зображенням мексиканських продуктів, які продають за кордон. Серед них були помідори, велосипеди, м'ясо, хімічна продукція.

На початку 20-го століття у Гватемалі випустили марку, на якій зображено природні пам'ятки країни – прісноводне озеро Атитлан і один із найактивніших вулканів планети – Пакая.

3. Кого і що зображають на марках країн Америки? Чому?

4. Вигадайте марку для випуску в Україні:
1) оберіть форму марки; 2) оберіть її номінал; 3) придумайте, якій події / особі буде присвячено марку; 4) вигадайте, що буде зображено на марці; 5) придумайте написи на марці.

Чим знаменита Тітікака?

1. Покладіть поряд політичну й фізичну карти світу. Знайдіть у Південній Америці Болівію і Перу. Що ви можете сказати про рельєф території, на якій вони розташовані?

У Південній Америці на кордоні Болівії і Перу розташоване найвисокогірніше судноплавне озеро на Землі **Тітіка́ка** (майже 4 км над рівнем моря). По озеру, площа якого в 10 разів більша за площу Києва, плавають кораблі. У нього впадає 300 річок, які стікають із льодовиків, а витікає одна. В озері 41 острів, деякі з островів густо заселені.

Озеро Тітікака вважалося священним. За легендами, на його дні лежить затоплене місто давньої високорозвиненої держави інків. Її знищили іспанські й португальські завоювальники.

Для збирання і зберігання інформації у своїй величезній державі інки використовували вузликове письмо – кіпу́. За допомогою вузликів різної форми, які зав'язували на мотузках, чиновники записували дані про податки чи урожай, кількість військ, народжених і померлих та багато іншого. Значення мали колір мотузок, спосіб зав'язування і кількість вузлів. Кількість мотузок у деяких кіпу доходила до двох тисяч. На сьогодні розшифрували тільки найпростіші елементи кіпу.

Кіпукамайок
(державний чиновник, майстер кіпу)

2. Знайдіть на карті Тітікаку.

3. Які способи передавання інформації, давні й сучасні, ви знаєте? Придумайте свій вузликовий шифр (наприклад, кількість вузликів на мотузці – це порядковий номер букви в алфавіті) і зашифруйте слово.

Конструювання. Африканський барабан

Західноафриканський барабан джембе має відкритий вузький низ і широкий верх, на який натягнута шкіра.

Підготуйтеся до уроку: оберіть такі намистини, отвори яких більші за товщину канцелярської гумки.

Для роботи потрібні: два паперові одноразові стаканчики, чорний маркер, малярна стрічка, канцелярські гумки, кольорові намистини, пергаментний папір, канцелярський ніж.

Порядок роботи

1. Виріжте дно в обох стаканчиках.
2. Намалюйте маркером трикутники.
3. З'єднайте стаканчики (дно до дна) за допомогою малярної стрічки.
4. Розріжте канцелярські гумки. Просиліть їх у намистини та зав'яжіть.
5. Прикрасьте барабан гумками з намистинами.
6. Покладіть на верх стаканчика пергаментний папір та закріпіть канцелярською гумкою. Обріжте зайве.
7. Постукайте пальцями по натягнутій поверхні барабана.

Запросіть на урок батьків, щоб вони допомогли вирізати дно.

Які ще ударні інструменти ви знаєте? Чим на них грають?

Південна Америка, Австралія, Антарктида

*Де обожнюють футбол? Де живуть аборигени?
Чим незвичайні кенгуру та качкодзьоб?
Які тварини живуть в Антарктиді?
Хто працює в Антарктиді?*

СЛОВА ТИЖНЯ

футбол
експорт
аборигени
харчова мережа
полярна станція

Де обожнюють футбол?

- 1.** Знайдіть на карті найбільшу країну Південної Америки. Назвіть країни, з якими вона межує.
- 2.** Користуючись картою, запишіть, через які країни тече Амазонка, найдовша і найповноводніша річка у світі.

У Бразилію століттями приїжджали люди з усього світу, тому нині це дуже різноманітна країна, де є місце багатьом культурам.

Національним видом спорту в Бразилії вважають футбол. Історія бразильського футболу почалася близько 150 років тому. Священники одного коледжу організовували футбольні змагання серед команд своїх учнів. Правила змагань вони запозичили в англійців.

Сьогодні в кожному бразильському місті є стадіон, і мало не кожен бразилець уміє грати у футбол. Коли транслюють чемпіонат світу з футболу, великі екрани встановлюють навіть на фабриках і в лікарнях. Перемога рідної команди – справжнє свято з феєрверками. Бразильська збірна ставала чемпіоном світу п'ять разів!

- 3.** Обчисліть за картою відстань від Києва до столиці Бразилії – міста Бразиліа. Перевірте свою відповідь у Google maps.
- 4.** Чи знаєте ви українські футбольні клуби та відомих українських футболістів? Які якості треба в собі розвивати, щоб стати хорошим футболістом?

Пеле народився в бідній родині і з дитинства грав у футбол на вулицях, використовуючи замість м'яча набиту ганчірками шкарпетку. Талант, відданість грі та наполеглива праця принесли йому титул «короля футболу».

Де живуть аборигени?

1. У яких півкулях розташована Австралія? Які океани її омивають?

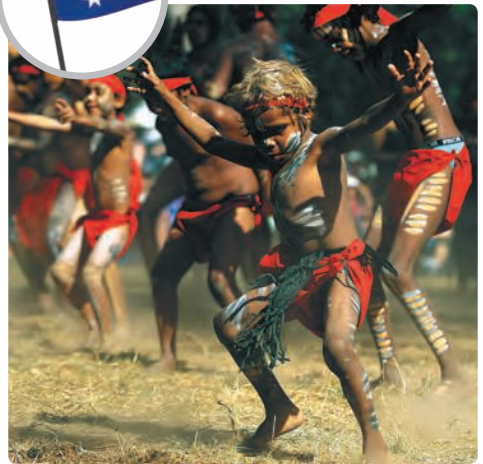
Австралія – найменший материк і найбільший острів. Австралія – єдина країна, яка займає окремий материк.

Це розвинена багатокультурна країна. Люди зі всього світу привозили сюди свої традиції. Корінним населенням Австралії є аборигени, які становлять нині лише 3 % населення країни і мешкають переважно в пустелях та в зоні тропічних лісів.

Аборигени займалися мисливством, рибальством і збиральництвом. Корінне населення Австралії постійно кочувало, часто змінюючи місця поселення. Аборигени мають давні знання про рослинний і тваринний світ Австралії. Такі знання особливо важливі для виживання.

Абориген – корінний житель країни або місцевості; тубілець.

Австралійські аборигени використовують для полювання такі самі інструменти, що й тисячу років тому. Це спис до 6 м завдовжки. **Бумеранг** – мисливська зброя (маса 2–3 кг), яка обертається навколо своєї осі. Деякі види бумерангів, описавши замкнену криву, повертаються до метальника.

Швидко і на велику відстань кинути списа допомагає **вумэра**, яка стає продовженням руки. Вона працює як важіль, вистрілюючи списками з більшою силою, ніж рука.

2. Назвіть щонайменше три ознаки, що роблять Австралію унікальною (най...).

3. Чим особливе життя австралійських аборигенів? Як сучасні австралійці можуть допомогти аборигенам зберегти традиції та знання про природу?

4. Чи треба знати і зберігати давні традиції будь-якого народу? Навіщо? Дайте відповідь і наведіть кілька аргументів.

Чим незвичайні кенгуру та качкодзьоб?

1. Розгляньте герб Австралії. Яких тварин на ньому зображено? Чому?

2. Що ви знаєте про тварин, які населяють Австралію?

В Австралії живе багато унікальних тварин. Серед них – кенгуру та качкодзьоб.

Кенгуру має сильні задні лапи і хвіст, за допомогою яких пересувається, стрибаючи. Висота стрибка сягає 3 м, довжина 12 м.

Кенгуру – сумчастий рослиноїдний ссавець. У самки народжується одне дитинча завважки до 1 г і 25 мм завдовжки. Воно одразу чіпляється за материну шерсть і заповзає в сумку, де живе 6–8 місяців: харчується молоком, прозріває, обростає шерстю. Потім починає ненадовго залишати сумку, але застрибує назад за найменшої небезпеки.

Качкодзьоб – водоплавний ссавець. Його тіло вкрите густою шерстю. Лапи розташовані з боків, тож по суходолу пересувається подібно до рептилій. На лапах у нього по п'ять пальців, з'єднаних плавальною перетинкою. Дзьоб м'який і гнучкий, обтягнутий шкірою. Їсть комах, молюсків і ракоподібних, навіть водорості.

Самка, відклавши яйця, зігріває їх. Із яйця малюк вибирається за допомогою спеціального яєчного зуба, який зразу відпадає. Маленькі качкодзьоби народжуються сліпими, без шерсті, завдовжки близько 25 мм. До 17 тижнів самка вигодовує їх молоком, що проступає через пори на животі.

3. Порівняйте за допомогою діаграми Венна (на вибір): кенгуру і кроля; качкодзьоба і качку; качкодзьоба і ящірку. Зверніть увагу на розміри тіла, спосіб харчування, пересування, розмноження.

4. Сумчасті тварини вимерли майже повсюдно, крім Австралії, а інші види ссавців збереглися. Чому, на вашу думку, так сталося?

Які тварини живуть в Антарктиді?

1. У якій півкулі розташована Антарктида? Який океан її омиває? Який там клімат? Чим Антарктида відрізняється від решти материків?
2. Прочитайте. Які факти вам уже були відомі, а які – нові?

Антарктида – найвищий, найхолодніший і найбільш вітряний материк планети. Вона майже повністю вкрита льодом. Лід Антарктиди містить більшу частину всіх прісних вод планети. Це єдиний континент, де ніколи не буває дощів. В Антарктиді була зафіксована найнижча температура повітря на Землі за всю історію вимірювань – 89,2 градуса нижче від нуля. Площа материка у 22 рази більша за площу України.

Пінгвін – птах, що найглибше пірнає.
Страус – птах, що найшвидше бігає.

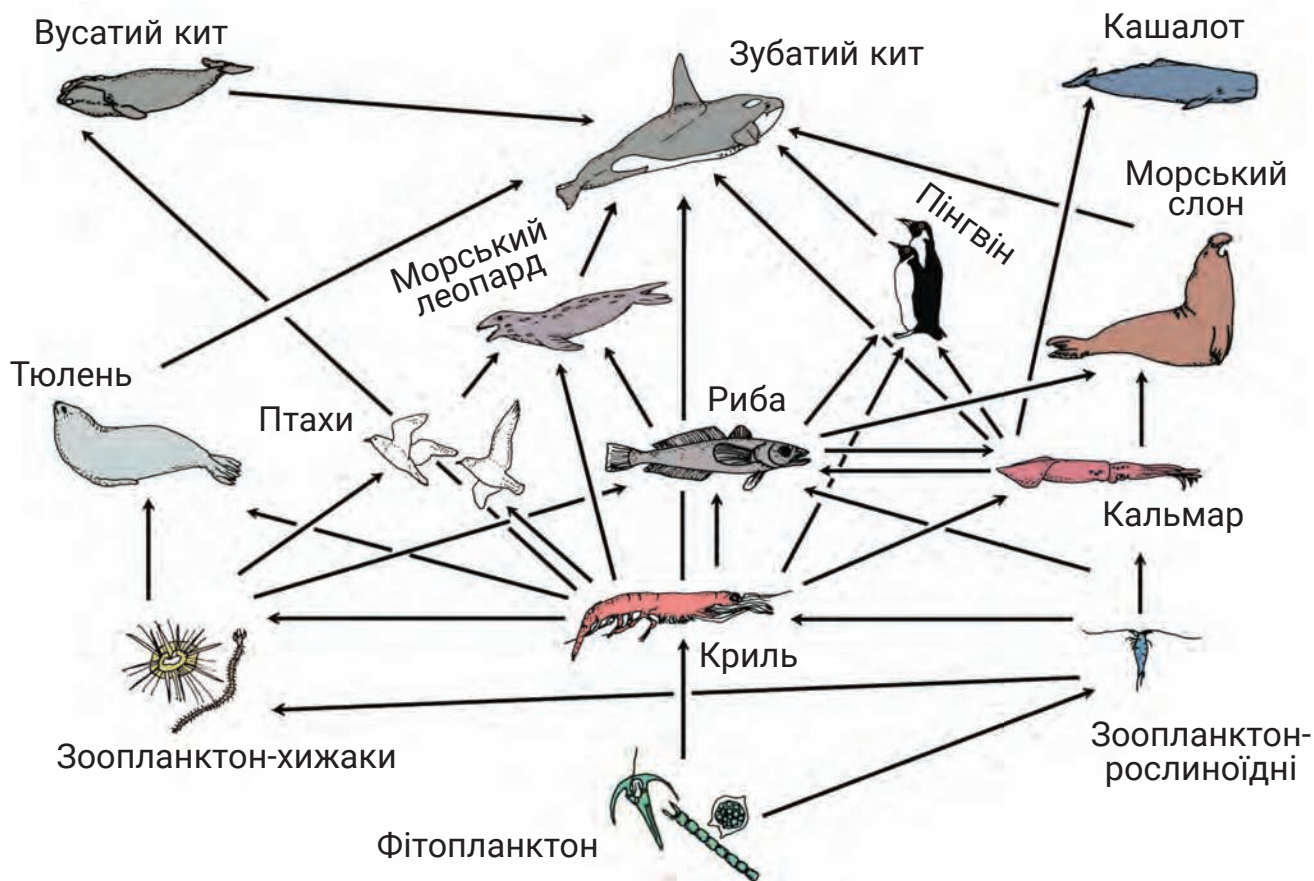
3. В Антарктиді живуть кілька видів пінгвінів. Що допомагає їм зберігати тепло, плавати, знаходити їжу, втамовувати спрагу, маскуватися, висиджувати пташенят? Розгляньте фото, прочитайте список пристосувань і розкажіть.

Пристосування пінгвінів:

- товстий шар жиру;
- густе водонепроникне пір'я;
- форма тіла;
- крила-плавники;
- лапи з перетинками;
- виведення зайвої солі через дзьоб;
- забарвлення;
- перенесення яйця на лапи й накривання шкірною «гаманцевою» складкою (в імператорських пінгвінів).

4. Пінгвін і страус – птахи, що не літають. Порівняйте їхні пристосування до умов середовища. Зважайте на те, де вони живуть, як пересуваються, що їдять, яка роль пір'я, як захищаються від ворогів.

5. За допомогою харчової мережі розкажіть, які тварини живуть в Антарктиді.

Кити – найбільші з тварин, які будь-коли жили на Землі. Вони навіть більші за динозаврів. Вага синіх китів може сягати понад 100 тонн. Як таке стало можливим? По-перше, плавати легше, ніж ходити. По-друге, в них короткий харчовий ланцюг: фітопланктон → криль → кит. Що довший харчовий ланцюг, то більше енергії витрачається і то менше їжі отримують на кінці ланцюга.

А починають харчові ланцюги в Антарктиді крихітні рослини, яким дали загальну назву **фітопланктон**.

Криль – ключова ланка в антарктичних харчових ланцюгах. Його їдять кити, тюлені, пінгвіни та інші птахи, риба.

6. На основі мережі створіть ілюстрований приклад харчового ланцюга (ланцюга живлення). Підготуйте довідку про організми, що є ланками ланцюга (використайте додаткові джерела; перегляньте відео «Які тварини та рослини живуть в Антарктиді» із «Антарктичних уроків з Євгеном Диким»). Яка тварина належить до більшості харчових ланцюгів?

Хто працює в Антарктиді?

1. Для чого, на вашу думку, досліджують Антарктиду?

Науковці їдуть в Антарктиду, щоб вивчати, як працює наша планета. Зокрема:

- зрозуміти, чому змінюється клімат і погода, і як це може вплинути на нас;
- досліджувати льодовики – вони зберігають сліди давнього клімату;
- знайомитися з унікальною природою і вберегти рідкісних тварин;
- робити корисні відкриття (про повітря, воду, бактерії тощо).

Першим українцем в Антарктиді став Антон Омельченко з Полтавщини. У 1911 році він брав участь у британській експедиції Роберта Скотта.

Україна належить до 30 країн світу, які мають постійні станції в Антарктиді. Наші дослідники діляться результатами з усім світом і отримують дані інших країн – щоб разом краще захистити планету.

Українську полярну станцію названо на честь академіка Володимира Вернадського. Щороку формується нова команда дослідників. До її складу входять 12 осіб: геофізик, біолог, гідрометеорологи, метеоролог, лікар, системний механік, кухар, системний адміністратор зв'язку, дизеліст-електрик.

2. Перегляньте урок «Як українські полярники працюють в Антарктиді?» («Антарктичні уроки з Євгеном Диким»). Заповніть таблицю професій дослідників Антарктиди.

Професія	Обов'язки на станції

3. Якби ви мали змогу потрапити на українську станцію, ким би ви хотіли там бути і чому?

Робота з картоном. Бумеранг

Для роботи потрібні: пакувальний картон, лінійка, олівець, ножиці, кольорові фломастери.

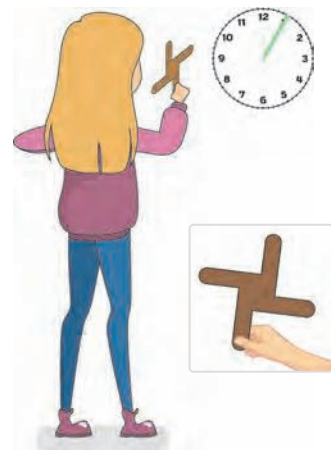
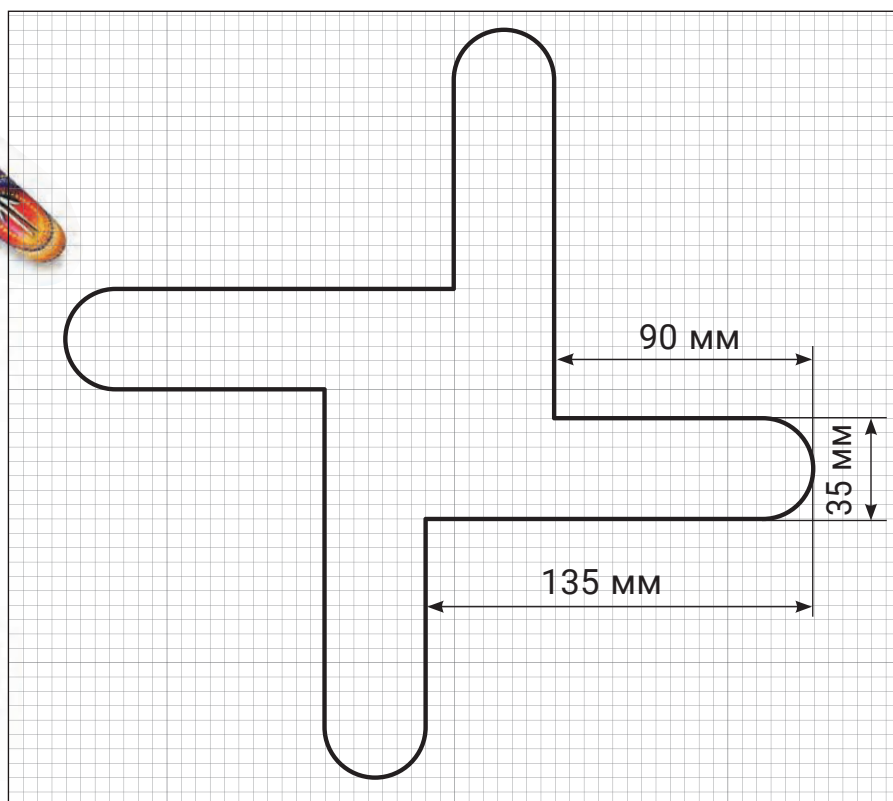
Порядок роботи

1. За допомогою лінійки й олівця скопіюйте зображення на картон та виріжте.
2. Прикрасьте бумеранг кольоровим орнаментом.

Розгляньте малюнки. На них показано, як правильно тримати і кидати бумеранг. Під час запуску тримайте його в такому положенні, як стрілка годинника, що вказує на 13:00, якщо

Бумеранги – це мисливська та бойова зброя багатьох народів.

ви кидаєте правою рукою, якщо лівою – на 11:00. Властивість бумеранга повертатися залежить від його конструкції та умінь користувача правильно кидати.

Чи впливатиме вітер на напрямок польоту бумеранга? А дощ чи сніг?

ПІДСУМОК МІСЯЦЯ

1. Чому природа Азії дуже різноманітна?
2. Назвіть найдовші річки Європи.
3. Порівняйте качкодзьоба і качку за допомогою діаграми Венна.
4. Як долали шлях «із варягів у греки» 10 століть тому?
Як люди дізнавалися про життя на далеких землях?
5. Які слова пропущені? Італія – Рим – Колізей; ... – Прага – Празькі куранти; Франція – ... –
6. У якому рядку подано правильну послідовність харчового ланцюга?
А Кит → криль → фітопланктон
Б Фітопланктон → криль → кит
В Криль → фітопланктон → кит
Г Кит → фітопланктон → криль

5 РЕЧЕНЬ

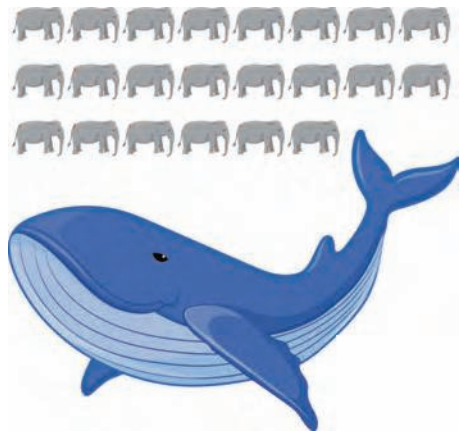
УКРАЇНСЬКА МОВА

Виберіть одну з тем і напишіть 5 речень.

1. У якій країні ви хотіли б побувати і чому?
2. Чому Америку не назвали на честь Христофора Колумба?
3. Чи вижила б панда за Полярним колом, а білий ведмідь – у вологих лісах Китаю?

МАТЕМАТИКА

Маса синього кита може сягати 140 т, а африканського слона – 7000 кг.

На скільки тонн африканський слон легший за синього кита?
У скільки разів синій кит важчий за африканського слона?

ПРОЄКТ МІСЯЦЯ

Створення і презентація паспорта країни

1. Об'єднайтеся в групи по 4–6 учнів, виберіть країну і виконайте проект.

Мета: дізнатися про одну з країн світу і презентувати її в класі.

ПІДГОТУЙТЕ

цікаві короткі розповіді, ілюстрації, фото, паспорт країни.

СКЛАДІТЬ

запитання для вікторини або тести, щоб перевірити, чи всі були уважними.

ПАСПОРТ КРАЇНИ (ПРИКЛАД)

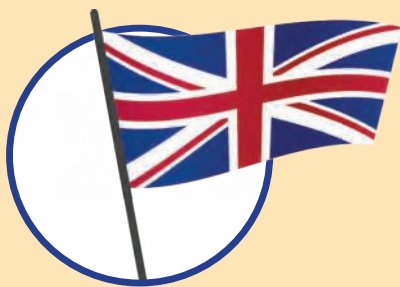
Країна: Велика Британія

Материк: Євразія

Столиця: Лондон

Мова спілкування: англійська

Грошова одиниця: фунт стерлінгів

Прапор:

Найдовша річка: Северн

Традиційна страва: недільна печеня

Відомі британці: Королева Єлизавета II, Пол Маккартні

Визначні культурні пам'ятки: Стоунхендж, Біг-Бен, Тауер, Букінгемський палац

2. Оцініть свою роботу в групі.

VII. ПРИРОДА УКРАЇНИ

Подорожуємо Україною

Яким є наше довкілля?

Навіщо потрібні мости й тунелі?

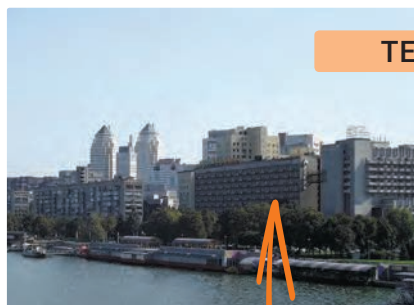
Що розповідає про Україну фізична карта?

Які корисні копалини видобувають в Україні?

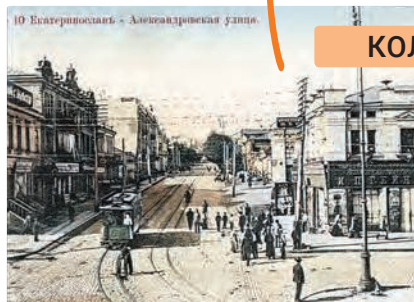
Яким є наше довкілля?

1. Що зображено на кожному фото?

Що створено природою, а що створила людина?

ТЕПЕР

КОЛИСЬ

Довкілля – те, що нас оточує, що ми бачимо навкруги.

ДОВКІЛЛЯ

ПРИРОДНЕ

РУКОТВОРНЕ

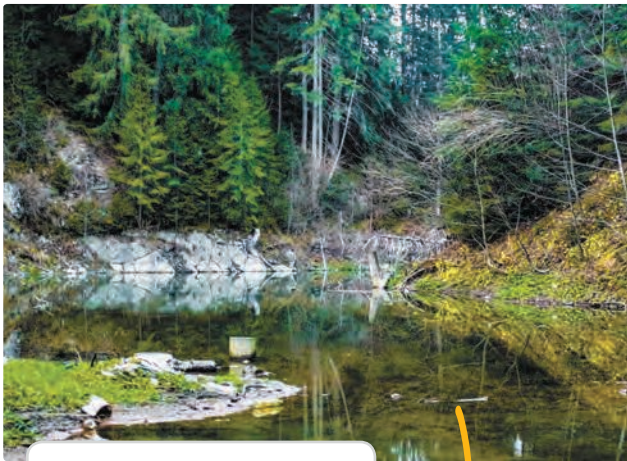
2. Які зміни показано на фото і чому вони відбулися?

Чи схоже якесь із зображень на ваше довкілля?

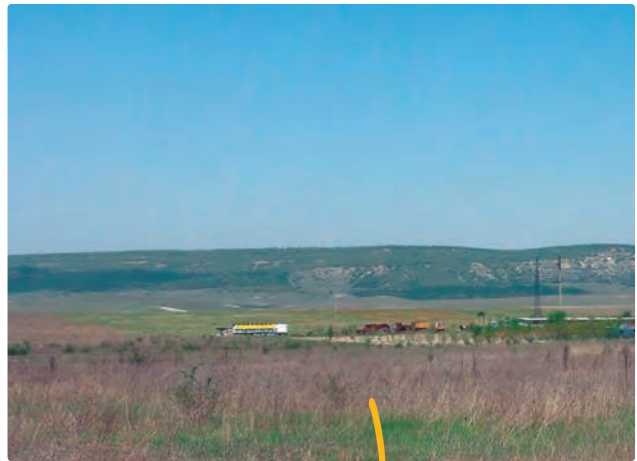
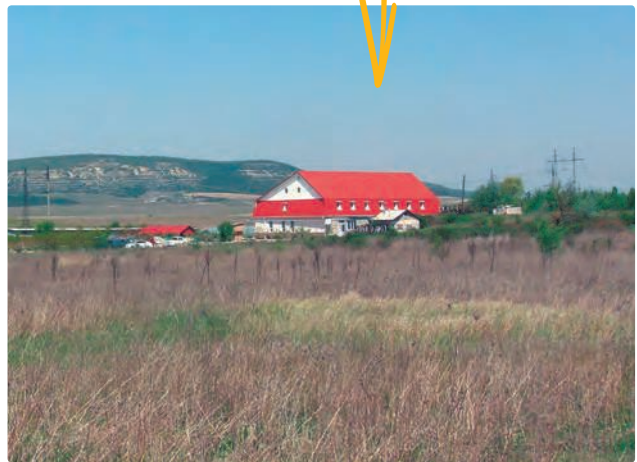
3. Погляньте у вікно. Що там є природним, а що рукотворним? Яке природне середовище вашого міста чи села (що є поруч – гори, ліс, водойми)?

СЛОВА ТИЖНЯ

довкілля
рельєф
корисні копалини
мости
тунелі

Озеро зникло
через зсув ґрунту

4. Розгляньте, як змінилася місцевість на фото. Чому змінюється довкілля? Як діяльність людини впливає на довкілля? Наведіть приклади позитивного і негативного впливу.

Від довкілля залежить життя людини: клімат задає, яким має бути одяг та житло; рельєф, водойми, ґрунти визначають, де жити, що вирощувати і що їсти; річки й моря впливають на шляхи сполучення тощо.

Щоб жити комфортно, людина змінює середовище: вирівнює схили, зрошує поля, будує дороги, мости й тунелі, зводить міста.

5. Поясніть, як на ваше життя впливають клімат, рельєф і ґрунти, водойми вашої місцевості.

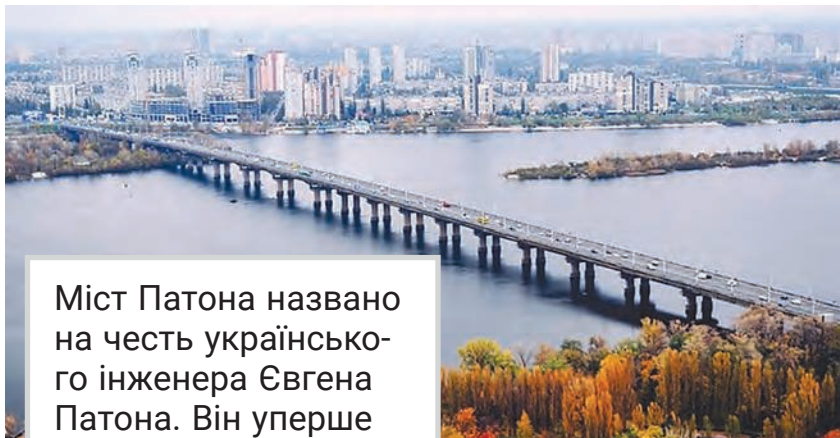

6. Запишіть інтерв'ю з найстаршим членом вашої родини. Поставте такі запитання: 1. Як змінилося довкілля біля вашого будинку? 2. Як змінилося природне і рукотворне довкілля місцевості, у якій ви живете? Чому?

Навіщо потрібні мости й тунелі?

1. Поділіть зображені об'єкти на дві групи. Знайдіть спільне й відмінне між об'єктами обох груп.

Міст Патона названо на честь українського інженера Євгена Патона. Він уперше у світі запропонував будувати великі мости без болтів і заклепок, а тільки з електрозварених деталей.

Інгульський міст у Миколаєві – один із найбільших розвідних мостів у Європі.

Віадук біля м. Терешчина Тернопільської обл. Йому близько 130 років

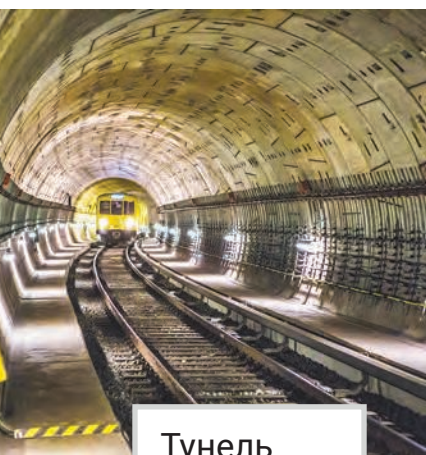
Дорожнє полотно Південного моста в Києві тримається за допомогою сталевих канатів.

Бескидський залізничний тунель може пропускати понад 100 пар поїздів за добу.

Коли зводили Мерефо-Херсонський міст у Дніпрі, уперше зробили так: спочатку склали всередині опор сітку з металевих прутів, а потім залили її рідким бетоном, який застиг дуже міцною «кам'яною» деталлю.

Тунель
київського
метро

Щоб легше подолати природні перешкоди (водойми, яри, гори тощо), люди споруджують мости й тунелі. **Мости** – дороги *над* перешкодами, а **тунелі** – дороги *крізь* перешкоди.

Ці споруди роблять перевезення товарів та подорожі швидшими й безпечнішими.

В Україні більшість залізничних тунелів розташовано в Карпатах. Частину ліній метро також прокладено в тунелях на різних глибинах.

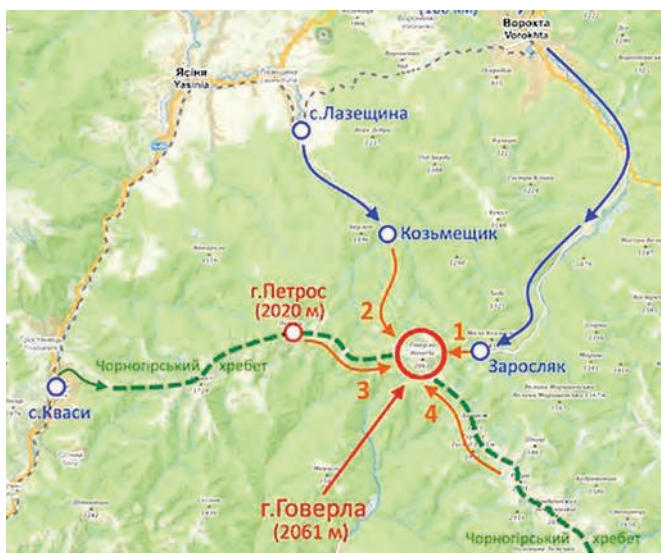
Мости й тунелі України не лише скорочують шлях, а й об'єднують міста і села, людей і цілу країну.

Інженери придумують і проєктують корисні речі – від мостів і доріг до телефонів та роботів.

2. Чи є мости, тунелі у вашому населеному пункті або поблизу? Як вони полегшують життя людей?
3. Як зробити найпростіший міст, наприклад через струмок?
4. Частини яких українських міст з'єднані мостами через Дніпро? Назвіть принаймні два.
5. Припустіть, чому в Карпатах саме тунелі, а не мости через гори.
6. Обговоріть, що має знати і враховувати інженер, проєктуючи міст.
7. Знайдіть інструкції або придумайте самостійно і побудуйте міст із підручних матеріалів чи конструктора. Покажіть у класі й поділіться, що було складно.

Що розповідає про Україну фізична карта?

- 1.** Ознайомтеся із чотирма джерелами інформації. Назвіть ці джерела. Що повідомляє про гору Говерлу кожне з них?

Інший бік популярності

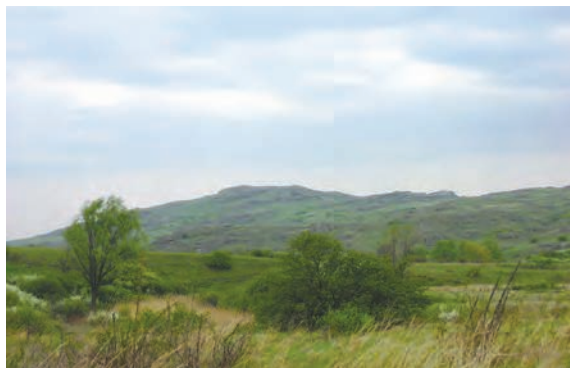
Говерла потерпає від надмірного туризму: люди залишають багато сміття; витоптують і зрушують ґрунт, який потім вимивається; знищують унікальні високогірні луки.

- 2.** Роздивіться фізичну карту України та її легенду на форзаці. Чому карта різноколірна? Про що вам повідомляють кольори?
- 3.** Знайдіть на карті всі географічні об'єкти, згадані в тексті.

Рельєф України переважно рівнинний, складається з низовин і височин. Зокрема це Поліська, Придніпровська, Причорноморська низовини та Подільська, Придніпровська, Донецька височини.

На заході країни здіймаються Українські Карпати, на півдні – Кримські гори.

Блакитними лініями на фізичній карті позначені річки (Дніпро, Дністер, Дунай), блакитним кольором – водосховища (Канівське, Кременчуцьке), відтінками синього кольору – моря (Чорне, Азовське).

Приазовська височина

Придніпровська низовина

4. Виконуйте завдання по черзі або обговорюйте вдвох.

1. Знайдіть на фізичній карті України море, річку, водосховище, болото.
 2. Яке місто розташоване вище над рівнем моря – Полтава чи Вінниця; Львів чи Херсон?
 3. Які природні перешкоди доведеться подолати, прямуючи з Ужгорода до Луцька; із Кропивницького до Сум?
 4. Ви вирішили дістатися із Черкас до Херсона по Дніпру. Через які міста проляже ваш шлях?
 5. Ви хочете відпочити на морі в Україні. Куди варто поїхати? У якому напрямку (Пн., Пн. Зх. тощо)?
 6. Ви хочете відпочити в горах в Україні. Куди варто поїхати? У якому напрямку (Пн., Пн. Зх. тощо)?
- 5.** На контурній карті позначте кордон України, гори, моря, низовини та височини.
- 6.** Розкажіть про особливості природного довкілля вашої області. Потім порівняйте свою розповідь та інформацію з карти.
- 7.** Виберіть одне запитання й дайте на нього письмову відповідь.
1. Що дає вам уміння користуватися фізичною картою?
 2. Яким є рельєф (форми поверхні) території України?
 3. Порівняйте рельєф території України на схід і на захід від Дніпра.

Які корисні копалини видобувають в Україні?

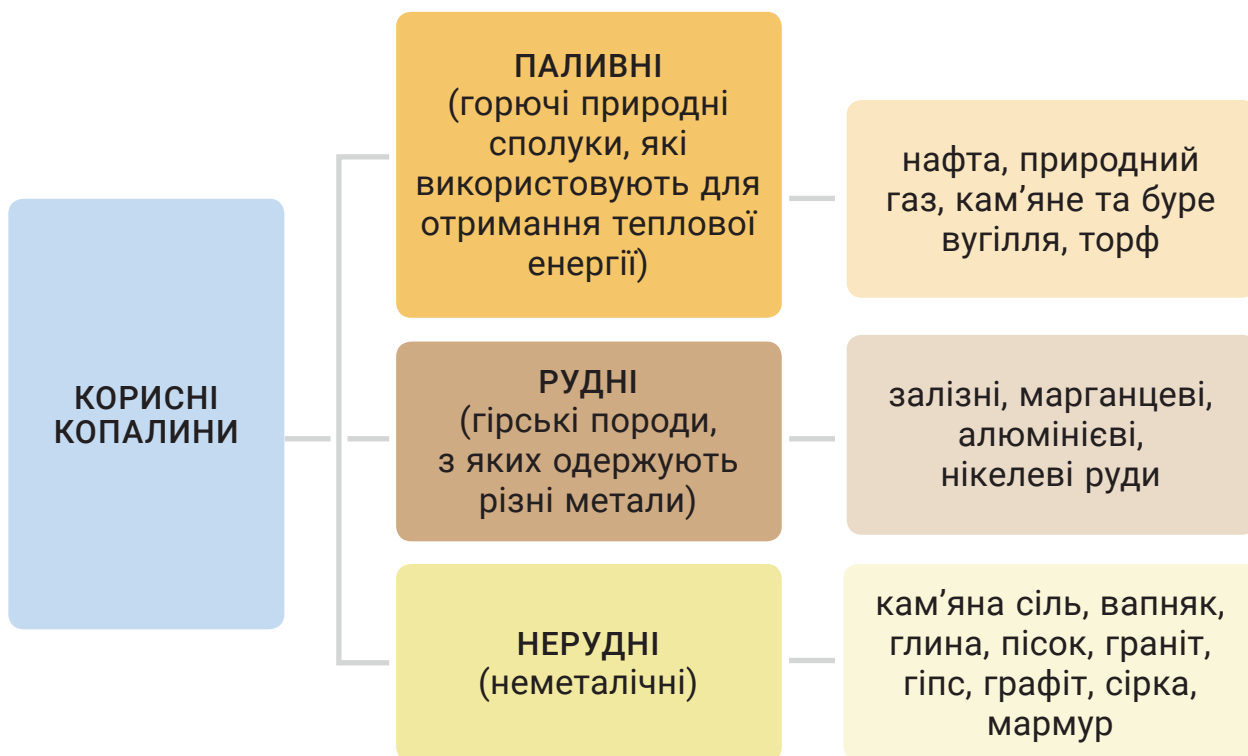
1. Із чого зроблено ці предмети й речовини? Де беруть матеріали для їх виготовлення? Які корисні копалини для цього потрібні?

Корисні копалини – це природні речовини всередині Землі або на її поверхні, які людина добуває та використовує.

Корисні копалини можуть бути у твердому, рідкому й газоподібному стані.

Геологи шукають і досліджують скупчення корисних копалин (родовища). На карті родовища корисних копалин позначають спеціальними знаками.

Кам'яне вугілля утворилося із залишків давніх рослин. Згоряючи, воно дає багато тепла. Вугілля використовують також у виробництві фарб, лаків, пластмас та ін.

За високих температур руда переходить у рідкий стан (плавиться). Її очищують і спеціально обробляють. Потім розливають у форми, охолоджують, а з отриманих заготовок виготовляють різні вироби.

Вапняк утворився із залишків морських істот. Із вапняку роблять цемент і вапно, мінеральні добрива, використовують у металургії, виробництві харчових продуктів, ліків, пластмас, мила і ще багато чого.

2. Знайдіть у легенді фізичної карти на форзаці умовні позначення корисних копалин.

3. Знайдіть на карті, де в Україні видобувають нафту, кам'яне вугілля, газ, торф, мармур, кам'яну сіль, вапняк.

4. Позначте корисні копалини Донецької височини та Полтавської рівнини на контурній карті.

5. Пригадайте, як утворилися кам'яне вугілля, кам'яна сіль, і поясніть твердження.

Корисні копалини – невідновлюваний ресурс. Тому важливо добувати й використовувати їх розумно.

6. Для чого потрібно знати властивості корисних копалин? На прикладі глини поясніть: що виробляють із цієї корисної копалини і завдяки яким її властивостям?

Ліплення. Ляльковий посуд

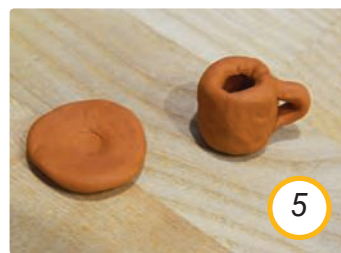

Для роботи потрібні:

пластилін, дощечка для ліплення, стеки, вологі серветки, бісер, ручка.

Порядок роботи

1. Виліпіть глечик. Зробіть кулю, втисніть усередину кулі ручку тупим кінцем, витягніть горло глечика і зробіть «носик». Розкачайте два невеликі шматки пластиліну. З одного скрутіть кільце, приліпіть його до денця глечика, з другого – сформуйте ручку та приліпіть збоку до глечика.

2. Виліпіть тарілку. Зробіть кулю, розплющіть її. Усередині зробіть відтиск тупим кінцем ручки.
3. Виліпіть чашку. Також зробіть кулю, втисніть усередину кулі тупий кінець ручки, щоб утворився отвір. Розкачайте маленький шматок пластиліну, сформуйте з нього ручку і прикріпіть збоку до чашки.
4. Прикрасьте вироби – зробіть насічки стекою та відтиски гострим кінцем ручки без стрижня, інкрустуйте бісером.

Гаварецьку кераміку випалюють у дров'яній печі. Коли глина вже майже спеклася, піч наглухо засипають землею. Дрова, вогонь, земля і кисень реагують між собою, тому утворюється чорний дим. Глина вбирає його крізь пори. Так кераміка стає чорною, звідси й назва – задимлена, або чорнодимлена.

Поцікавтеся, що спільного між глиною та пластиліном.

Подорожуємо Україною

СЛОВА ТИЖНЯ

.....

витік

притока

гирло

річище

коса

природна зона

Полісся

*Які водні багатства має Україна?
Чим особливі моря України? Як розміщені
природні зони на території України?
Як природа Полісся впливає
на господарську діяльність людини?*

Які водні багатства має Україна?

1. Пригадайте, які бувають водойми і за якими ознаками їх класифікують.

Водойми України є джерелом питної води. Вони постачають воду для сільського господарства (зрошення) та промислових підприємств. Як і в давні часи, водойми залишаються найдешевшими транспортними шляхами. Побудовані на річках електростанції забезпечують електричною енергією. У річках та озерах ловлять рибу, вони є улюбленими місцями відпочинку. А під час російсько-української війни річки стали природними перешкодами на шляху ворога.

Сіверський
Донець
і крейдяні
терикони
(Донецька обл.)

Сіверський Донець – найбільша річка сходу України. Вона забезпечує водою людей і промислові підприємства. Через господарське використання річка сильно забруднюється.

Озеро Ялпуг в Одеській області – найбільше в Україні, а озеро Світязь у Волинській області – найглибше (понад 58,6 м). Це більше ніж висота 15-поверхового будинку. Озеро багате рибою. Тут мешкають різноманітні водоплавні птахи.

Білий лебідь із пташенятами на озері Світязь

Бондарівське болото (Чернігівська обл.) – найбільше болото України – розташоване між Десною та Дніпром. Під час дощу болото накопичує воду, а під час посухи – віддає. Тут створюється особливий мікроклімат без різких коливань температури. У болотах трапляються рідкісні рослини, зокрема – комахоїдна росянка.

2. За схемою спробуйте пояснити, що таке витік, притока, гирло, річище. Перевірте себе за словником.

3. Поміркуйте, як визначити, яка притока річки права, а яка – ліва.
4. Дайте відповіді на запитання про річку Дніпро за картою.

- 1.** У яке море впадає?
- 2.** У якому напрямі тече?
- 3.** Які річки впадають у Дніпро? Які з них праві притоки, а які – ліві?
- 4.** Які міста розташовані на Дніпрі? Чому їх так багато?
- 5.** Які водосховища побудовані на Дніпрі?

5. Побудуйте діаграму довжин річок у межах України за наведеними даними. Масштаб: в 1 мм 1 км.

Дніпро 981 км, Південний Буг 806 км, Дністер 705 км, Сіверський Донець 700 км, Горинь 577 км, Десна 575 км, Інгулець 549 км, Псел 520 км.

6. Позмагайтеся, яка група найшвидше знайде річки із впр. 5 на фізичній карті. Потім позначте ці річки на контурній карті.

7. Виберіть водойму України й письмово охарактеризуйте її за планом.

- 1.** Назва й вид водойми.
- 2.** Яка водойма за походженням, солоністю, рухом води.
- 3.** Цікавий факт про водойму.

Чим особливі моря України?

1. Чим море відрізняється від озера чи річки? А чим схоже на озеро?
2. Знайдіть Чорне море на фізичній карті. Де воно розташоване? Які річки в нього впадають?
3. Береги яких країн омиває Чорне море?

Чорне море з'єднане з Атлантичним океаном. Північна частина Чорного моря належить Європі, а південна – Азії. Найбільша його глибина сягає 2000 м. В 1 л води – 17–18 г солі.

Чорне море унікальне тим, що його дно покрите сірководнем (хімічна сполука – горючий газ). Сірководень отруйний, тому в морі нижче 150 м від поверхні води майже немає живих організмів, окрім деяких бактерій.

ЧОМУ ЧОРНЕ МОРЕ НАЗВАЛИ «ЧОРНИМ»?

Є такі версії:

- через темний колір води на глибині або під час шторму;
- через те, що розчинений у воді сірководень призводить до почорніння металевих днищ суден та якорів.

Одеський морський порт – один із найбільших портів у басейні Чорного моря.

У Чорному морі ростуть червоні, бурі й зелені водорості, живуть краби, медузи, молюски, рапани, ставрида, білуга, риба-голка, тюлень-монах, шпрот, дельфіни та акула-катран, яка не завдасть шкоди людині. На берегах селяться чайки, баклани, буревісники, крячки, пелікани.

4. Знайдіть на карті острови Джарилгач та Зміїний. Припустіть, яка відмінність між островом та півостровом. Перевірте себе за словником.
5. Чому для країни важливо мати вихід до моря? Як люди використовують море та його ресурси?

6. Покажіть Азовське море на карті. Які річки в нього впадають?

Азовське море з'єднане з Чорним морем Керченською протокою. Азовське море – наймілкіше у світі. Його середня глибина – 8 м, а найбільша – 13 м 50 см. Тому влітку вода в деяких місцях прогрівається до 30 °С, а взимку замерзає. Азовське море не таке солоне, як Чорне. В 1 л води близько 14 г солі.

На глибині Азовського моря ростуть зелені й червоні водорості. Тут живуть медузи, молюски, судак, хамса, кефаль, камбала, оселедець, пеленгас, скумбрія, бички, дельфіни. На косах Азовського моря селиться багато птахів: баклани, чайки, казарки, чаплі та інші.

Вузька Арабатська стрілка відділяє затоку Сиваш. Води Сиваша містять багато мінеральних солей, тому на берегах збудували підприємства з виробництва мінеральних добрив і соди.

8. Чому Азовське море тепліше за Чорне?

9. Заповніть у зошиті порівняльну таблицю. Розкажіть за її допомогою про Чорне й Азовське моря.

Коса на узбережжі
Азовського моря

7. Поясніть значення слова **коса**.

	Чорне море	Азовське море
До якого басейну належить?		
Які річки впадають?		
Глибина		
Солоність		
Водорості		
Які птахи селяться на берегах?		
Які тварини живуть у морі?		

Як розміщені природні зони на території України?

1. Пригадайте, що таке природні зони. Від чого залежить їх утворення? Які ви знаєте природні зони?

2. Якщо проїхати від північного кордону України до південного, чи на всій території будуть однакові клімат і природа? Чому?

Територія України умовно поділена на природні зони. Кожна зона має особливі природні умови.

3. Які природні зони зображені на світлинах?

ПРИРОДНІ ЗОНИ УКРАЇНИ

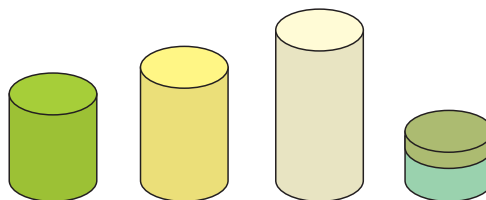
- мішані ліси (хвойні та широколисті);
- лісостеп (лісові ділянки та степові масиви);
- степ (рівнина з трав'янистою рослинністю);
- гори (скелі та гори, вкриті лісами) (Карпати і Кримські гори).

4. Розгляньте карту природних зон України на форзаці. Покажіть та назвіть усі зони. У яких частинах України вони розташовані? У якій зоні ви живете?

5. Кольори інфографіки відповідають кольорам природних зон на карті. Перемалюйте інфографіку в зошит, підпишіть природні зони. Яка з них займає найбільшу територію, а яка найменшу?

ПРИРОДНІ ЗОНИ УКРАЇНИ

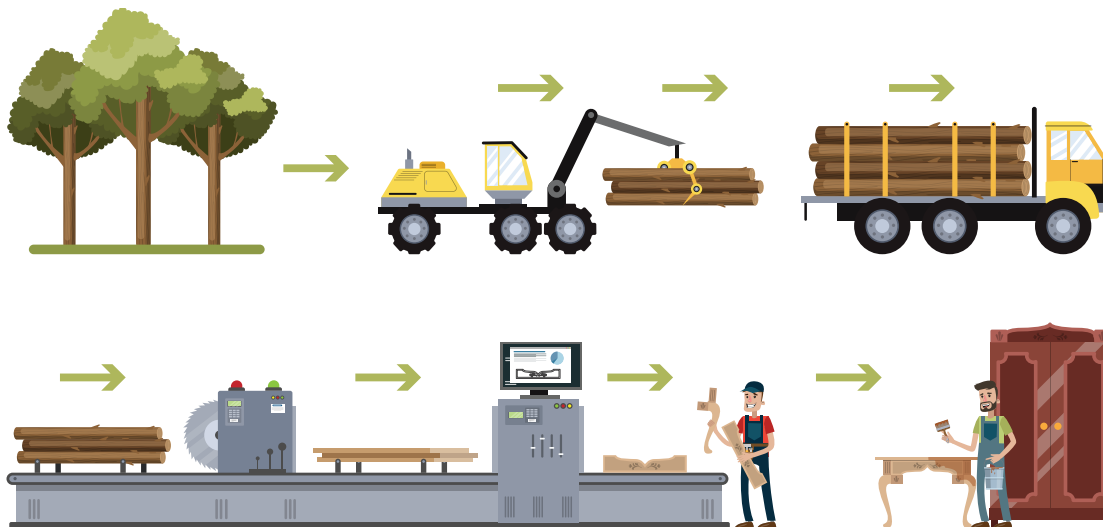
Як природа Полісся впливає на господарську діяльність людини?

1. Назвіть, що зображено. Які природні ресурси потрібні, щоб виготовити цю продукцію? Спробуйте міркувати за зразком.

Зразок. Папір виготовляють із деревини. Отже, потрібен ліс (сосна, ялина). Щоб переробити деревину, беруть багато чистої води, а машини працюють завдяки електроенергії. Для згладжування аркуша додають каолін (білу глину) і крейду, яку добувають у кар'єрах. Отже, головні ресурси: ліс, вода, електроенергія, каолін і крейда.

2. Розкажіть за спрощеною схемою про виробництво меблів. Що спільного у виробництві паперу й меблів?

 3. Знайдіть на карті природних зон України (див. форзац) зону мішаних лісів. Чому ці ліси так назвали?

Територію на півночі України, яку займають мішані ліси, ще називають Поліссям. У цій зоні тепле дощове літо, сніжна зима, прохолодна весна, дощова осінь.

4. За фізичною картою України визначте, який рельєф на Поліссі, чи є там гори, річки, болота. Які корисні копалини видобувають?

5. Прочитайте. Під час читання складайте карту думок «Господарська діяльність на Поліссі». Використовуйте слова і піктограми.

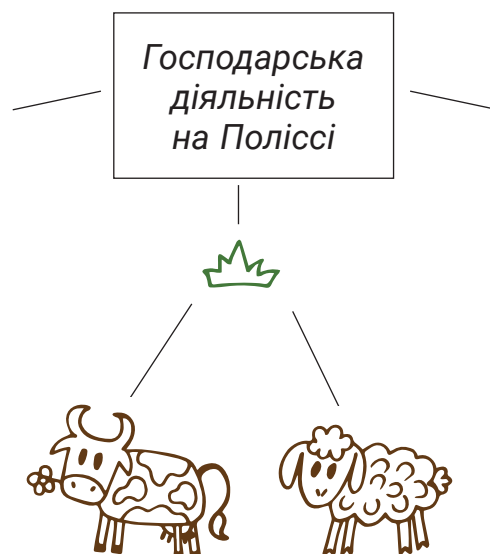
На Поліссі переважають соснові та дубово-соснові ліси, багаті на ягоди та гриби. У цьому регіоні люди займаються заготівлею та обробленням деревини, з якої виготовляють папір, меблі, будівельні матеріали.

Зона мішаних лісів – це рівнинна місцевість. Ґрунти не надто родючі. Тут вирощують холодостійкі та вологолюбні рослини: картоплю, капусту, цукровий буряк, моркву, гречку, жито, овес, ячмінь, льон, хміль.

Завдяки природним лукам і пасовищам розводять овець, корів, свиней.

Поліський край багатий на водойми, тому тут розвинене рибне господарство.

Отже, мішані ліси, болота й річки Полісся визначають, що саме тут вирощують і які підприємства розміщують. Дбайливе ставлення до природних багатств – запорука сталого життя краю.

На Поліссі є кілька особливих заповідних територій. Поліський та Рівненський заповідники охороняють найбільші в Україні сфагнові болота, рідкісні рослини й прадавні соснові бори, де живуть чорний лелека й рись. Мезинський національний парк на Чернігівщині славиться мальовничими крейдяними схилами та місцями стоянок давніх мисливців.

6. До останнього уроку місяця. Поступово готуйте повідомлення про заповідник або природний національний парк однієї з природних зон (назва, де розташований, чим особливий, які рослини і тварини охороняються, представники яких професій там працюють).

Комбінування матеріалів. Скріпки-водолази

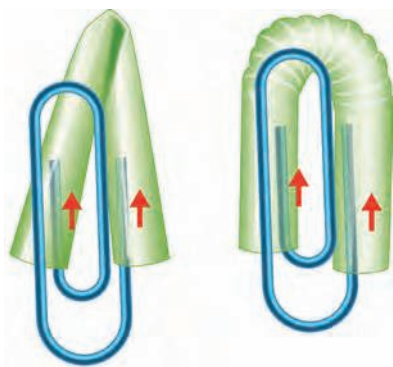

Для роботи потрібні:

пластиковая пляшка 0,5 л, соломинки для напоїв, канцелярські скріпки, вода, ножиці, лінійка.

Порядок роботи

1. Відріжте від соломинки для напоїв частину завдовжки 5 см і зігніть кожну навпіл.
2. Прикріпіть до кожної частини соломинки скріпку, як на рисунку, а до неї другу.

3. Наповніть пляшку водою, обережно опустіть соломинки зі скріпками у воду та щільно закрутіть кришкою пляшку.

4. Стискайте пляшку та відпускайте. Спостерігайте, як скріпки пірнають і спливають.

Коли ми стискаємо пляшку, тиск води збільшується і повітря в соломинках стискається. Тобто об'єм повітря стає меншим, завдяки чому плавучість скріпок

зменшується і вони опускаються. Коли ми не тиснемо на пляшку, тиск води повертається до початкового стану, соломинки знову піднімаються.

За таким самим принципом працює плавальний міхур у деяких видів риб. Під час занурення тиск збільшується, і міхур зменшується – риба може занурюватися ще глибше. Під час спливання міхур розширюється, і риба піднімається на поверхню.

Дослідіть, що станеться, якщо прикріпити третю скріпку.

Порада: якщо скріпки-водолази відразу йдуть на дно, збільште довжину соломинки.

Природні зони і діяльність людини

Чим багатий лісостеп? Які особливості господарювання в степовій зоні? Як господарюють у Карпатах? Як в Україні охороняють природні багатства?

Чим багатий лісостеп?

1. Які області розташовані в зоні лісостепу? Які з них на правому березі Дніпра, а які – на лівому? За фізичною картою розкажіть одне одному про рельєф цієї місцевості.
2. Розкажіть за допомогою схеми про сільське господарство в лісостепу.

СЛОВА ТИЖНЯ

полонина
лісостеп
степ
заповідник

Літо – тепле.
Зима – помірно холодна.
Ґрунти – родючі.
Зволоження достатнє.

Цукрові заводи, млини, хлібокомбінати,
молокозаводи, консервні заводи, олійні заводи.

3. Позмагайтеся, хто назве найбільше продуктів, які виробляють із зображених культурних рослин, та наведе приклади продукції тваринництва.
4. Позначте на контурній карті кілька великих річок і міст, розташованих у лісостеповій зоні.

5. Які корисні копалини видобувають у лісостеповій зоні?

Лісостеп люди заселили раніше за інші зони – 4–6 тисяч років тому. Ліс захищав від ворогів, давав будівельний матеріал і паливо. На вільних від лісу ділянках влаштовували поля й пасовища. Річки забезпечували рибою, а також ставали транспортними шляхами, які полегшували торгівлю.

Крім сільського господарства, у лісостеповій зоні добре розвинена промисловість. Так, наприклад, у Полтавській області – важливому промисловому регіоні України – видобувають нафту, газ, залізну руду; виробляють нафтопродукти, транспорт, обладнання, електротехніку, будівельні матеріали, меблі та папір. Тут працюють фабрики з переробки деревини, шують одяг і взуття, виготовляють цукор, м'ясу, молочну та іншу харчову продукцію.

Селище Опішня на Полтавщині називають гончарною столицею України. Посуд, фігурки, іграшки виготовляють із місцевої глини й розписують.

6. Опишіть герби трьох областей. Що вони повідомляють про природні особливості та діяльність людини?

Полтавська обл.

Харківська обл.

Черкаська обл.

7. Уявіть, що ви створюєте герб своєї області. Як ви покажете її природу та особливості господарювання?

Які особливості господарювання в степовій зоні?

1. Пригадайте, що потрібно рослинам для життя. Чому Херсонщина славиться своїми кавунами, а в Івано-Франківській області виростити цю смачну ягоду набагато важче?

2. Прочитайте. Створіть інфографіку «Дари степу» (див. зразок на с. 71).

Степ займає південно-східну частину України. Рельєф тут рівнинний. Ґрунти ближче до лісостепу – чорноземи, далі на південь менш родючі, а ближче до морів – неродючі, насичені солями.

У степу коротка холодна зима, спекотне літо й мало вологи.

Люди перетворили майже всі дикі степи на сільськогосподарські угіддя. Тут вирощують пшеницю, соняшник, кукурудзу, рис, томати, перець, баклажани, цибулю. Щоб отримати високі врожаї, поля штучно зрошують. Степ славиться баштанами, садами та виноградниками.

У степовій зоні розводять свиней, корів, овець, індиків, курей, качок.

3. Презентуйте свою інфографіку. Обговоріть роботи одне одного в парах.

4. За картою визначте, які корисні копалини видобувають у цій зоні. Подумайте, як це впливає на діяльність людей. А як пов'язане господарювання з розташуванням біля моря?

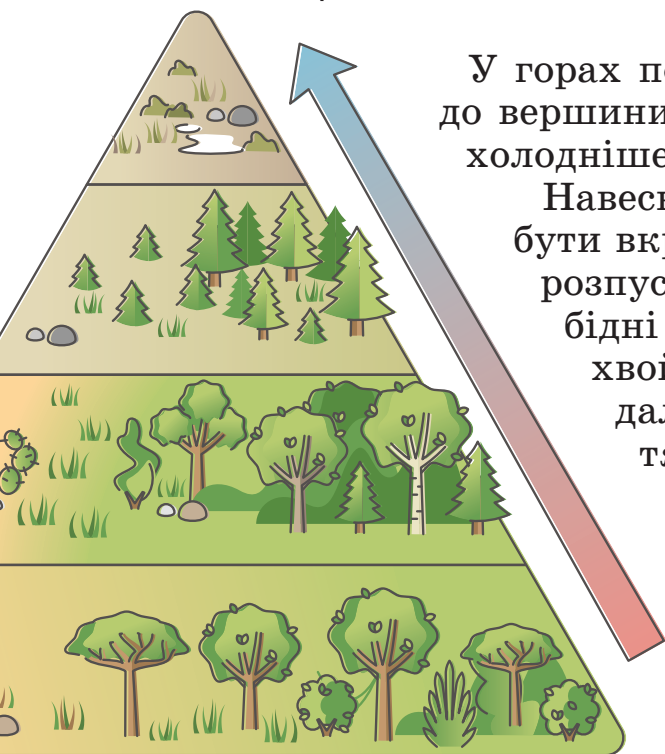
Степ чарує своїми краєвидами. Через брак вологи із середини літа трави стають рудими. Високих дерев немає, тому видно далекий горизонт.

Баштан – ділянка поля, город у степу, де вирощують кавуни, дині, гарбузи. Рослини, які вирощують на баштанах, називають баштаними культурами.

Як господарюють у Карпатах?

1. Які гори розташовані в Україні? Де саме? Позначте їх на контурній карті. Також позначте найвищу точку Українських Карпат.
2. Пригадайте, як змінюється клімат від екватора до полюсів.

У горах погодні умови змінюються від підніжжя до вершини. Що вище підніматимемося в гори, то холодніше ставатиме.

Навесні височини Карпатських гір можуть бути вкриті снігом у той час, коли на підніжжі розпускаються перші листочки. Тож вершини бідні на рослинність, нижчий ярус займають хвойні дерева, потім ростуть мішані ліси, далі – листяні. Зима в горах холодна і затяжна. Літо дощове й прохолодне.

У Карпатах багато річок, які переповнюються талою водою. Тому в цьому регіоні часто бувають повені.

3. У Карпатах беруть початок багато річок. Які з них є на карті? Куди вони впадають?

4. Уявіть гірську й рівнинну річку. Чим вони відрізняються? Як їх використовують?

Полонини — гірські луки, безлісі ділянки вершин Карпат, укриті травами. Тут випасають овець, заготовляють сіно. Безлісі ділянки в Кримських горах називають **яйлами** (одн. – **яйла**).

5. За фото і картою корисних копалин розкажіть про господарську діяльність у Карпатах.

У Карпатах особливий лікувальний клімат. Тут є джерела мінеральних вод. Тому сюди їдуть, щоб відпочити та оздоровитися.

6. Розгляньте таблицю. Навіщо вирубують ліси? Як пов'язані вирубування лісів та описані наслідки? Чи може людина задовольняти свої потреби й не руйнувати природу? Як?

Вирубування лісів	
+	—
<ul style="list-style-type: none"> • будівельний матеріал • сировина для виготовлення паперу, меблів • використання в сільському господарстві • прокладання доріг 	<ul style="list-style-type: none"> • знищення рослин • зміна життя або зникнення тварин • погіршення стану атмосфери • руйнування ґрунту • посилення повеней і зсувів

Як в Україні охороняють природні багатства?

1. Для чого, на вашу думку, створюють заповідники?

Біосферний заповідник «Асканія-Нова» – найбільша в Європі ділянка степу, що збереглася у природному вигляді. Тут мешкають коні Пржевальського – єдині у світі дикі коні.

Заповідник «Горгани» в Карпатах створено для збереження сосни кедрової європейської, що росте тут від прадавніх часів.

У Національному природному парку «Подільські Товтри» можна побачити гірське пасмо – рештки коралового рифу. Він утворився 15–20 мільйонів років тому, коли на цій території було море.

2. Розгляньте фото. У якій із заповідних територій ви хотіли би побувати? Чому?

3. Виступіть із повідомленнями про природоохоронні території, які ви готували. Під час презентацій записуйте назви заповідних територій у таблицю.

Мішані ліси	Лісостеп	Степ	Карпати	Кримські гори

Аплікація. Природні зони і господарська діяльність людини

Пригадайте, які види господарської діяльності поширені в кожній природній зоні України.

Для роботи потрібні: кольорова карта природних зон України, офісний папір (A4), кольорові фломастери, олівець, лінійка, ножиці, клей-олівець.

Порядок роботи

1. Знайдіть в інтернеті та роздрукуйте карту природних зон України.

2. Виготовте умовні знаки видів господарської діяльності людини:

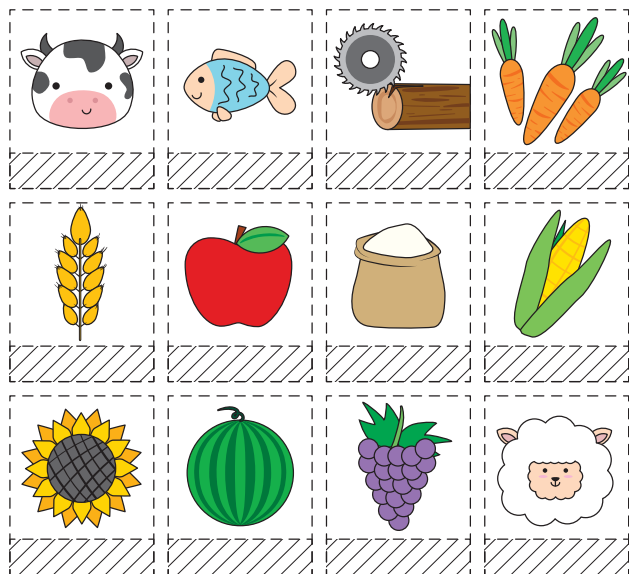
- наріжте папірці розміром $2 \times 2,5$ см;
- намалуйте умовні знаки фломастерами;
- нижню частину папірця заввишки 0,5 см загніть.

3. Загнуту частину паперу намастіть клеєм, приклейте до карти у відповідному місці.

Яким ще способом можна виготовити умовні позначення?

Які види господарської діяльності поширені у вашій місцевості?

Приклади умовних позначень

ПІДСУМОК МІСЯЦЯ

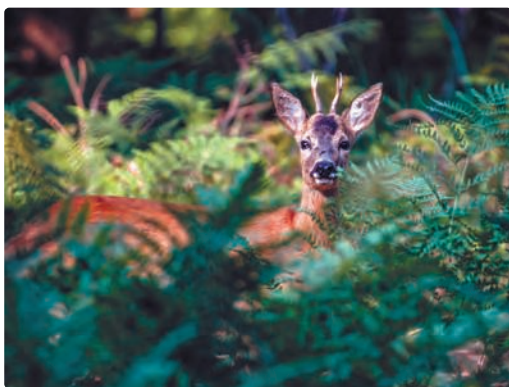
1. Що таке довкілля і яким воно буває?
2. Що спільного в мостів і тунелів, а чим вони відрізняються?
3. Назвіть три водойми України і по одному факту про кожну з них.
4. У яких природних зонах розташована Україна?
5. Що трапиться, якщо людина не змінюватиме довкілля?
6. У якому рядку правильно записано природні зони, у яких розташована територія України?
А мішані ліси, лісостеп, савана, гори
Б тайга, лісостеп, степ, гори
В мішані ліси, лісостеп, степ, гори
Г широколисті ліси, лісостеп, степ, гори

5 РЕЧЕНЬ

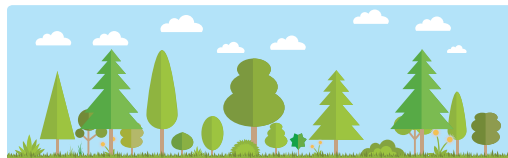
УКРАЇНСЬКА МОВА

Виберіть одну з тем і напишіть 5 речень.

1. Яка природна зона, на вашу думку, є найсприятливішою для життя людини? Чому?
2. Як має господарювати людина, щоб не шкодити довкіллю?
3. Навіщо потрібні заповідники?

МАТЕМАТИКА

- Села А і В розташовані по обидва боки великого озера. Обхід озера пішки, 8 км, займає 2 год. Через озеро планують побудувати міст завдовжки 500 м. На скільки менше часу триватиме по-дорож від села А до В через міст, ніж в обхід?
- Зона мішаних лісів України займає 113 000 кв. км, це становить приблизно $\frac{1}{5}$ всієї площі України. Знайдіть площу України.

ПРОЄКТ МІСЯЦЯ

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ В НАШОМУ РЕГІОНІ

Об'єднайтеся в групи по 4–6 учнів і виконайте проєкт.

Мета: дізнатися, чи пов'язана діяльність місцевих підприємств із природними умовами регіону.

ДІЗНАЙТЕСЯ

- У якій природній зоні розташована ваша область?
- Які підприємства (промислові й сільськогосподарські) працюють на території міста / села / району / області (одне на вибір)?
- Чому вони розташовані саме тут? Які природні ресурси використовують? Як їхня діяльність позначається на довкіллі?
- Чим відрізняються сільське господарство і промисловість вашого регіону від тих, що були тут 50 років тому?
- Інші питання на ваш вибір.

СКЛАДІТЬ

тести, запитання для вікторини, щоб перевірити, чи уважними були ваші товариші під час презентації.

РОЗКАЖІТЬ

як ви виконували завдання, які навички вам знадобилися.

СТВОРІТЬ

плакат із результатами вашого дослідження.

ОЦІНІТЬ

роботу групи і свій внесок.

VIII. РОБИМО ПРАВИЛЬНИЙ ВИБІР

Потреби та їх задоволення

*Які бувають потреби?
Хто такі виробники і споживачі?
Хто виробляє товари?
Чому держави торгують між собою?*

СЛОВА ТИЖНЯ

потреби
виробники
споживачі
товари
послуги
ціна
експорт
імпорт

Які бувають потреби?

1. Пригадайте, що таке потреби. Запишіть 5 своїх потреб і пронумеруйте їх від найбільш до найменш важливої для вас. Поясніть, як ви міркували. Порівняйте свої переліки.

Потреба – це те, без чого людині складно або неможливо жити й почуватися добре. Хоча ми різні, наші потреби багато в чому подібні. Тому їх можна класифікувати.

2. Визначте, до яких груп належать потреби, які ви записали у впр. 1.

3. Які потреби задовольняють зображені люди (можливі кілька варіантів)?

1

2

3

4

5

6

4. Що ви відчуваєте, коли ваші потреби не задовольняються? Виберіть потреби з кількох груп і спрогнозуйте, якими можуть бути наслідки, якщо їх не задовольнити.

5. У зошиті накресліть таблицю за зразком. Запишіть, які потреби ви задовольняли вчора.

Ранок	День	Вечір
поснідав – фізіологічна		пограв із другом і виграв – соціальна, потреба у визнанні

6. Доберіть приклади, які доводять, що потреби людини залежать від віку, стану здоров'я, клімату.

7. Створіть піраміду своїх потреб. Використовуйте слова й малюнки.

Хто такі виробники і споживачі?

1. Розгляньте малюнки. Яку роботу виконують члени родини? Які потреби (свої та інших людей) вони задовольняють?

Тато – водій таксі

Мама вирощує і продає квіти

Тітка – малярка

Бабуся і дідусь вирощують овочі для родини, а надлишок продають на базарі

Ми живемо в місті чи в селі, де люди виконують різноманітну роботу. Вони щось виробляють або надають послуги – задовольняють потреби інших членів громади і заробляють гроші. Їжа, одяг, іграшки, книжки, автомобілі, які ми купуємо, називають **товарами**. А людей, які їх виробляють, – **виробниками**.

Деякі люди виконують роботу для інших, тобто надають **послуги**. Це лікарі, вчителі, водії, перукарі, поліцейські, пожежники та представники багатьох інших професій.

Товари й послуги продають і купують. Людей, які купують (споживають) товари чи послуги (платять за це гроші), називають **споживачами**.

- 2.** Що спільного між товаром і послугою, а чим вони відрізняються?
- 3.** Чи може людина бути одночасно і виробником чи надавачем послуг, і споживачем?
- 4.** Як виробники, надавачі послуг і споживачі залежать одне від одного?
- 5.** Наведіть приклади товарів і послуг, споживачами яких є члени вашої сім'ї.

Хто виробляє товари?

1. Уявіть, що ви прийшли до магазину, щоб купити одяг. Скільки людей працюють для того, щоб ви могли це зробити?

Продавець продає вам товар, наприклад сукню, у магазині. Сюди її привіз перевізник. Він приїхав на автомобілі, виготовленому на заводі. Автомобілю потрібен був бензин і дорога, по якій він приїхав (а це ще безліч представників різноманітних професій).

На фабриці над вашою сукнею працювали дизайнери, закрійники, швачки. Вони використовували верстати, які спроектували інженери і виготовили робітники на заводі. А щоб верстати працювали, потрібна електрична енергія, яку забезпечили енергетики.

Безпечність вашої сукні перевіряли санітарні лікарі.

Сукня пошита з тканини, виробленої працівниками текстильної фабрики. Уявімо, що сукня льона. Льон сіють, доглядають, збирають – трактористи, комбайнери, агрономи та інші працівники сільського господарства.

Звісно, це зовсім не повний перелік професій тих людей, які працювали для того, щоб ви могли носити свій одяг із задоволенням.

2. Створіть ілюстровану схему «Від лану до столу». Виберіть якусь страву чи продукт харчування. Що потрібно, щоб вони потрапили на ваш стіл? Назвіть, опишіть і проілюструйте основні етапи їх виготовлення.

Чому держави торгують між собою?

До уроку. За допомогою дорослих дослідіть, у яких країнах вироблено продукти харчування, одяг, побутові прилади, якими ви користуєтеся (10–15 позицій). Результати запишіть.

1. Розгляньте предмети, запропоновані вчителем, наприклад такі. Які з цих товарів вирощують чи виготовляють в Україні? Звідки прибули решта речей? Поясніть, як міркували.

Овочі, фрукти та й майже все, що люди купують на продукто-вих базарах, – місцевого виробника. Однак більшість товарів, які ми споживаємо, виготовлені за межами наших міст і сіл. Їх при-возять з інших регіонів України або з інших країн.

Кожна країна має свої природні умови, корисні копалини, тех-нології та спеціалістів. Усередині країни не завжди можна ви-робити все, що потрібно громадянам. Тому держави торгують, тобто продають (експортують) і купують (імпортують) товари або сиро-вину, з якої їх можна виготовити, а також послуги.

Імпорт – купівля, ввезення товарів з-за кордону.

Експорт – продаж, вивезення товарів за кордон.

З латини:

ex – «з, від»;

im – «в»;

porto – «несу, переміщую»

(порівняйте: портфель, портфоліо, портативний).

Україна вирощує соняшник і виробляє олію, але не виробляє сільськогосподарської техніки. Її купують, наприклад, у Німеч-чини чи Франції.

Китаю потрібне зерно для виробництва харчів і корму для худо-би. Ця країна – один з найбільших покупців українського зерна.

2. Обговоріть.

1. Чи могла б ваша сім'я сама виробляти все, що вам потрібно? Чому? Що сталося б із вашими потребами?
2. Чи можуть у вашому місті чи селі виробляти всі товари, які потрібні громаді? Чому?

3. Презентуйте результати дослідження, виконаного вдома. Поясніть, як ви шукали.

4. Створіть інфографіку «Шляхи українського зерна» за планом.

1. Ознайомтеся з інформацією.

Яке зерно й куди експортує Україна:

пшениця – Іспанія, Єгипет, Алжир, Індонезія, В'єтнам, Бангладеш, Туніс, Італія;

кукурудза – Туреччина, Італія, Іспанія, Нідерланди, Єгипет, Південна Корея, Лівія; Ізраїль;

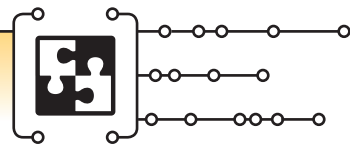

ячмінь – Китай, Лівія, Іспанія, Йорданія, Ліван, Кіпр, Туреччина.

Україна – один з найбільших у світі експортерів зерна. Українське зерно рятує мільйони людей у бідних країнах від голоду.

2. Роздрукуйте політичну карту світу.
3. Знайдіть країни, згадані в п. 1.
4. Проведіть стрілки від України до країн-імпортерів. Використовуйте піктограми, стрілки різного кольору для кожної культури.

Вишивка хрестиком. Орнамент «Восьмикутна зірка»

Чому туристи, приїжджаючи в іншу країну, купують вироби народних майстрів?

Для роботи потрібні: тканина для вишивання розміром 15×15 см, нитки для вишивання, голка, ножиці, лінійка.

Порядок роботи

1. Розгляньте на схемі послідовність вишивання.
2. Відступіть від країв тканини по 2 см і витягніть нитки так, щоб утворилася бахрома.
3. Визначте середину: складіть тканину вчетверо. Кут без бахрами і буде серединою.
4. Закріпіть нитку та вишивайте за схемою.

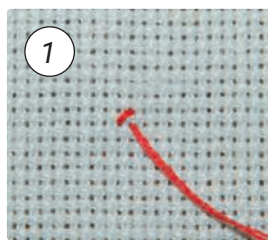
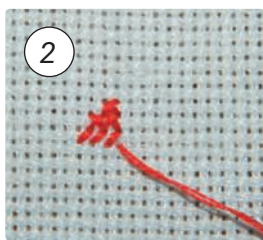
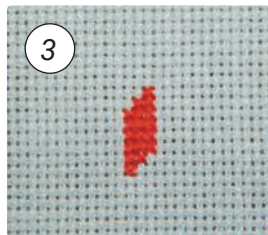
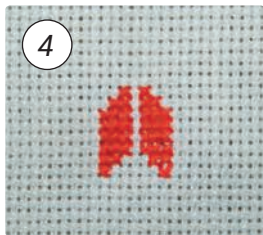
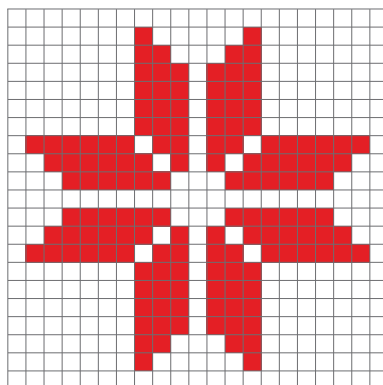
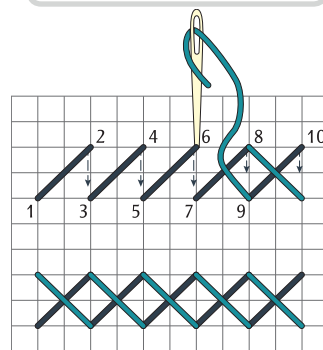

Схема вишивки

Послідовність
вишивання

Елементи цієї вишивки відображають уявлення наших предків про Сонячну систему і Всесвіт. Восьмикутну зірку вважають символом Матері. Цей елемент утворюють накладанням прямого хреста на косий. Його часто вишивають на іконах і весільних рушниках.

У схемі вишивки можна закодувати своє ім'я. Дізнайтеся, яка схема вашого імені.

Вибираємо, купуємо, заощаджуємо

*Від чого залежить вибір?
Як можна заплатити за покупки?
Для чого потрібні банки?*

СЛОВА ТИЖНЯ

.....
вибір
заощадження
витрати
гроші
платіжна карта

Від чого залежить вибір?

- 1.** Який вибір ви робите щоранку вдома, у школі?
На прикладах поясніть, від чого залежить ваше рішення.

У магазинах є багато товарів, які ви хотіли б купити. Деякі з них для вас задорогі – ви не маєте стільки грошей. Тож мусите вирішити, від чого ви готові відмовитися, щоб зрештою отримати те, чого ви хочете більше.

- 2.** Прочитайте діалог. Із чією думкою ви згодні? Чому?

– Я складаю гроші, які наколядував. Ще ті, що мені подарували на день народження. Не знаю, що куплю, але точно не витрачатиму на дріб'язок.

– Я не можу збирати гроші. Журнал, попкорн у кіно, морозиво собі й другу – так приємно це купувати! Мабуть, правильніше бути економним. Але я краще отримаю маленьке задоволення зараз.

- 3.** Уявіть, що ви маєте 200 грн. Ви можете піти сьогодні в кафе з друзями, а можете відкласти, щоб купити скейт. Які свої потреби ви задовольните в кожному разі? Що ви отримаєте? Що виберете? Які плюси й мінуси кожного рішення?

Ви можете вибирати, як витратити гроші. Ви також можете вже сьогодні вирішувати, як використати ваші вміння та знання. Це допоможе вам планувати майбутнє і почуватися впевнено.

4. Прочитайте. Який вибір роблять діти і чому?

Я хочу працювати медсестрою в дитячому відділенні. Раніше я часто хворіла і лежала в лікарні. Мені допомагали не тільки лікарі, а й медсестри. Медсестри дуже відповідальні, організовані, вони мають уміти спілкуватися з різними людьми. Я стараюся добре вчитися, бути уважною до інших. Люблю прибирати – щоб у класі та вдома було чисто і красиво. У школі допомагаю товаришам, а вдома разом із батьками доглядаю за маленькою сестрою.

Звісно, я не знаю точно, ким буду, коли виросту. Я б хотіла стати агрономом. Це дуже важлива професія, особливо в Україні. Агроном відповідає не тільки за те, щоб зібрати високий урожай. Він має дбати і про землю. Я люблю допомагати мамі вирощувати квіти, а бабусі й дідусю – поратися на городі. Мені подобається вчитися, читати книжки про природу. Ще я займаюся танцями і плаванням, бо хочу бути красивою, здоровою і сильною.

Шлях до розумного вибору складається з трьох основних кроків:

- 1.** Сформулювати, чого саме ви хочете досягти.
- 2.** Подумати про наслідки вашого вибору.
- 3.** З'ясувати, що потрібно робити, – і діяти.

5. Запишіть по три свої цілі в школі й поза школою. Що ви робите, щоб їх досягти?

6. Ким ви хочете стати, коли виростете? Опишіть цю професію. Зазначте, які вміння і знання, набуті сьогодні, стануть вам у пригоді. Що треба робити, щоб їх набуті?

Як можна заплатити за покупки?

1. Пригадайте, як люди отримували потрібний товар до появи грошей. За допомогою лінії часу розкажіть про історію грошей.

2. Як сьогодні можна розраховуватися за покупки?

Розраховуватися за товари чи послуги можна не тільки **готівкою** (банкнотами та монетами), а й іншими способами.

Платіжна картка прив'язана до рахунку в банку. Для розрахунку її прикладають до зчитувача, і гроші з рахунку переказуються компанії, якій ми хочемо заплатити.

На лицьовому боці банківської картки є її номер, термін дії, ім'я та прізвище власника. На звороті розміщена магнітна смужка із закованою інформацією про банківський рахунок. Коли карту вставляють у банкомат, ця інформація зчитується.

Банківський рахунок власника може бути пов'язаний зі **смартфоном**. Для оплати треба торкнутися смартфоном зчитувача.

Онлайн-платіж використовується для оплати покупок в інтернеті і вимагає введення даних платіжної картки. Гроші з рахунку покупця переказуються на рахунок продавця.

Спосіб розрахунку	+	—
Готівка		
Платіжна картка		
Смартфон		
Онлайн-платіж		

3. Заповніть таблицю в зошиті. Обговоріть результати разом із членами родини.

Для чого потрібні банки?

1. Уявіть, що у вас раптом з'явився мільйон гривень. Що б ви з ним зробили? Обговоріть різні варіанти й спільно намалюйте карту думок. Потім порівняйте її з картами інших учнів.
2. Пригадайте, що таке доходи й витрати. Наведіть приклади доходів і витрат родини.
3. Читайте абзацами. Після кожного абзацу пояснюйте значення виділених слів і ставте питання до прочитаного.

Не всі зароблені гроші люди витрачають. Частину доходу, яку не використовують для купівлі товарів та послуг, називають **заощадженнями**. Багато людей зберігають свої заощадження в банку.

Слово **банк** походить від італійського banco – лавка або стіл, на якому колись давно в Італії розкладали монети для обміну.

Банки – це організації, які дають гроші в борг, обмінюють, зберігають, виплачують, переказують. Вони працюють із грошима людей та підприємств.

Люди віддають банку гроші на зберігання – роблять вклад (кладуть гроші на **депозит**). За зроблений вклад банк платить певну суму (відсотки). Тобто людина отримує **прибуток**. Наприклад, ви поклали в банк 20 тисяч гривень, а в кінці року матимете 22 тисячі. Ваш прибуток становитиме дві тисячі.

Ще однією послугою банку є надання кредиту. **Кредит (позика)** – це гроші, які банк позичає особі або організації. За цю послугу потрібно платити. Скажімо, ви взяли в банку кредит на 20 тисяч, а через рік маєте віддати 25 тисяч.

Крім того, банк, даючи великий кредит, може вимагати **заставу** – наприклад квартиру. Якщо кредит не повернути, то банк забирає заставу. Тож людина, яка вирішила взяти кредит, має зважити свої можливості: чи зможе вона повністю і вчасно розрахуватися з банком?

Банкомати, платіжні картки та онлайн-банкінг дають змогу безпечно переказувати гроші з рахунку на рахунок – навіть в іншій країні.

4. Прочитайте. Яких працівників, згаданих у тексті, можна знайти на ілюстрації?

Розумне користування банківськими послугами допомагає і людині, і всій країні.

“ Хто працює в банку

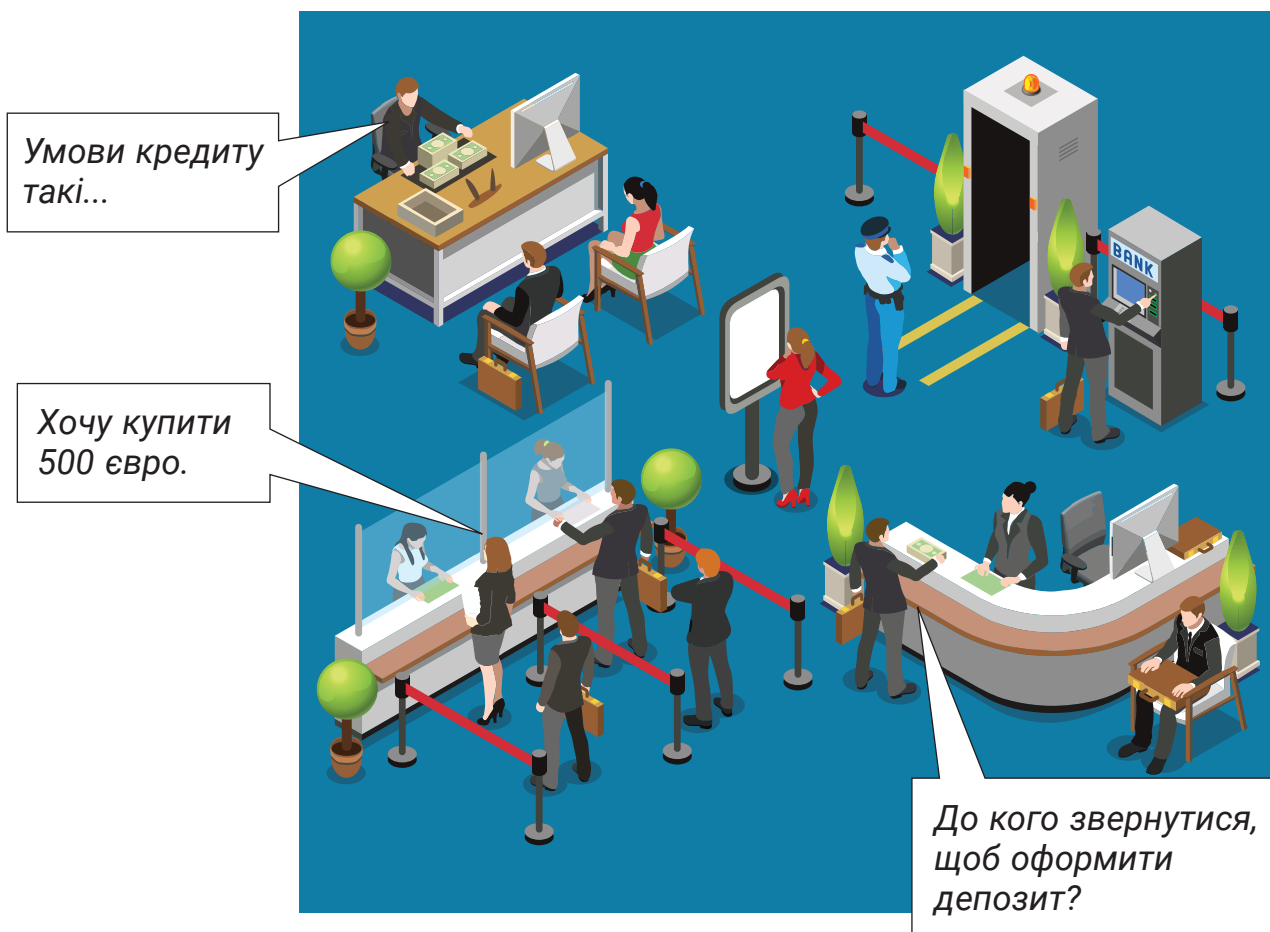
Документи оформляють *операціоністи*. У закритих кабінках працюють *касири*. Вони мають справу з готівкою.

У залі приміщення банку з відвідувачами розмовляють *консультанти*. Кредитний консультант допомагає тим, хто хоче оформити кредит. Консультант біля платіжного терміналу пояснює, як оплатити квитанцію.

Відвідувачів банку зустрічає *адміністратор*.

Також у банку працюють *інкасатори* (приймають гроші в підприємств і везуть їх у банк), *охоронці* та ін.

”

5. Які знання і вміння, на вашу думку, потрібні працівникам банку?

Конструювання з елементами скрапбукінгу. Блокнот

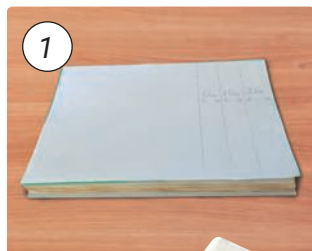
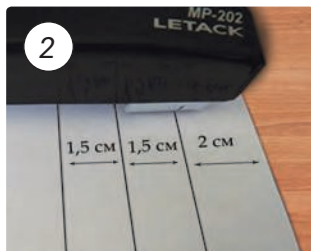
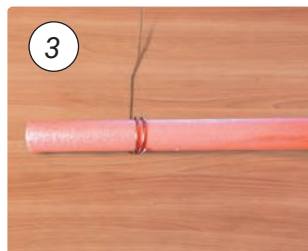
Для роботи потрібні: вода, розчинна кава, три аркуші офісного паперу (A4), кольоровий картон, ножиці, діркопробивач, дріт, гострозубці (кусачки), олівець, клей ПВА, матеріали для декорування. Для оформлення можна використати стрічку, наліпки, блискітки тощо.

Порядок роботи

1. Половину аркуша картону розріжте навпіл. Це буде обкладинка.
2. Складіть папір та картон стосом.
3. Зробіть розмітку для отворів на окремому аркуші, як на фото 2. Покладіть його зверху стосу.
4. Пробийте потрібну кількість отворів і заберіть аркуш із розміткою.
5. Намотайте дріт у 2–3 витки на товсту ручку чи олівець. Скріпіть аркуші та обкладинку дротом.
6. Задекоруйте обкладинку.

Підготуйтеся до уроку:

- розчиніть чайну ложку кави в 100 мл води;
- кожен аркуш паперу A4 складіть учетверо, розріжте по лініях згину;
- занурте їх у розчин кави по одному;
- повісьте висохнути.

Скрапбукінг – це техніка створення художніх колажів для оформлення альбомів, листівок. Для цього використовують дизайнерські папір і картон, наліпки, світлини, тканину, мереживо, нитки, гудзики та ін.

Права і обов'язки

СЛОВА ТИЖНЯ

.....

права

рівність

повага

обов'язок

волонтер

меценат

Як можуть різні бути рівними?

Чи пов'язані права і обов'язки?

Як волонтери допомагають Україні й громаді?

Чим Україна завдячує меценатам?

Як можуть різні бути рівними?

1. Чим відрізняються зображені люди?

Назвіть якомога більше відмінностей.

Що в них спільного? Які потреби вони мають?

Що потрібно їм усім, щоб бути здоровими і щасливими?

Ми маємо різну зовнішність і характер, різне походження, традиції, культуру, спілкуємося різними мовами, сповідуємо різні релігії. То що ж нас об'єднує?

По-перше, **кожен із нас є людиною**. І ми потребуємо забезпечення наших базових потреб.

По-друге, **ми маємо однакові права**.

2. Які права, на вашу думку, мають усі люди?

Запишіть на аркушах паперу і прикріпіть на дошці.

Протягом уроку доповнюйте ці записи, робіть виправлення.

Ми отримуємо права від народження. Є багато прав, які мають усі люди, як-от право на життя і безпеку, право на справедливе ставлення до себе, право на визнання нашої гідності й цінності, право бути тим, ким хочеш, відчувати повагу до себе.

Ми маємо поважати права людей. Поважати – означає брати до уваги почуття, бажання й права інших. Тоді ми можемо розраховувати на те, що наші права теж будуть поважати.

3. Виберіть по одному праву з наведених нижче. Поясніть, чому кожне з них важливе; що може трапитися, якщо це право порушити.

Усі люди мають право:

- на освіту;
- на медичну допомогу;
- на працю й винагороду за неї;
- на відпочинок і дозвілля;
- на життя в безпеці;
- на справедливе ставлення;
- на ставлення з повагою;
- висловлювати власну думку й бути почутими;
- бути такими, якими хочуть бути;
- володіти речами або ділитися ними.

4. Прочитайте описи ситуацій. Які права порушено в кожному разі? До кого треба звернутися, що зробити?

1. Однокласник у чаті насміхається з вашої вимови і шле образливі наліпки.

2. Пандус у школі зламаний, і учень на візку не може потрапити до класу.

3. Важливі питання в класі вирішує група учнів, на решту не зважають.

4. У шкільній їдальні подають воду з неприємним запахом.

5. Старшокласник забирає в молодших кишенькові гроші.

5. Як ви проявляєте повагу до прав інших людей? Наведіть приклади.

6. Навіщо потрібно вивчати права людини?

Чи пов'язані права і обов'язки?

1. Розгляньте малюнок. Чи забезпечується право дітей на освіту? Чому?

Ніхто не може позбавити нас прав людини. Вони наші просто тому, що ми люди.

Однак якщо ми хочемо жити щасливо, у мирі та злагоді, мусимо взяти на себе певні обов'язки.

Наприклад: кожен має **право почуватися в безпеці**. Його супроводжують такі обов'язки:

- не завдавати шкоди іншим: не штовхатися, не битися, не псувати чужих речей;
- дотримуватися правил безпеки в школі, удома й на вулиці;
- повідомляти дорослим про небезпечні предмети, булінг чи підозрілих людей;
- поважати особистий простір однокласників: не обіймати й не фотографувати без згоди;
- не поширювати в інтернеті особистих даних, нікого не ображати й не погрожувати.

2. Обговоріть і запишіть, які обов'язки пов'язані з правом висловлювати власну думку й бути почутими; із правом на освіту.

3. Які обов'язки ви маєте вдома (як дочки або сини, брати або сестри), у школі, на вулиці тощо? Чи завжди ви їх виконуєте? Що вам заважає?

4. Що в наведеному переліку є правом, а що – обов'язком?

Мати власне ім'я та прізвище; не заважати на уроці; отримувати медичну допомогу; поважати думку інших; висловлювати свою думку на класних зборах; дотримуватися правил дорожнього руху; відпочивати після навчання; берегти шкільне майно; дихати чистим повітрям та пити безпечну воду; не смітити на подвір'ї та сортувати відходи.

5. Закінчіть речення: *Обов'язки так само важливі, як і права, тому що...*

Як волонтери допомагають Україні й громаді?

1. Що виграє громада, якщо учні вашого класу приберуть у сквері біля школи? А що отримуєте ви?

Волонтери – це люди, які добровільно, без оплати витрачають свій час і вміння, щоб зробити корисну справу для інших. Особливо важливою стала робота волонтерів з перших днів російсько-української війни. Вони допомагають військовим та цивільним: закупають амуніцію, дрони, медикаменти; надають гуманітарну допомогу (їжа, одяг, засоби гігієни, ліки); проводять евакуацію та допомагають із пошуком житла для постраждалих; надають психологічну підтримку; допомагають у пошуку та поверненні людей з тимчасово окупованих територій.

2. Розгляньте зображення. Яку волонтерську діяльність вони ілюструють?

3. Чому, на вашу думку, люди стають волонтерами?

4. Яка волонтерська справа була б корисною для вашого села чи міста?

5. Об'єднайтеся в групи по 4–5 учнів. Оберіть одну невелику волонтерську справу, яку реально виконати за тиждень (почитати молодшим дітям; зібрати книжки чи іграшки для дітей, які втратили домівки, тощо). Запишіть: що потрібно, хто за що відповідає, коли й де ви це зробите. Знайдіть дорослого, який вам допоможе.

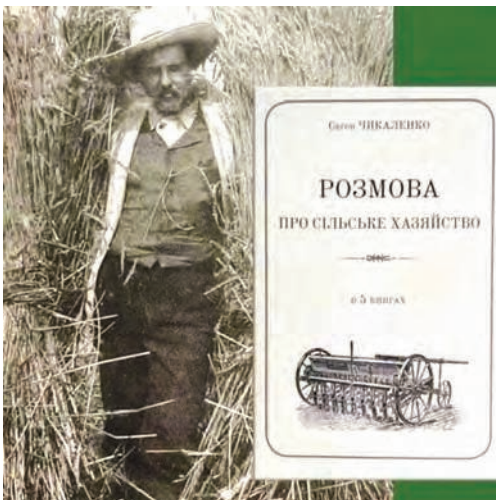
Чим Україна завдячує меценатам?

1. Перегляньте відео в е-додатку про родини Симиренків та Алчевських. Які факти вас вразили? Що спільного в цих родин?
2. Прочитайте. Поясніть, як ви розумієте ці слова.

Легко любити Україну до глибини душі. А ви полюбіть її до глибини власної кишені.

*Євген Чикаленко, землевласник,
агроном, громадський діяч,
благодійник і меценат*

Меценат – це особа, яка підтримує коштами розвиток культури, науки, освіти, мистецтва.

Ця книжка, видана 1897 року, багато років була головною підручною літературою для селян в Україні.

Євген Чикаленко народився в селі Перешори на Херсонщині (тепер Одеська обл.). Любив працювати на землі й заробив великі статки на сільському господарстві. Не боявся пробувати нове: купував американську сільгосптехніку, впроваджував нові сорти й добрива. Кошти витрачав на видання українських газет і книжок, будівництво шкіл та відкриття книгозбірень.

Перше видання «Кобзаря» Тараса Шевченка побачило світ коштом землевласника **Петра Мартоса** у 1840 році. Гроші на видання повної версії «Кобзаря» дав поету цукро-заводчик **Платон Симиренко**.

«Цукровий король» **Лазар Бродський** був переконаний, що успішний бізнес має працювати для громади. Він був одним з ініціаторів створення і спонсорів Київського політехнічного інституту. Завдяки його грошам у Києві з'явився Бактеріологічний інститут, університетська клініка, ремісниче училище та ін. Будинки, зведені коштом Лазаря Бродського, досі служать киянам.

Нащадок козаків **Микола Терещенко** починав з того, що на волах возив хліб із Глухова в Крим, а звідти – сіль і рибу. Завдяки невтомній праці, винятковим здібностям та енергії став одним із найбагатших підприємців у Російській імперії.

Терещенко будував школи, притулки, гімназії, училища, інститути, лікарні. У Києві він заснував першу міську лікарню для незаможних людей. Нині це один із корпусів дитячої лікарні «Охматдит».

Подружжя Ханенків, Богдан і Варвара (дочка Миколи Терещенка), колекціонували твори мистецтва, давали кошти на створення музеїв, проведення археологічних досліджень, організацію майстерень для відродження української вишивки, підтримували художників.

По смерті чоловіка Варвара Ханенко відмовилася вивезти їхню колекцію за кордон. Нині в колишньому помешканні меценатів – Національний музей мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків.

Відвідайте сайт Музею Ханенків і здійсніть віртуальну екскурсію.

3. Яке значення має діяльність меценатів? Чому, на вашу думку, люди стають меценатами?
4. Що спільного в діяльності волонтерів та меценатів?
5. Чи можна бути меценатом, не маючи мільйонів? Як би ви використали 1000 грн, щоб стати «малим меценатом» своєї школи?

Організовуємо благодійний ярмарок. Цінник

Для проведення ярмарку зверніться по допомогу до дорослих, запросіть близьких. Спершу слід визначити дату та місце проведення, а також – куди ви спрямуєте зібрані кошти.

Щоб усі дізналися про ярмарок, проведіть рекламну кампанію. Створіть оголошення: паперові розмістіть у інформаційному куточку школи; електронні – на сайті школи та сторінках вашого класу і школи в соцмережах.

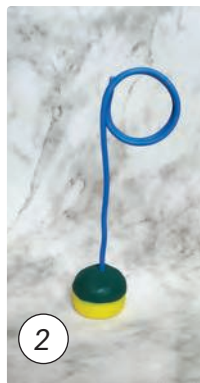
Товаром на ярмарку можуть бути ваші роботи, створені власноруч, або смаколики, виготовлені разом із батьками. Обов'язково зазначте ціну вашого товару.

Для роботи потрібні: шматок дроту завдовжки 30 см, пластикова пляшка з кришечкою, пластилін, кольоровий картон, лінійка, ножиці, фломастер, паперова серветка, стрічка.

Порядок роботи

- 1.** Накрутіть дріт у 2 витки на кришечку від пляшки. Залиште прямий кінець довжиною 10 см.
- 2.** Заповніть пластиліном кришечку та встроміть у нього дріт.
- 3.** Задекоруйте основу цінника: загорніть кришечку в паперову серветку (10 x 10 см), зав'яжіть стрічкою.
- 4.** Напишіть ціну на картоні завбільшки 7 x 5 см. Вставте картку між витками дроту.

Порада: зручніше накручувати дріт на кришечку, коли вона закручена на пляшці.

Чи потрібно влаштовувати благодійні ярмарки регулярно? Обґрунтуйте свою думку.

ПІДСУМОК МІСЯЦЯ

1. Як можна розраховуватися за покупки?
2. Поясніть значення слів **товар, послуга, виробник, споживач**.
3. Чому країни імпортують товари?
4. Чи можуть вас позбавити якихось прав, якщо ви не виконуватимете своїх обов'язків? Поясніть чому.
5. Що спільного в діяльності волонтерів і меценатів?
6. Який із ресурсів є природним?
 - А завод
 - Б сонячна енергія
 - В людська праця
 - Г пластик

5 РЕЧЕНЬ

УКРАЇНСЬКА МОВА

Виберіть одну з тем і напишіть 5 речень.

1. Що трапиться, якщо Україна перестане торгувати з іншими країнами?
2. Чому люди стають волонтерами?
3. Як можна захистити свої права?

МАТЕМАТИКА

Складіть бюджет походу в кіно для сім'ї із двох дорослих і трьох дітей, використавши такі дані.

Проїзд у трамваї – 8 грн
Проїзд у метро – 8 грн
Вартість квитків – 75, 85, 95 грн
Попкорн маленький – 40 грн
Попкорн середній – 60 грн
Попкорн великий – 80 грн
Напій – 20 грн

ПРОЄКТ МІСЯЦЯ

СТВОРЮЄМО МУЗЕЙ КЛАСУ

Об'єднайтеся в групи по 4–6 учнів і виконайте проєкт.

Мета: дізнатися, де і з чого вироблено речі, якими користуються щодня в класі.

ВИБЕРІТЬ

три предмети – меблі, приладдя тощо (кожна група).

ДІЗНАЙТЕСЯ

- де виготовлений предмет (у вашому місті чи селі, в іншому регіоні України, в іншій країні);
- які ресурси потрібні для виготовлення цього предмета.

УЯВІТЬ

яким був імовірний шлях предмета до вашого класу.

ЗРОБІТЬ

наліпку на предмет, на якій зазначте місце його виробництва (і ще якусь цікаву інформацію на ваш вибір).

ВЛАШТУЙТЕ

екскурсію по класу, використавши результати своїх досліджень.

ОЦІНІТЬ

роботу групи і свій внесок.

ІХ. КОЛИСЬ І ТЕПЕР

Що ми знаємо про час

Як вимірюють час?

Як дізнатися про минуле?

Де зберігають історичні пам'ятки?

Що можуть розповісти родинні реліквії?

СЛОВА ТИЖНЯ

історія
лінія часу
історичні джерела
історична пам'ятка
археологія
музей
реліквія

Як вимірюють час?

1. Скільки вам років? Це багато чи мало? А скільки років членам вашої родини? Як саме визначаєте, хто з вас старший?

2. Які одиниці вимірювання часу ви знаєте? Які з них використаєте, щоб відповісти на подані запитання?

1. Скільки триває урок?

2. За скільки ви пробіжите 30 м?

3. Скільки триває навчальний рік?

4. Коли протягом дня Сонце найвище над горизонтом?

5. Скільки часу минає між 1 вересня і 1 жовтня?

Щоб розповісти про життя людей, народів, країн, користуються такими одиницями вимірювання часу, як **рік**, **століття** (100 років), **тисячоліття** (1000 років).

На письмі століття позначають римськими цифрами, але можна й арабськими.

Ми живемо у ХХІ ст. (21-му столітті) третього тисячоліття.

1991 рік –
XX століття,
а 2023 рік –
XXI століття.

Роки	Століття (римські цифри)	Століття (арабські цифри)
1–100	I	1-ше
101–200	II	2-ге
1901–2000	XX	20-те
2001–2100	XXI	21-ше

У сучасному світі більшість країн для зручності домовилися відраховувати час від Різдва Христового – дня народження Ісуса Христа у християнстві.

3. Який зараз рік, століття, тисячоліття?

4. Пригадайте, що таке лінія часу. Як ви складалі лінії часу – свою і своєї родини, свого міста чи села?

Наочно уявити плин часу ми можемо за допомогою лінії часу. На лінії часу позначають, коли відбулася подія. Також вона показує: порядок подій; як довго тривала подія; скільки часу минуло між подіями.

5. Розгляньте лінію часу й дайте відповіді на запитання.

24 серпня
1991 р.
Проголошення
незалежності
України

30 листопада
2013 р. –
лютий 2014 р.
Революція
Гідності

20 лютого
2014 р.
Початок
російсько-
української
війни

1. Які події позначено на лінії часу?
Коли вони відбулися?

2. У якому столітті й тисячолітті було
проголошено незалежність України?

3. Що було раніше – Революція Гідно-
сті чи проголошення незалежності
України?

4. Скільки років минуло між проголо-
шенням незалежності України й по-
чатком російсько-української війни?

Революція Гідності –
це масові виступи
українців за євро-
пейське майбутнє
та права людини.

6. Порівняйте, що і як можна виміряти за допомогою
піскового годинника, сучасного годинника і лінії часу.

7. Які це роки: III ст., XIX ст.? Які це століття: 151 р., 1989 р.?

8. Чи потрібно людям знати про події, які відбулися сотні років тому?
Чи важливо для нас, що було раніше, а що пізніше?

Як дізнатися про минуле?

1. Що зображено на наскельному малюнку первісної людини? Як би ви назвали професію людини на малюнку?

Щоб дізнатися про минуле й розповісти про це іншим, науковці-історики вивчають **історичні джерела**, або **історичні пам'ятки**.

Усе, що залишилося нам від людей, які жили до нас, є історичними пам'ятками: руїни будівель, дороги, будинки, мапи, монети, листи, фото, малюнки, бабусина надтріснута чашка, залізничні потяги.

Історики поділили джерела на **писемні** (книжки, листи, щоденники, записки, навіть написи на стінах), **усні** (пісні, казки, перекази) та **речові** (прикраси, одяг, посуд, меблі, автомобілі тощо).

Писемність люди винайшли не так давно. «Дописемні» часи вивчають **археологи**. Вони відшукують предмети, що збереглися від минулих часів і зазвичай приховані від нас потужним шаром ґрунту. Для цього вони проводять археологічні розкопки.

Можливо, ви бачили в степу чи й просто посеред поля округлі пагорби. Їх називають **кургани**. Колись кургани насипали над могилами визначних людей – вождів, царів. В одному з таких курганів під час розкопок 1971 р. український археолог Борис Мозолевський знайшов золоту **пектораль** – нагрудну прикрасу скіфського царя. Її понад 2000 років тому виготовили давньогрецькі майстри-ювеліри.

Золота пектораль

2. За допомогою діаграми Венна порівняйте професії історика й археолога.
3. Уявіть, що на лінії часу позначено 1971 рік. Час виготовлення пекторалі ви позначите праворуч чи ліворуч?
4. Які з предметів, що їх ви щодня бачите вдома, можна вважати історичними пам'ятками? Чому?

Де зберігають історичні пам'ятки?

1. У яких музеях ви були? Які пам'ятки вразили вас найбільше?

Говорити й розповідати цікаві історії здатні не лише люди чи написані ними книжки. Красномовною може бути кожна річ, якої торкнулася людина. Щоб пам'ятки могли розповісти про минуле, їх дбайливо зберігають: писемні – в архівах і бібліотеках, усні записують та друкують у книжках, а речові передають до музеїв.

У Національному музеї історії України в Києві виставлені пам'ятки, що розповідають про історію України від найдавніших часів до сьогодення.

Речі відкривають свої секрети лише тим, хто вміє слухати. Екскурсовод допоможе вам дізнатися найцікавіше з довгого життя історичних пам'яток.

Посуд, який понад 2500 років тому привезли на береги Чорного моря давні греки. Тут вони заснували колонії – за зразком тих поселень, які залишили на батьківщині. Навіть посуд мали такий самий: амфори для вина й олії та величезні піфоси для зберігання зерна.

2. Для чого зберігають історичні пам'ятки?

«Але другий поверх... У нас аж очі розбіглися. А он карета золота, у якій митрополитів київських возили. Нічогенька собі карета...» – ділилися враженнями від історичного музею Ява і Павлуша, герої «Тореадорів з Васюківки» Всеволода Нестайка.

3. Що треба знати і вміти, щоб стати екскурсоводом? Уявіть себе екскурсоводом і розкажіть про історичну пам'ятку вашої місцевості.

Що можуть розповісти родинні реліквії?

1. Розгляньте фото, прочитайте підписи.
Що об'єднує всі зображені предмети?

Цими іграшками мій дідусь у дитинстві прикрашав ялинку. І дуже переживав, щоб не розбити.

Моя прабабуся лише раз була на морі.
Вона привезла з мандрівки ці камінчики й мушлю і розмалювала.

За цими рецептами
пекла моя бабуся,
а тепер і я з мамою.

Усі речі, з якими пов'язані особливі події, спогади чи історії родини, є вашими сімейними **реліквіями**.

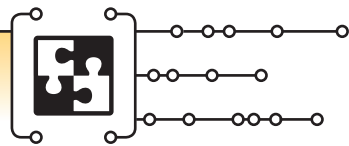
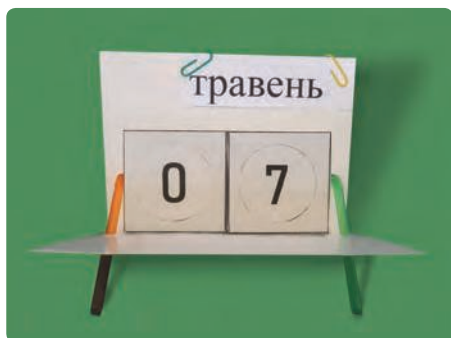
Величезна історія людства – це також сукупність маленьких історій людей і їхніх родин. Ці розповіді цікаві й захопливі, смішні й трагічні.

Таємниці музейних пам'яток розкриває екскурсовод.
А хто є таким екскурсоводом у вашій родині?

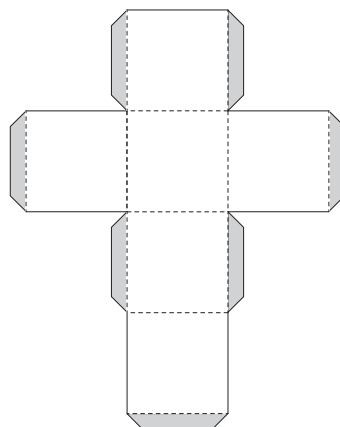
2. Дізнайтеся, які реліквії є у вашій родині. Попросіть, щоб вам розповіли про одну з них. Сфотографуйте вашу реліквію і запишіть її історію.
3. Чому важливо берегти сімейні реліквії?
4. Які сучасні речі ви хотіли б передати своїм дітям і онукам?
Які історії з ними пов'язані?

*Зберігаючи родинні
реліквії, ми зберігаємо
історію України
у власному домі.*

Конструювання з паперу. Вічний календар

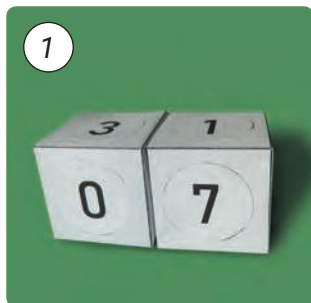
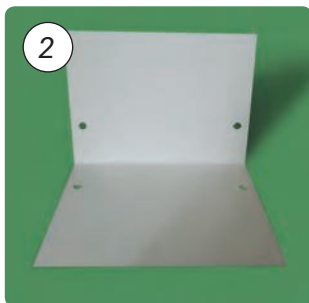
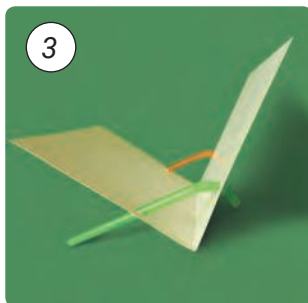
Для роботи потрібні:
білий картон, клей ПВА,
офісний папір А4,
соломинки для напоїв,
ножиці, фломастери,
діркопробивач,
канцелярські скріпки.

Порядок роботи

1. За допомогою лінійки й олівця скопіюйте зображення на папір двічі. Сторона квадрата 5 см. Виріжте.
2. За допомогою текстового редактора створіть написи цифр і назв місяців. Цифри для першого куба – 0, 1, 2, 3, 4, 5; для другого – 0, 1, 2, 6, 7, 8. Роздрукуйте.
3. Виріжте і наклейте цифри на сторони кубів, склейте їх.
4. Відріжте пів аркуша картону, складіть навпіл і зробіть отвори.
5. Просуньте соломинки крізь отвори так, щоб вони утримували картон зігнутих під кутом 90°.
6. Прикріпіть назву місяця на картон за допомогою скріпок.
7. Поставте кубики так, щоб вони утворювали число місяця. За бажання намалюйте смайли настрою. Прикріплюйте щодня до календаря смайл, що відображає ваш настрій цього дня.

Підказка: для цифр
розмір шрифту 80,
для назв місяців – 68.

Чому на кубиках немає цифри 9?

Чи потрібно додати до календаря назви днів тижня?

Україна крізь віки

Звідки пішов Київ?

Як жили козаки?

У які ігри грали українські діти?

Звідки пішов Київ?

1. Що означає приказка «Язик до Києва доведе»? Навіщо люди мандрували до Києва? Чи хочете ви там побувати? Чому?

2. Пригадайте, що таке *гóрод*, або *городище*, *дитинець*.

Київ – столиця України, її найбільше і найвідоміше місто. Також це одне з найдавніших міст нашої держави. Йому понад 1500 років.

На гербі Києва зображений архангел Михаїл. Він символізує сили, готові боронити Київ.

3. Позначте на лінії часу нинішній рік. Відрахуйте від нього вік Києва і поставте на лінії часу позначку (нехай одна клітинка (5 мм) – це 100 років).

Князь – титул правителя в Русі-Україні.

Макет давнього Києва із музею історії Києва

СЛОВА ТИЖНЯ

мозаїка

князь

козак

Січ

гра

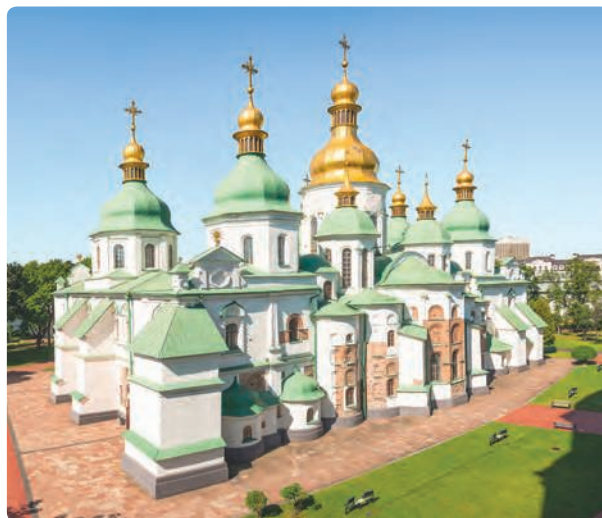
За легендою, місто заклали троє братів – князі Кий, Щек і Хорив разом із сестрою Либіддю. На честь старшого брата і назвали новий гóрод, укріплене поселення.

Засновники вибрали для гóрода дуже вдале місце – на горах понад Дніпром. Річкою ішли купецькі кораблі з півночі на південь, до Чорного моря й далі, аж до Царгорода-Константинополя (сьогодні це Стамбул, найбільше місто Туреччини). Поверталися тим

самим шляхом – Дніпром-Славутою. Мандрівники зупинялися в гостинному Києві. Тому місто багатіло, росло й гарнішало з року в рік.

Особливо пишним став столярний Київ за князів Володимира Великого і Ярослава Мудрого. Центром його був дитинець, де стояли князівський палац, боярські хорони й найбільші церкви. А внизу, біля річки, розкинулися торговельний і ремісничий Поділ та гавань із безліччю купецьких кораблів.

Найбільшим і найпишнішим храмом Києва і Русі-України була Софія Київська.

Мозаїка – зображення, викладене з різнобарвних шматочків смальти – сплаву скла і свинцю.

Фреска – живопис на вологій штукатурці.

Стіни храму були вкриті неймовірної краси фресками й мозаїками. Наприклад, для зображення Богоматері Оранти, що зустрічає кожного, хто входить до собору, майстри використали смальту 177 кольорів і відтінків!

Цю мозаїку ви можете побачити на власні очі, адже Софія Київська збереглася до сьогодні.

4. Роздивіться зображення мозаїки «Богоматір Оранта» із Софії Київської. Скільки кольорів і відтінків ви нарахували в зображенні?

Як жили козаки?

До уроку. Знайдіть і запишіть 1–2 цікаві факти про козаків, зробіть ілюстрацію.

1. Що, на вашу думку, означає вислів «Україна – козацька держава»? Хто такі козаки? Складіть карту думок.

2. Читаючи, знаходьте на карті згадані географічні назви.

Українськими землями споконвіку проходила межа між лісо-степом і степом, між землеробами й кочовиками-скотарями. У часи, коли виникло українське козацтво, терени поблизу сучасних Переяслава, Канева, Черкас особливо потерпали від нападів кочовиків. Землі на південь від цих міст навіть назву мали моторошну – Дике Поле.

3. Погляньте на картину Сергія Васильківського «Козаки в степу». Як ви гадаєте, що роблять у степу зображені на ній люди? Поясніть свою думку.

Козак у перекладі з тюркської – вільна озброєна людина.

У Дикому Полі жити й працювати могли лише особливі люди-воїни – відважні й хитрі, волелюбні, які вправно володіли зброєю й повсякчас були готові боротися проти будь-якого примусу. Такими були **козаки**.

Особливо вабили козаків багаті на рибу й дичину місця за Дніпровими порогами – від сучасного міста Дніпра до острова Хортиці в межах сучасного міста Запоріжжя. Тому козаків називали запорозькими. Понад річками, на островах, у балках козаки закладали поселення. Землероби-воїни вирощували хліб, городину, сади, розводили коней, худобу.

Головною військовою базою, «столицею» козацьких земель була **Запорозька Січ**.

Січ була фортецею. Її оточували 10–13-метровий вал і рів. Вал зміцнював частокіл із вежами, де містилися бійниці.

4. Роздивіться сучасне фото реконструкції Запорозької Січі на о. Хортиця. Знайдіть на фото майдан, церкву, вал, рів, вежі, курені. Чи хотіли б ви пожити в одному з куренів?

Середину фортеці займав майдан із православною церквою. Навколо церкви стояли великі видовжені будинки – курені, де жили козаки, а також оселі старшини, канцелярія. Трохи далі – склади, арсенали, майстерні, торгові лавки.

Козаком міг стати будь-хто. Вступивши до січового товариства, козак мусив суворо дотримуватися його законів. І найпершим був закон січового братства. За зраду січового товариства карали найжорстокіше.

5. Розгляньте портрет. На які деталі ви звернули увагу? Що розповідає портрет про гетьмана?

Завдяки портретам ми не тільки дізнаємося про зовнішність та одяг людей. Деталі на портретах видатних осіб пояснювали, чим вони важливі. На портреті Івана Мазепи зображено булаву – символ влади, герб, гетьманську шапку, шаблю.

6. Про козаків існує багато міфів і легенд. До яких із наведених джерел ви звернетеся, щоб отримати достовірну інформацію?

Портрет гетьмана Мазепи

Енциклопедія історії України, мультфільм «Як козаки у футбол грали», народні легенди та казки, Музей історії запорозького козацтва (острів Хортиця, м. Запоріжжя), туристичні рекламні буклети, художні твори про козаків.

У які ігри грали українські діти?

До уроку. 1. Сфотографуйте товаришів або себе під час гри на перерві чи вдома. 2. Візьміть інтерв'ю в старших членів родини про те, у які ігри вони грали у вашому віці. Запишіть правила цих ігор.

1. Чи любите ви гратися? Що дають вам ігри? Які ігри ви любите найбільше?
2. Прочитайте. Чи зрозумілі вам правила гри? Чим вона цікава й корисна?

“ Гилка проста. Гравець із палицею (биткою) стає за полем, б'є («гилить») м'яч («свинку») в поле, де інший гравець має впіймати його на льоту. Якщо не впіймав – м'яч повертається до того, хто бив, для наступного удару.

*Іван Боберський, «батько української фізкультури»,
книжка «Рухливі ігри та забави», 1904*

3. Роздивіться фото.
Про що вони розповідають?
Чим відрізняються й чим подібні діти на цих фото?
Спробуйте сформулювати правила ігор. Чи граєте ви в такі ігри?

4. Поділіться фотографіями, які ви зробили. Уявіть, що ці фото знайшли через 100 років. Що вони розкажуть про наш час?

Учні народної школи
в м. Любомль на Волині.
1917 р.

Школярі відпочивають.
1980-ті роки

5. Презентуйте інтерв'ю, які ви взяли до уроку. Які ігри ви хотіли б запозичити?
6. Обговоріть, чому ігри змінюються з часом.

Штучні матеріали. Мозаїка

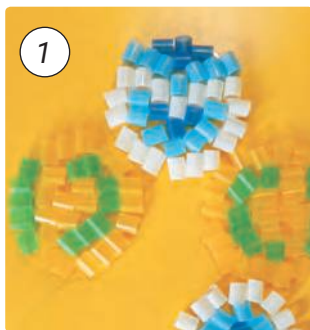
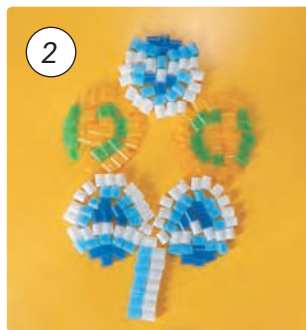

Підготуйтеся до уроку:
наріжте із соломинок
шматочки завдовжки
близько пів сантиметра.

Для роботи потрібні: жовтий картон, кольорові соломинки для напоїв, циркуль, ножиці, клей ПВА із пензликом, пінцет.

Порядок роботи

- 1.** Зробіть розмітку. Накресліть посередині аркуша картону кола: велике радіусом 8 см, а менші – 2 см.
- 2.** Нанесіть товстий шар клею на одне коло. За допомогою пінцета викладіть шматочки соломинок.
- 3.** Скористайтесь схемою кольорів на малюнку.
- 4.** Викладіть по черзі інші елементи.

Смальту – маленькі кубики чи пластинки кольорового непрозорого скла – використовують для створення мозаїки. Смальта ніколи не втрачає кольору. Виготовляють її з кварцового піску, соди, вапна та різних домішок. У наш час для створення смальти часто використовують скляні відходи.

Яким способом отримали шматочки смальти на фото? Який інструмент для цього потрібен?

Україна багатоманітна

*Чим може здивувати Україна?
Які свята відзначають українці?
Ким пишається Україна?*

Чим може здивувати Україна?

1. Яка відмінність між пам'яткою природи й історико-архітектурною пам'яткою?

У давнину число «сім» вважали священним. Його використовували в казках, люди знали сім небесних тіл (Сонце, Місяць і п'ять планет), по сім днів тривають фази місяця.

Ще до нашої ери було складено список семи визначних архітектурних пам'яток, які назвали «**сім чудес світу**». Ці творіння людських рук вважали чудесами через їхню велич, красу і технічну досконалість. До сьогодні з них збереглася лиш одна – піраміда Хеопса в Гізі (Єгипет).

2007 року вперше відбулася акція «**7 чудес України**». За її результатами вибрали «7 історико-архітектурних чудес України». Згодом визначили «7 природних чудес України», «7 чудес України: замки, фортеці, палаці», «7 чудес Києва», «7 історичних міст та містечок».

2. Якою, на вашу думку, має бути пам'ятка, яку визнають одним із чудес України?

3. Прочитайте, розгляньте фото. Переможцями в яких акціях, на вашу думку, стали ці пам'ятки?

Парку «**Софіївка**» (м. Умань, Черкаська обл.) вже понад 200 років. Його заснував польський магнат Станіслав Потоцький на честь своєї дружини Софії. А втілювали проєкт народні майстри – копали ставки, підземну річку, споруджували водоспади, прокладали алеї, переносили велетенські гранітні брили, висаджували дерева місцевих порід та екзотичні рослини.

СЛОВА ТИЖНЯ

.....

пам'ятка природи
історико-архітектурна
пам'ятка
Різдво
Великдень
Курбан-байрам
Рош га-Шана
Революція Гідності

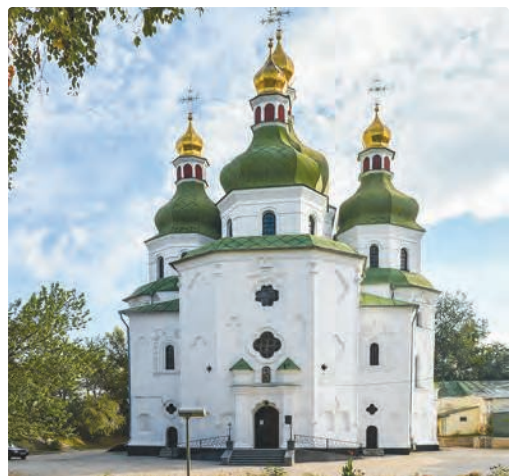
Аккерманська фортеця (м. Білгород-Дністровський, Одеська обл.) – одна з наймогутніших та найцікавіших фортець України. Її мури, що височіють над темними водами Дністровського лиману, і нині вражають своєю величчю та неприступністю. У 5–4-му ст. до н. е. тут було давньогрецьке місто Тіра.

Гранітно-степове Побужжя – одна з найдавніших ділянок суходолу Євразії, яка не поринала в морські глибини вже протягом 60 мільйонів років. Тому тут збереглися унікальні об'єкти живої природи. Тут виявлено 86 представників флори і фауни, занесених до Червоної книги України та Європейського Червоного списку.

У **Ніжині** (Чернігівська обл.) так багато пам'яток історії та архітектури, що його можна назвати музеєм просто неба. Це одне з найстаріших міст України, у якому відбувалися важливі події, що визначали долю нашої Батьківщини.

За матеріалами 7chudes.in.ua

4. Навіщо потрібна акція «7 чудес України»? Знайдіть сайт проекту «7 чудес України».

Подивіться відео про одне з чудес України

і розкажіть про нього за планом: **1.** Назва. **2.** Де розташоване?

3. Переможцем якої акції стала пам'ятка? **4.** Чим цікава пам'ятка?

 5. Яку пам'ятку з вашого населеного пункту чи вашого регіону ви запропонували б назвати одним із чудес України? Запишіть три аргументи на користь своєї пропозиції. Створіть плакат, буклет чи мінікнижку про цю пам'ятку. Що, на вашу думку, потрібно зробити, щоб про цю пам'ятку дізналося якомога більше людей?

Які свята відзначають українці?

1. У чому полягає відмінність між національними і державними святами? Пригадайте державні свята України.

В Україні живуть представники понад 100 національностей і народностей. І всі вони є громадянами України. Як у кожній сім'ї шанують родинні традиції, так і кожен народ плекає свою культуру й свої звичаї, відзначає національні свята.

Для українців одне з найсвітліших свят – чарівне **Різдво**. Це день народження Ісуса Христа, який приніс у світ любов, радість і надію на щастя всіх людей. Відзначають Різдво 25 грудня.

Найбільшим весняним святом для українців є **Великдень**. Християни вшановують у цей день чудесне воскресіння Ісуса Христа.

Справжнім українським символом вважається великодня писанка. У багатьох країнах, де живуть українці, є пам'ятники писанці. Музей писанки створили в місті Коломиї Івано-Франківської області. А в столиці України Києві влаштовують щорічні фестивалі писанки.

2. Про що розповідають фото? Розкажіть про українські різдвяні й великодні традиції.

Курбан-байрам є одним із найбільших свят мусульман, зокрема кримських татар. Цього дня обов'язковою є щедра гостина. Вважають, що більше людей прийде в дім і що більше буде приготовано для них різних м'ясних страв і солодоців, то щасливішим буде рік. Особливу увагу приділяють пригощанню знедолених.

Під час свята гості танцюють, співають народних пісень, хлопці й чоловіки змагаються в перетягуванні канату, у національній боротьбі.

Одним із своїх найбільших свят євреї усього світу вважають **Рош га-Шана** – початок єврейського Нового року. Його відзначають наприкінці вересня або на початку жовтня. Під час сімейної трапези потрібно з'їсти певні продукти, що символізують щось хороше. Наприклад, круглі хліби –

хала – символ завершення одного року й початку нового. Яблуками з медом пригощаються, щоб рік був солодким, як мед, а гранатами – щоб добрі справи і вчинки примножувалися, як зернятка в цьому плоді.

Деякі євреї з інших країн вважають своїм обов'язком на Рош га-Шана приїхати в Україну, в місто Умань, щоб ушанувати похованого тут єврейського святого.

- 3.** Пригадайте, представники яких народів живуть у вашому місті чи селі. Які національні свята вони відзначають? Які цікаві традиції, пов'язані з цими святами, ви знаєте?
- 4.** Підготуйте невеличку розповідь про те, які національні свята відзначають у вашій родині. Які особливі страви готують у цей день? Які родинні традиції пов'язані з такими святкуваннями?

Ким пишається Україна?

1. Уявіть, що вам доручили скласти список 10 найвидатніших українців і українок. Кого б ви внесли до цього списку? Чому?

Кожен із нас – громадян України – робить свій внесок у те, щоб наша Батьківщина ставала дедалі сильнішою, щоб із року в рік люди в ній жили краще й безпечніше. Хтось навчає дітей, хтось вирощує хліб на полях, хтось здобуває нові знання й ви-находить нові технології. Ми пишаємося всіма, хто зі зброєю в руках захищав і захищає Україну від ворогів.

Але є люди, яким Україна вдячна особливо, адже вони зро-били надзвичайні речі для своєї країни і світу, завдяки яким назавжди увійшли в історію.

Анна Ярославна (1024–1075) – донька київ-ського князя Ярослава Мудрого й дружина французького короля Генріха I. Мала блискучу освіту: знала науки, писала вірші, складала музику, говорила та писала кількома мовами.

Пилип Орлик (1672–1742) – український гетьман, разом із козацькою старшиною склав першу у світі конституцію – «Консти-туцію прав і свобод Запорозького Війська».

Микола Леонтович (1877–1921) – автор най-відомішої у світі різдвяної мелодії, «Щедрика», створеного на основі української колядки. У 1936 р. Пітер Вільховський (родом з України) написав англійську версію слів до пісні – «Carol of the Bells».

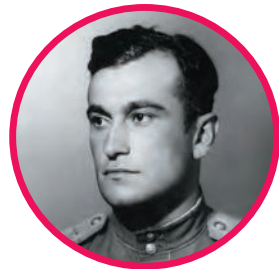
Андрей Шептицький (1865–1944) – україн-ський релігійний діяч, меценат. Спонсорував українські культурно-просвітницькі товариств-ва, надавав стипендії молодим митцям. Під час Другої світової війни за його згодою чимало євреїв переховувались у греко-католицьких монастирях і в митрополичій резиденції. Серед них було багато дітей.

Соломія Крушельницька (1872–1952) – відома оперна співачка. Народилася на Тернопільщині, закінчила Львівську консерваторію, мала неперевершене сопрано, співала вісьмома мовами. За життя була визнана найвидатнішою співачкою світу.

Амет-Хан Султан (1920–1971) – національний герой кримськотатарського народу, льотчик-ас, учасник Другої світової війни. Провів 603 бойові вильоти, збив особисто 30 ворожих літаків різних типів і 19 – у групових боях.

Василь Сліпак (1974–2016) – всесвітньовідомий оперний співак, соліст Паризької національної опери, волонтер, учасник Революції Гідності та бойових дій на сході України. Позивний – «Міф». Загинув у бою від кулі снайпера.

Данило Дідик (1999–2015) – 15-річний громадський активіст, учасник фанатського та патріотичного руху в Харкові, брав участь в акціях за цілісність України. 22 лютого 2015 р., в річницю перемоги Революції Гідності, під час Маршу єдності в Харкові загинув від вибуху бомби, кинutoї терористами.

Понад 80 днів, з лютого до травня 2022 року, гарнізон Маріуполя – бійці «Азову», морпіхи, поліцейські, прикордонники, тероборонці – під шквальними обстрілами стримували значно більші сили російських загарбників. Попри брак зброї, їжі й ліків на заводі «Азовсталь» вони захищали цивільних і поранених. Стійкість захисників «Азовсталі» стала символом мужності України у світі.

2. Підготуйте розповідь про людину, якою, на вашу думку, має пишатися Україна. Обґрунтуйте свій вибір.

Колективна робота. Прикраса для класної кімнати

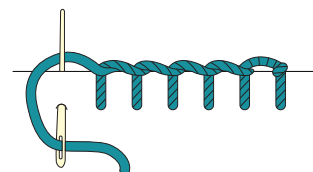

Щоб прикрасити приміщення до свята, можна виготовити гірлянду. Кожен із вас може створити один або кілька елементів. Потім поєднайте їх разом.

Для роботи потрібні: бавовняна тканина або фетр, наповнювач, папір, олівець, ножиці, нитки, голка, мотузка, матеріали для декору (гудзики, блискітки, намистини тощо).

Порядок роботи

1. Накресліть будь-яку геометричну фігуру на папері й виріжте.
2. Прикладіть шаблон до тканини, складеної навпіл, обведіть олівцем і виріжте. Ви отримаєте дві деталі.
3. За бажання задекоруйте одну з них із лицьового боку.
4. Складіть дві деталі тканини одну до одної лицьовим боком назовні.
5. Закріпіть нитку і зшийте петельним швом, залишивши отвір.
6. Помістіть усередину наповнювач і зашийте отвір.

Для м'яких іграшок, подушок, ковдр як наповнювач використовують *холофайбер*. Виготовляють його зі штучних волокон, які з'єднані без застосування методів ткацтва. Холофайбер складається з маленьких кульок, що схожі на пружинки. Після стискання він легко відновлює форму. Не спричиняє алергії.

Які ще матеріали можна використати для виготовлення гірлянди?

ПІДСУМОК МІСЯЦЯ

1. Чому Україну називають козацькою державою?
2. Поясніть значення слів **князь, козак-характерник**.
3. Опишіть місце, де заклали Київ. Доведіть, що це був вдалий вибір.
4. Які риси характеру і здібності мав мати майстер, який створював мозаїку?
5. Що спільного у природної та історико-архітектурної пам'ятки? Чим вони відрізняються? Порівняйте за допомогою діаграми Венна.
6. Хто є автором «Щедрика»?

А Тарас Шевченко
Б Соломія Крушельницька

В Микола Леонтович
Г Леся Українка

5 РЕЧЕНЬ

УКРАЇНСЬКА МОВА

Виберіть одну з тем і напишіть 5 речень.

1. Навіщо зберігають сімейні реліквії?
2. Яку традицію вашої сім'ї ви хотіли б передати своїм дітям?
3. Кого, на вашу думку, можна вважати героєм України?

МАТЕМАТИКА

Конституцію Пилипа Орлика створено 1710 року. Конституцію України прийнято 1998 року. Скільки років минуло між створенням цих документів?

ПРОЄКТ МІСЯЦЯ

Великий колаж «Як ми змінилися»

Мета: за допомогою колажу передати зміни, які відбулися з учнями вашого класу за чотири роки.

ОБЕРІТЬ

групу відповідальних за підготовку проєкту, яка розподілить обов'язки і контролюватиме їх виконання.

ПРИГАДАЙТЕ

що таке колаж.

ЗАПРОСІТЬ

батьків, учителів, учнів вашої школи подивитися колаж.

ЗАПРОПОНУЙТЕ ТА ОБГОВОРІТЬ ІДЕЇ

Наприклад,
використати:

- фото кожного з учнів у першому і четвертому класі;
- фото цікавих подій;
- сторінки зошитів, інші роботи, які демонструють зміни;
- пам'ятні предмети тощо.

НАПИШІТЬ

на кольорових аркушах кілька речень:

- про найщасливіші моменти в школі;
- про кумедний випадок, який із вами трапився у школі;
- про свої перемоги;
- про друзів, яких знайшли у школі, та ін.

Пам'ятки

Оцінюю свою роботу	Так	Ні	Не дуже / частково
Ця робота була цікавою			
Я наполегливо працював / працювала			
Я пишаюся результатами			
Я зрозумів / зрозуміла інструкцію			
Я послідовно виконав / виконала всі кроки			
Я дізнався / дізналася щось нове			
Я навчився / навчилася чогось нового			
Я хочу виконувати нові завдання			

Оцінюю роботу в парі	Так	Ні	Не дуже / частково
Ми виконали завдання			
Мені сподобалося працювати разом			
Наступного разу я хочу працювати з кимось іншим			
Партнер / партнерка мені допомагав / допомагала			
Я допомагав / допомагала партнеру / партнерці			
Ми легко домовлялися			

- Що конкретно я робив / робила в парі?
- Що я пропоную, щоб поліпшити роботу в парі?

Оцінюю роботу в групі	Так	Ні	Не дуже / частково
Ми виконали завдання			
Мені сподобалося, як були розподілені обов'язки в групі			
Ми ухвалювали рішення разом			
Я чесно виконав / виконала свою частину роботи			
Наступного разу я хочу виконувати іншу роботу в цій групі			
Наступного разу я хочу працювати в іншій групі			

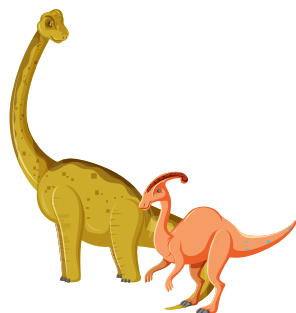
- Що конкретно я робив / робила в групі?
- Що я пропоную, щоб поліпшити роботу в групі?

Зміст

V. ПЛАНЕТА ЗЕМЛЯ

Дізнаємося, як зображають Землю на глобусі й карті. Побачимо, як тварини й рослини пристосувалися до життя в різних середовищах.

Земля сьогодні і в минулому

Як відображають Землю на глобусі? - - - - -	3
Що фізична карта розповідає про земну поверхню і природні об'єкти? - - - - -	6
Як дізнаються про минуле Землі? - - - - -	8
Якими були динозаври? - - - - -	10
Робота з природними матеріалами. Геологічний час - - - - -	11

Океани та інші водойми

Які бувають водойми? - - - - -	12
Чим особливі океани? - - - - -	14
Яким є життя на різних глибинах океану? - - - - -	16
Оригамі «Кашалот» - - - - -	18

Природні зони

Що таке природні зони? - - - - -	19
Як пристосовуються до життя в пустелі? - - - - -	22
Як адаптуються в савані? - - - - -	23
Чим особливий тропічний ліс? - - - - -	24
Як виживають у тундрі? - - - - -	25
Догляд за рослинами. Сукуленти - - - - -	26
ПІДСУМОК МІСЯЦЯ - - - - -	27
ПРОЄКТ МІСЯЦЯ. Неймовірні рослини - - - - -	28

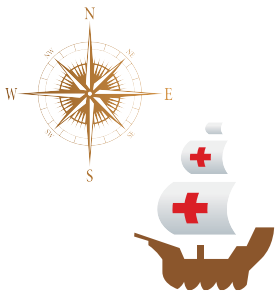
VI. ШАНУЙМО РІЗНОМАНІТТЯ

Познайомимось з дивовижною природою різних материків та культурою інших народів. Вчитимемося поважати відмінності між людьми.

Євразія

З яких джерел можна дізнатися про Європу? - - - - -	29
Які пам'ятки є візитівками європейських столиць? - - - - -	32
Як дістатись «із вар'ягів у греки»? - - - - -	33
Чому природа Азії така різноманітна? - - - - -	34
Комбінування матеріалів. Прапори країн Європи - - - - -	36

Африка, Північна Америка, Південна Америка

Які рекорди б'є Африка?	37
Як надихає Африка?	39
Хто відкрив Америку?	40
Що зображають на поштових марках?	42
Чим знаменита Тітікака?	43
Конструювання. Африканський барабан	44

Південна Америка, Австралія, Антарктида

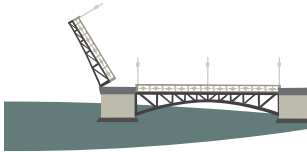

Де обожнюють футбол?	45
Де живуть аборигени?	46
Чим незвичайні кенгуру та качкодзьоб?	47
Які тварини живуть в Антарктиді?	48
Хто працює в Антарктиді?	50
Робота з картоном. Бумеранг	51
ПІДСУМОК МІСЯЦЯ	52
ПРОЄКТ МІСЯЦЯ. Створення і презентація паспорта країни	53

VII. ПРИРОДА УКРАЇНИ

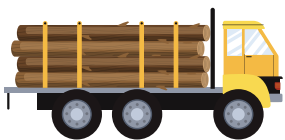
Дослідимо, чим особливі природні зони України, як діяльність людей в різних куточках нашої країни залежить від природи.

Подорожуємо Україною

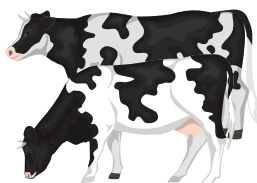

Яким є наше довкілля?	54
Навіщо потрібні мости й тунелі?	56
Що розповідає про Україну фізична карта?	58
Які корисні копалини видобувають в Україні?	60
Ліплення. Ляльковий посуд	62

Подорожуємо Україною

Які водні багатства має Україна?	63
Чим особливі моря України?	65
Як розміщені природні зони на території України?	67
Як природа Полісся впливає на господарську діяльність людини?	68
Комбінування матеріалів. Скріпки-водолази	70

Природні зони і діяльність людини

Чим багатий лісостеп?	71
Які особливості господарювання в степовій зоні?	73
Як господарюють у Карпатах?	74

Як в Україні охороняють природні багатства? - - - - -	76
<i>Аплікація. Природні зони</i>	
<i>і господарська діяльність людини</i> - - - - -	77
ПІДСУМОК МІСЯЦЯ - - - - -	78
ПРОЄКТ МІСЯЦЯ. Господарська діяльність людини	
в нашому регіоні - - - - -	79

VIII. РОБИМО ПРАВИЛЬНИЙ ВИБІР

Дізнаємось, як робити правильний вибір, як можна розпоряджатися грошима, що таке правила, права й обов'язки.

Потреби та їх задоволення

Які бувають потреби? - - - - -	80
Хто такі виробники і споживачі? - - - - -	82
Хто виробляє товари? - - - - -	83
Чому держави торгують між собою? - - - - -	84
<i>Вишивка хрестиком. Орнамент «Восьмикутна зірка»</i> - - -	86

Вибираємо, купуємо, заощаджуємо

Від чого залежить вибір? - - - - -	87
Як можна заплатити за покупки? - - - - -	89
Для чого потрібні банки? - - - - -	90
<i>Конструювання з елементами скрапбукінгу. Блокнот</i> - - -	92

Права і обов'язки

Як можуть різні бути рівними? - - - - -	93
Чи пов'язані права і обов'язки? - - - - -	95
Як волонтери допомагають Україні й громаді? - - - - -	96
Чим Україна завдячує меценатам? - - - - -	97
<i>Організовуємо благодійний ярмарок. Цінник</i> - - - - -	99
ПІДСУМОК МІСЯЦЯ - - - - -	100
ПРОЄКТ МІСЯЦЯ. Створюємо музей класу - - - - -	101

IX. КОЛИСЬ І ТЕПЕР

Поринемо в історію! Будемо досліджувати минуле своєї сім'ї та України, дізнаємося про традиції, славні події й видатних українців.

Що ми знаємо про час

Як вимірюють час? - - - - -	102
Як дізнатися про минуле? - - - - -	104
Де зберігають історичні пам'ятки? - - - - -	105

Що можуть розповісти родинні реліквії? - - - - -	106
Конструювання з паперу. Вічний календар - - - - -	107

Україна крізь віки

Звідки пішов Київ? - - - - -	108
Як жили козаки? - - - - -	110
У які ігри грали українські діти? - - - - -	112
Штучні матеріали. Мозаїка - - - - -	113

Україна багатоманітна

Чим може здивувати Україна? - - - - -	114
Які свята відзначають українці? - - - - -	116
Ким пишається Україна? - - - - -	118
Колективна робота. Прикраса для класної кімнати - - - -	120
ПІДСУМОК МІСЯЦЯ - - - - -	121
ПРОЄКТ МІСЯЦЯ. Великий колаж «Як ми змінилися» - -	122
Пам'ятки - - - - -	123

Фото: Юлія Баранова – с. 23, 32, 39, 53, 59, 65, 73, 79, 85, 92, 99, 106; Богдан Бакусевич – с. 53; Píxabay, Dieter_G – с. 59; Наталія Мініна – с. 63, 106; Національний музей історії України – с. 105; Музей історії Києва – с. 108; [Olya Usova] CC BY 3.0 – с. 57 (Мерефо-Херсонський міст); Leonid Andronov CC BY 3.0 (Віадук на перегоні Теремовля – Деренівка) – с. 56; Olexandr17 CC BY-SA 3.0 – с. 56 (Інгульський міст); Olexdj CC0 – с. 6, 58; Galkovsky CC BY 2.5 – с. 59 (Приазовська височина); KuRaG. CC BY-SA 1.0 – (Придніпровська низовина); Vlad Chu. CC BY 4.0 – с. 64.

Навчальне видання

Іщенко Олена Леонідівна
Іщенко Андрій Юрійович
Баранова Юлія Борисівна

Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ

Підручник інтегрованого курсу для 4 класу
закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах)

Частина 2

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам
і правилам «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Зображення використовуються відповідно до ліцензії
Altitude Visual, Andreas Wolochow, Antonov Maxim, asantosg, aurielaki, CLOUD-WALKER, Elegant Solution,
Elnur, FloridaStock, ftohunter, frantisekhozdzysz, Iryna Mylinska, IrynaL, katatonia82, Kurkul, kyslynskahal,
Mathee saengkaew, Menno van der Haven, Miguel Lagoa, Net Vector, Nadiinko, New Africa, OnlyFOOD,
Picture Partners, Radzas2008, RanilsonArruda, RHJPhotos, Rimma R, saiko3p, Sergei25, Sko Helen, UBC
Stock, VectorMine, vectorwin, WinWin artlab, yeshaya dinerstein / Shutterstock / Фотодім Україна

Відповідальна за видання Бородіна О. О.

Підп. до друку 07.04.2026. Формат 84×108/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 13,44. Обл.-вид. арк. 9,60. Наклад 25 564 пр. Зам.

Видавництво «Літера ЛТД».
Україна, 03057, м. Київ, вул. Нестерова, 3, оф. 508.
E-mail: commerce.litera@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6901 від 10.09.2019 р.

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПЛЮС».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 8257, від 30.04.2025.
Юридична адреса: 01094, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12, тел. +38 (044) 391-33-73.

ПРИРОДНІ ЗОНИ УКРАЇНИ

ФІЗИЧНА КАРТА УКРАЇНИ

